Рік V. Р. 1896 кн. IV. Том XII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

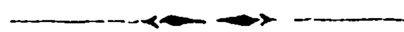
MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

V Jahrgang. 1896, IV B. Band XII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ НА ГАЛИЦКІЙ РУСИ В Р. 1340

по смерти Болеслава Юрия II,

РОЗВІДКА КРИТИЧНО-ІСТОРИЧНА.

Написав *Омелян Терлецкий.*

Справа подій політичних на галицкій Руси в р. 1340 була нераз предметом студий істориків, так руских, як і польских і російских. Важне значіне сих подій — бо ж се час затрати самостійности Галицко-володимирского князївства, а при тім всїм мала скількість і неясність жерел, що відносять ся до сеї справи, була причиною, що історики занялись живо сею справою. Однакож ся неясність і мала скількість жерел зробила те, що як появилась одна праця, з'являлась друга, що збивала доводи першої і ставляла нові, часто цїлком з попередними суперечні. З того погляду можна замітити в сих працях три напрями: перший, що давнїйше виключно панував і репрезентований був проф. Шараневичем а пізнїйше Горжицким, другий — проф. Филевичом[1]) і Івановом, і третий — Др. Прохаскою. Коли ми задумали в нинїшній розвідцї представити свої погляди в справі подій в р. 1340, так і подамо в кількох словах результати праць сих трех напрямів, в сїй справі.

Історики першого напряму: проф. Шараневич в своїй працї „Исторія галицко-володимирскои Руси..." (Львів 1863) і Горжицкий в розвідцї „Połączenie Rusi Czerwonej z Polską..." (Львів 1889), до-

---

Розвідка ся була читана на семинари історичнім Вповажаного Професора М. Грушевського в Львівскім унїверситетї. При сїй нагодї належить менї подякувати єму за цїнні ради і вказівки, які він менї удїляв при писаню сеї розвідки.

[1]) Виводи єго прийняв і проф. Леонтович в книжцї: Очерки исторіи литовско-русскаго права, 1894, гл. VII.

ходять менче-більше до одних і тих самих результатів. Оба они опирають ся головно на Длуґошу і річнику малопольским (або р. Траски), а результат їх праць такий: Казимир відбув два походи на Русь, перший в половині цьвітня, що скінчивсь занятем Львова, другий з кінцем червня 1340, що скінчивсь підбитем Гал. Руси і прилученем її до Польщі. Далї заходить однакож між ними ріжниця. Коли проф. Шараневич кладе інтервенцию татарску в справі рускій доперва на рік 1342 і не розвязує остаточно питаня, як по сїй інтервенциї відносини між Польщею та Гал. Русею уложились, Горжицкий кладе нахід татарский на рік 1341 а відносини Гал. Руси і єї верховодника Дедка до Польщі розуміє так, що Дедко був від Казимира номинально залежним.

Всї сї результати невдоволили істориків другого напряму, іменно проф. Филевича і Іванова. Филевич в працї „Борьба Польши и Литвы-Руси...“ (Петербург 1890) звернув увагу на се, що оповіданя Длуґоша і річника малопольского (або т. зв. річ. Траски) в тій справі не мають вартости, і головну вагу положив на иньші жерела а то на листи папи Бенедикта XII з р. 1340 і 1341. Через се він і єго наслїдник Іванов („Исторія Волынской земли...“ Одесса 1895) дійшли до иньших, цїлком відмінних від істориків напряму першого результатів. Филевич виказав передовсїм, що Казимир відбув лишень один похід на Русь, а не два, в часї, що не можна докладнїйше означити, як роком 1340, далї, що інтервенция татарска відбулась рівночасно з сею акциєю Казимира на Руси і ся акция скінчилась для Польщі цїлком нещасливо. Умова, що її уложив Дедко з Казимиром була — як думає Филевич — некористною для Польщі, бо Дедко ставався в наслїдок неї цїлком незалежним від сеї держави. І тут шукає Филевич доводів з ситуациї полїтичної Гал. Руси в лїтах дальших по роцї 1340. Сї доводи провадять єго до виводу, що в р. 1340 Гал. Русь, чи то Дедко ставсь залежним від Любарта.

Однакож і сї погляди не видержали критики у др. Прохаски, що розпочав третий напрям в історіоґрафії в студиях над р. 1340. В своїй розвідцї „W sprawie zajęcia Rusi...“ (Kwartalnik histor. 1892. Львів) не розбирає він ситуацию з р. 1340 докладно, але з ситуациї лїт дальших по роцї 1340 виводить, що акция Казимира була удатною для Польщі і провадилась вона в спілцї з Угорщиною і в імени єї.

З розвідки нашої покажесь, які ми маємо погляди на події з р. 1340, тут скажемо лишень, що підемо иньшою дорогою, нїж історики напряму другого і третього. Ми відкинемо власне їх арґу-

менти, що вони ставляють на підставі ситуациї політичної Гал. Руси в лїтах по роцї 1340. Робимо ж се тому, що до тепер зістає ся ще незвістним чи взагалї безпосередна звязь між подіями з р. 1340 та ситуациєю з лїт дальших істнувала, і що ся ситуация досї ще невияснена вповнї. З історикамп напряму другого згодимось о стільки однакож, що і ми звернемо головну увагу на жерела, на яких вони також передовсїм опирались, а ріжниця в поглядах може заходити хіба в иньшім розуміню сих жерел. Врештї, що до істориків напряму першого, то з ними лишень о стільки згоджуємось, що так само як і вони будемо представляти події з р. 1340 самі для себе, без огляду на ситуацию по р. 1340.

I.

Рік 1340 творить епоху в історнї Галицко-володимирскої землї. Князївство Галицко-володимирске, що розвивалось самостійно під Даниловичами, втратило в сїм роцї останного князя, Болеслава Юрия II, що хотяй не був вже з мужескої лінії Даниловичів, то все таки мав найблизші і безспорні права до княжого стола в Галичи і Володимири. Як 7 цьвітня[1]) 1340 вмер Болеслав Юрий, отроєний боярами, що не були вдоволені з єго пропаґанди католицизму в галицко-володимирских землях, тодї і обставини цїлком змінились. Тепер такого одного претендента не було, знайшлось натомість їх більше, але з ріжними правами. Претендентами сими були: Казимир Великий король польский, кн. литовский Любарт, Угорщина а врештї і Татари. Казимир і Любарт мали права династичні; оба вони опирались на сїм, що були посвояченими з Болеславом Юриєм II. Инакші права мала знов Угорщина і Орда татарска. Перша опиралась на сїм, що декотрі з Арпадів володїли хвилево Гал. Русию і носили титул: „rex Haliciae et Vladimeriae“, друга, що Русь була від давна під зверхностию Татар. Не входимо тут, хто з сих претендентів мав перше право до спадщини по Даниловичах. Звістно, що Казимир перший почав акцию в справі рускій. І зараз показалось, що лишень оружіє зможе розвязати сю справу. О скілько воно розвязало її в р. 1340, значить, які були події політичні, звязані з сею справою в р. 1340 і яке їх значенє — представленє сього належить до сеї розвідки.

Ми маємо тут до дїла з трема фактами, що відбулись вслїд за смертию Болеслава Юрия II Тройденовича. Се іменно: похід Казимира на Русь, нахід татарский і умова Казимира Вел. з Дедком.

[1]) Monumenta Poloniae historica V c. 880, Annales Posnanienses.

З порядку хронольоґічного займемось першим. Тут розходить ся передовсїм про розвязане питаня, чи був один похід Казимира, чи два. (Як знаємо, є погляди, що були два походи Казимира на Русь, і що був лишень один похід). Висше ми згадали про один лишень похід, значить ся ідемо тут за істориками напряму другого, за Филевичом, що довів власне, що похід Казимира на Русь відбувсь лишень один. Постараємось і ми се довести.

Першорядним жерелом до сеї справи єсть лист папи Бенедикта XII, писаний до епископа краківского дня 29 червня 1341.[1]) В нїм сказано так: „Ex oblate... peticionis eiusdem Regis (Казимира) serie nuper accepimus, quod, cum dudum gens scismatica Ruthenorum quondam Boleslaum Ducem Russie..., veneno... occidisset, idem Rex huiusmodi scelus abhorrens..., cum exercitu suo terram Russie dictam gentem expugnaturus intravit: et per ipsum eidem genti multis dampnis illatis...“ (тут речене урване), далї іде оповідане про покликане Татар Дедком. Як бачимо зі слів сього листу, тут мова про один лишень похід: „Казимир з своїм війском виправивсь на Русь з думкою, щоби сю землю підбити.“ Розходить ся отже про те, чи повірити словам сего папского листу, чи нї. З початкових слів, що ми їх навели, показуєсь, що він був писаний на підставі реляциї самого Казимира. Реляция така мусїла бути правдивою, бо писав її Казимир, що розуміесь знав найлучше про свою акцию на Руси. Вона тодї хіба булаб неправдивою, як би Казимир написав її тенденцийно. В тім напрямі однакож тенденциї тут припустити не можна. Тенденция тодї лишень буває, коли єсть в тім якась мета на думцї. Ми не можемо однакож зрозуміти, яку мету мав-би Казимир, як-би замовчав в реляциї про два походи, коли-б він їх відбув. Тим способом, як бачимо, лист папский не представляє справи тенденцийно і таким робом розвязує властиво вже наше питанє.

Розглянемось ще однакож, як представляють справу иньші жерела історичні. Зачнемо від хронїки Янка з Чарнкова. Тут сказано так: „... mortuo magnifico principe Kazimiro dicto Gergio totius Russiae duce, filio Troydeni ducis Masoviae, ... Kazimirus rex Poloniae praelibatus cum magna potentia gentis suae regnum Russiae potenter ingressus, de nece consanguinei sui vindictam sumere volens.“ Далї представлено сей похід, як він відбувсь, і врештї поворот Казимира до Польщі.[2]) Се оповіданє Янка згоджує ся, як бачимо, з відомо-

[1]) Theiner Monumenta Poloniae historica I, N 566, ст. 434.
[1]) Monumenta Pol. hist. II. 620—621.

стями, що подає звістний нам вже лист папский з 29 червня 1341; тут мова також про один лишень похід.

З сими відомостями згоджує ся звістка Витодурана[1]) про один лишень похід а так само і відомість, яку маємо про се у монаха з Леобен.[2]) На сїм кінчать ся однакож наші відомости з жерел, що оповідають про один лишень похід.

Розходить ся тепер про се, яку поруку правдивости дають нам три останні наведені жерела. Перше з них писане віцеканцлером самого Казимира Вел. Янком Чарнковским, як се доказав проф. Кубаля, в лїтах 1377—1378,[3]) два иньші повстали майже рівночасно з подіями року 1340, бо пару лїт пізнїйше. Перше вправдї в декотрих частях зіпсоване а то в трех перших розділах, що нас власне занимають, однакож не на стілько, щоб можна сконстатовати якесь перекручене факту, тут знаходять ся лишень меньші вставки, вложені пізнїйшими переписувачами[4]); Витодуран і монах з Леобен були співчасними а тому, хотяй віддалені, заслугують віри в правдивість їх оповіданя. Головна однакож порука, що дає нам можність приняти оповіданя сих трех хронїк за певні, лежить в тім, що вони всї згідно та незалежно від себе однаково (роз. з певними дрібнїйшими змінами) справу представляють. Через те ми хотяй-би і незнали звістного листу з 29 червня 1341, відважились-би приняти їх звістки за правдиві. Тимчасом однакож ми маємо згаданий лист папский, він і сї хронїки згоджують ся в тій справі цїлковито з собою, а тому звістка подана листом і хронїками про один похід Казимира на Русь стаєсь для нас певною — ми мусимо її приняти а через те мусимо в тій справі згодитись з Филевичом і відкинути давні погляди істориків напряму першого, що були два походи Казимира на Русь в р. 1340.

Розглянемось ще, яка се була підстава поглядів, що Казимир відбув два походи на Русь. Підстава ся, се оповідане річника малопольского або т. зв. річника Траски і оповідане Длуґоша. Розберемо відповідні місця сих хронїк і переконаємось, чи вони можуть справу одного походу заквестіоновати. З того погляду справа представляє ся так:

В річнику малопольскім оповідає ся насамперед про перший похід Казимира, а потім про другий сим способом: „Eodem anno circa

---

[1]) Eccard Corpus hist. m. aevi. I, 1862.

[2]) Boehmer Fontes rerum germanicorum I 438.

[3]) Biblioteka warszawska 1871. IV. 59—75.

[4]) Пор. Филевич Борьба Польщи и Литвы-Руси... 76.

festum Iohannis baptiste (24 червня) idem rex Kazimirus congregans exercitum validum prope 20 milium, iterum Russiam intravit, ubi castella et municiones aliquot ipsorum destruens ipsos sibi in profectum subiecit. Et quamvis Tartharorum prope 40 milium fuissent congregati, tamen...“ [1]) Тут мусимо передовсїм на се звернути увагу, що оповіданє про другий похід Казимира на Русь прикрашене такими загальними виразами як: „castella et municiones aliquot ipsorum“ і т. д., далї, річник нїчого не знає про покликанє Татар Дедком а сей факт відбувсь в р. 1340, як низше скажемо. Татари з'являють ся нагло і з ними приходить до битви. Ся наглість появи Татар проявляє ся і в стилїстицї. Реченє: „Et quamvis Tartharorum prope 40 milium...“, є як би лишень незначним додатком, що не приносить нїчого незвичайного а автор втручає єго лишень на се, щоби сказати кілько було тих Татар, над котрими Казимир мав побіду, немовби читач вже знав з попередного, що Татари були сьвідками сего походу Казимира. Се місце власне — оповіданє про другий похід Казимира виглядає непевно що до вартости. На се напроваджує передовсїм така загальність в оповіданю, наглість появленя Татар (низше довідаємось, що так не було) і блуд стилїстичний, що ми на него звернули увагу, хотяй на се остание не можна покласти більшої ваги. Як собі товковати се оповіданє річника, на се не можна дати рішучої відповіди. Може бути, що се звичайне повторенє одного і того самого факту, або, що се місце вставлене пізнїйшим переписувачем і словом „et quamvis“ злученє з оповіданєм про Татар, що з другої сторони знов був невірно представлений, може, також змінений переписувачем. Бачимо отжеж, що в сїм місци годї опиратись на річнику малопольским. Коли ми довели, що був лишень один похід Казимира, так ми розбираючи річник малопольский можемо се оповіданє про другий похід уважати за неправдиве а тим способом лишить ся лишень один похід, як се доводять попередні жерела, що ми над ними застановлялись.

Коли справа з оповіданєм річника малопольского так маєсь, то ще легшою є справа з оповіданєм Длуґоша про два походи. Длуґош опирає ся на сїм власне рочнику і на хронїцї Янка Чарнковского. Перший похід описаний за річником, розширений однакож значно додатками, а то оповіданєм про облогу Львова і про занятє Володимира Казимиром[2]). Се відносить ся і до оповіданя

[1]) Bielowski Mon. Pol. II 860—861.
[2]) Dlugosz Hist. Pol. III, кн. IX, 196—197 вид. Пшездзецкого.

про другий похід Казимира, де Длуґош опирає ся також на річнику та додає декотрі відомости, як про опозицию бояр против Казимира і иньші.[1]) Нахід татарский у Длуґоша описаний за Янком і вложений під р. 1344.[2]) Се місце улягло значній зміні. Єго оповідане про другий похід Казимира і напад татарский, що творило первістно одну цїлість зістало розбите на дві части, і вложене під невідповідну дату з певними річевими змінами як н. пр. додане слово „longa" в реченю „sua (Казимир) absentia et distantia a terris Russiae contemplata",[3]) що не могло в первістній редакциї, писаній на підставі Янка, істнувати, бо з слів Янка виходить, що напад татарский відбувсь не вдовзї по походї Казимира на Русь.

Бачимо отжеж, що се оповідане Длуґоша про два походи Казимира не може бути критериєм до розвязаня звістного нам питаня, бо ж воно лишень компіляция з річника малопольского, що ми єго оповідане про другий похід відкинули яко неправдиве, і з хронїки Янка з Чарнкова, а при тім всїм улягло ще пізнїйшій змінї. Тим способом так річник, як і Длуґош не мають для нашого питаня значіня; вони хіба можуть сьвідчити як треба обережно приймати відомости жерельні навіть сучасні. Отжеж ся підстава, на котрій опирались історики напряму першого, що були того погляду, нїби було два походи Казимира, усунулась цїлковито; вона не може заквестіоновати погляду про один похід Казимира.

II.

Перейдемо тепер до другого факту з р. 1340, себ то до находу татарского. На разї буде нам лишень розходитись про сконстатоване сего, чи напад татарский, або — скажім загальнїйше — якась акция татарска против Польщі відбулась в згаданім роцї чи нї.

Зачнемо тут знов від звістного нам листу папского з 29 червня 1341. Він сю справу не роз'яснює докладно, але що він для нас першорядної вартости, так ми мусимо і в тій справі з ним числитись. В листї сказано, що як Казимир відбув поход на Русь і наніс шкоди народови рускому, тодї „capitaneus (роз. Дедко) ipsius gentis ad Usbek Tartarorum Imperatorem, cui gens ipsa tribu-

[1]) Długosz. III, IX, 197—198.

[2]) Długosz. III, IX, 213—214.

[3]) Ibidem.

taria dinoscitur, accedens, contra dictum Regem multitudinem Tartarorum adduxit et nichilominus ab eodem Imperatore obtinuit, quod ad invadendum et destruendum Regnum Polonie magnum nimis dictorum Tartarorum exercitum destinaret...“ [1]) Сї слова доводять отжеж, що Дедко покликав Татар до якоїсь акциї против Польщі. Чи ся акция відбулась, сего з тих слів вивести не можна, дальші слова вказувалиб борше навіть на неістноване єї чим за нею. Дальше сказано іменно, що Казимир, як розважив, що до сеї справи, зн. до боротьби з Татарами він без запомоги сусїдних володарів станути не може, уложив з Дедком умову.[2]) Однакож сї слова не розвязують ще справи. Татари могли напасти на Польщу а Казимир тодї доперва „quod ad huiusmodi prosequendum negocium catholicorum principum vicinorum necessariam assistenciam non habebat“, завів умову з Дедком. Ми мусимо тому покликатись на иньші жерела, що ставляють справу ясно.

Маємо тут на думцї передовсїм лист папи Бенедикта XII до Казимира з 1 серпня 1340, де мова про те, що Татари почали нищити Польщу — „(Tartari) dictum regnum... invadere conceperunt“.[3]) Лист сей писано, як зі слів єго виходить, на підставі реляциї самого Казимира, де король представляв небезпечне положенє Польщі. Сїй реляциї можна би цїлком справедливо закинути тенденцийність. Можна-б припустити, що Татари не нищили Польщі, а Казимир лишень тому так річ представив, щоб тим способом спонукати папу до оголошеня хрестоносного походу, що і сталось недовго по тім[4]).

Звістка та не стоїть однакож сама одинокою. Жерела, що відносять ся до сього часу як: Янко з Чарнкова[5]), Витодуран[6]), монах з Леобен[7]) а врештї річник малопольский[8]) і Длуґош[9]) всї вони знають про акцию татарску против Польщі в р. 1340, і хотяй ся акция у них відмінно представляєсь, то все таки всї вони згоджують ся в тім, що Татари звернули свою акцию против Польщі а декотрі говорять виразно про напад Татар на землї над Вислою. Через те не може

[1]) Theiner Mon. Pol. I N 566, 434.
[2]) Ibidem.
[3]) Theiner Mon. Hung. I N 958, 637.
[4]) 1 серпня 1340 припоручає папа архиеп. гнїзненьскому і еп. краківскому голосити круцияту проти Татар.
[5]) Bielowski Mon. Pol. II, 621—622.
[6]) Eccard Corpus hist. m. aevi I. 1862.
[7]) Boehmer Fontes rerum germ. I, 438.
[8]) Bielowski Mon. Pol. II, 860—861.
[9]) Długosz. Hist. Pol. III, IX, 213—214.

улягати квестиї, що справдї напад татарский — чи, як хочемо загальнїйше сказати, якась акция татарска против Польщі відбулась в згаданім роцї. Реляция тому Казимира, що ми про неї говорили, не мусить бути конечно неправдивою — тенденцийною, противно — вона має прикмети правдивости.

Приходить ся тепер сконстатовати, чи умова між Казимиром та Дедком відбулась чи нї. Звісний нам лист папский про таку умову говорить[1]), подає звістку про се і письмо самого Дедка до купців торуньских не відомої дати.[2]) Що умова ся відбулась в р. 1340, на се вказує ситуация полїтична Гал. Руси з сего часу, про що низше скажемо.

III.

Коли ми сконстатовали, що сї три згадані факти справдї відбулись і то в р. 1340, так тепер можемо занятись справою їх хрональоґії. Означенє хронольоґії — се річ вельми важна, бо вона причинилась би до вияснення звязи праґматичної між сими подіями і позволила-би витворити собі образ ситуациї в роцї, що ним займаємось. Справа се тяжка до розвязаня і досї ще не вияснена. Попробуємо представити свої погляди на сю справу.

Зі всїх жерел, що оповідають про похід а евентуально про походи Казимира на Русь, один лишень річник малопольский подає хронольоґію (Длуґош вправдї також подає хронольоґію, але в тій справі іде він за річником малопольским). Ми все казали однакож, що згаданий річник має на собі слїди непевности і з того власне погляду не можемо приняти єго хронольоґію без великих застережень. В тій справі мусимо тому опертись на иньших датах.

Знаємо, що Болеслав Юрий II вмер 7 цьвітня 1340[3]) і що 25 жовтня с. р. Казимир був в Кракові.[4]) Сї дві дати ограничають час, що в нім міг відбутись похід Казимира. Припущенє, що похід єго міг відбутись по 25 жовтня, крім иньших причин, вже з того погляду неможливе, що осїнна пора не надавалась до такого походу.

[1]) „.. iidem Rex (Казимир) et capitaneus (Дедко) atque gens certa conven-ciones et pacta... concorditer invicem inierunt.“ Theiner Mon. Pol. I, N 566, 434.

[2]) Voigt Codex dipl. prussicus. док. 4 XI, 83 — Филевич кладе дату сеї грамоти на рік 1340 — Борьба Польши... ст. 62.

[3]) Monum. Pol. V.

[4]) Kodeks Małopolski w Mon. m. aevi Pol. III, N 210, 248.

Та і з листу епископів пруских до колегії кардиналів, писанім 3 грудня т. р. довідуємось, що між Польщию і Татарами були в тім часї, значить, в падолистї, згідні відносини. Епископи жалять ся, що Казимир не вспомагає Хрестоносців як повинен.[1] Очевидно анї про похід Казимира на Русь, анї про похід татарский на Польщу в тім часї не може бути бесїди. Остаєсь отжеж час, ограничений двома датами, що ми їх поставили. В тім часї мусїв відбутись похід Казимира і напад татарский. Розумієсь, що хвиля, коли Казимир відбував похід або приготовлявсь до него, не була так грізною для Польщі, аби можна було сказати, що ворог як раз тодї приготовляв плян загибели Польщі. Сторона, що сама починає акцию зачіпну, почуває ся доволї в силї, щоби сю акцию змогла перепровадити, а ситуация не виглядає для неї небезпечною, в противнім разї вонаб не починала акциї зачіпної. Годі тому час, коли Казимир писав лист до папи, де говорить, що Татари уложили плян загибели Польщі і вже зачали нищити польскі землї,[2] уважати за час єго акциї зачіпної, як знов не можна слова сего листу Казимирового уважати за цїлком тенденцийні. Певно, що Казимир міг в більш некористнім сьвітлї представити ситуацию для Польщі, нїж вона справдї була, не можна однакож припустити, щоби Казимир представив ситуацию аж так неправдиво, щоби в хвилї, коли виправлявсь на Русь, писав до папи, що Польща стоїть над берегом пропасти, бо Татари уложили плян загибели Польщі і вже нищать навіть польскі землї. Ми думаєм тому, що час, коли Казимир писав лист до Авінїону, не може бути уважаним за час єго походу; противно, тодї грозила Польщі справдї небезпечність від Татар а міг навіть в тім часї відбутись напад татарский, про що власне говорить згаданий лист папский з 1 серпня 1340. Сей час можна навіть в приближеню означити. Зі слів сего листу: „sane nuper tua Serenitas per tuas litteras patefecit...“ можна вносити, що лист від Казимира прийшов до папи десь перед кількома-кільканадцятьми днями, значить — коло 15—20 липня. Як приймемо час, нїм лист з Польщі прийшов до Авінїону, на день кільканадцять, значить, що він був написаний десь з початком липня або з кінцем червня 1340, і на сей власне час треба-би положити сю грізну ситуацию для Польщі, коли то Татари, може бути, почали вже нищити польскі землї. Наші обчисленя, розумієсь, не докладні; на всякий однакож спосіб сю грізну для Польщі хвилю мусимо положити перед 1 серпня, і то найпізнїйше — з початком липня 1340.

---

[1]) Voigt-Codex. dipl. pruss. III, N 21, 34.

[2]) Theiner Mon. Hung. I N 958, 637.

Через се однакож, що ми сю грізну ситуацию для Польщі положили на початок липня, час, що в нім відбувсь похід Казимира на Русь, стаєсь більш ограниченим. Положити похід Казимира по за ситуациєю не можна, бо инакше миб не зрозуміли, чому Татари так дуже загрожують Польщі, тим часом як ми розуміємо єго, коли кладемо похід Казимира перед початком липня. Очевидно, се було вже по походї Казимира, і Дедко (про що скажемо низше) втягав Татар в акцию против Польщі. Зістаєсь отжеж друга половина цьвітня (бо кільканадцять день по смерти Болеслава-Юрия мусимо лишити, нім вість про се дійшла до Казимира, і на приготовлене війска) май і червень, яко час походу Казимира. Сей час можна однакож поділити на дві части. Дата 15 мая[1]), коли Казимир був в Кракові, розділює єго рішучо, так, що лишаєсь приняти час на похід Казимира від кінця цьвітня до 15 мая, або від 15 мая до кінця червня. Наші означеня хронольоґічні кінчать ся однакож властиво вже на сїм місци. На певно ми можемо сказати, що похід Казимира відбувсь між кінцем цьвітня і початком липня, докладнійшу однакож хронольоґію ми поставити не в силї.[2])

Маємо однакож певні дати, незначні правда, але вони позволяють нам припустити, що похід Казимира відбувсь перед 15 мая. Сї дати — то звязь, яку ми бачимо між походом короля угорского на Русь, що розпочавсь 7 мая, та евентуальним походом Казимира в тім часї. Филевич припускає вправдї, що „весенній набѣгъ былъ бы со стороны Казиміра такимъ легкомысліемъ, что слѣдуеть только удивлять ся, какъ можно было когда нибудь придавать ему малѣйшее значеніе“,[3]) ми однакож так не думаємо. Чому Казимир не міг відбути походу з кінцем цьвітня, коли король угорский вже 7 мая вийшов з Вишеграду в похід на Русь? Відай для него не було се „легкомысліем“. Таж Казимирови було близше на Русь, чим королю угорскому, зваживши ще, що сей останний мусїв переходити через неприступні (власно на весну) Карпати. Не знаємо, як скінчивсь сей похід угорский, однакож факт, що жерела не подають жадних звісток про інвазию угорску на землю руску, доводить, що Угрів на

[1]) „Kodeks małopolski“ X, N 662, 37.

[2]) Історики напряму другого не подають навіть і такої хронольоґії; иньші опирають ся на підозрілій, як знаємо хронольоґії річника малопольского і Длуґоша, Прохаска знов на підставі акту судового з 15 мая 1340 (низше про него буде мова) думає що перед сею датою відбувсь похід короля угорского на Русь. Се провадить єго до припущеня, що в тім часї відбувсь і похід Казимира на Русь і то спільно з акциєю Угорщини. Иньших доводів не ставляє автор однакож.

Руси тодї не було.[1]) Певна однакож річ, що король угорский 7 мая вийшов з віиском з Вишеграду в похід на Русь.[2]) Заходить отжеж питанє, чому сей похід угорский не дійшов своєї мети? Чому віиско угорске завернуло з дороги? Справа ся не буде так загадковою, як припустимо (про що ми вже згадали), що між походом Казимира і походом короля угорского є звязь праґматична і хронольоґічна. Як згодимось, що Казимир відбув похід перед 15 мая, значить ся з кінцем цьвітня, а знаємо, що Казимир 15 мая був вже в Кракові, то зрозумілим стає, чому король угорский завернув з дороги.[3]) Очевидячки, Казимир відбув вже похід і вернув або вертав вже до Кракова, як про се король угорский в дорозї довідавсь. Довідавшись, що Казимир покінчив вже дїло на Руси (не входимо тут на разї, як він її скінчив), король угорский завернув з дороги. Ся звязь отжеж праґматично-хронольоґічна позволяє нам припустити, що похід Казимира на Русь відбувсь з кінцем цьвітня і в першій половинї мая. Противно, як би ми положили похід Казимира на час по 15 мая, то як розуміти тогди похід угорский? Чому король угорский,

---

[1]) Слова з письма Бенедикта XII до Узбека, де мова за боротьбу між Татарами та Угорщиною і Польщию на доводять ще, як се думає Др. Прохаска, що похід угоский справдї скінчивсь інвазиєю Угрів на Русь. Вони можуть відноситись до попередних відносин Татар до обох згаданих держав н. пр. до нападу татарского з 20 лютого 1340 на Польщу і Угорщину, про що виразно говорить Гервазий в своїй реляциї (Theiner Mon. Hung. I. N 957).

[2]) Про час сего походу угорского довідуємось з акту судового в справі, що мали Розгони з Соварами. Там сказано так: „Nos comes Paulus iudex curie... damus pro memoria, quod discussionem cause quam inter Petrum filium Ladislai.. ab una, item Lalislaum filium Iohannis de Sovar... ab altera, iuxta continenciam priorum literarum nostrarum et capituli Agriensis in quindenis beati Georgii martyris, in facto possesionis Wysko vocate facere tenebamur, quia predictus dominus noster rex prefatus.. in quadam expedicione regni nostri proficua in Ruteniam una cum Wyllermo palatino sicut sibi dictum fuisset profecta fore denotans, per literas suas ipsam causam ad quindenas residencie exercitus sui precipiebat prorogari; ideo ob preceptum eiusdem domini regis ad quindenas dicti exercitus regii proxime movendi sub statu priori duximus prorogandam... Datum in Wyssegrad, octavo die termini prenotatt, anno domini Mo CCCmo quadragesimo.“ Зі слів сего акту бачимо, що термін був назначений на 15 день по св. Юрю, значить ся на 7 мая. 15 мая довідують ся сторони, що термін їх продовжений на 15 день від вирушеня війска Звертає увагу се, чому як раз за точку опори в численю дней бере ся дату вирушеня війска, а не первістну дату терміну 7 мая. Сего инакше зрозуміти не можнаб, як лише так, що ся первістна дата терміну була ідентичною з датою вирушеня війска. Значить рівночасно з первістною датою терміну с є 7 мая вийшло віиско в похід. „Codex dipl Hung Ardegav. IV ст. 26.

[3]) Зі слів сього акту судового в справі Розгонів з Соварами нїяк не можна вивести, що похід угорский вже відбувсь, як се думає Др. Прохаска, опираючись на словах: „expedicione profecta fore.“ Kwartalnik hist. 1892. 20

що був-би прийшов на Русь коло 15—20 мая, завернув з дороги, коли як раз тоді Казимир готовивсь до походу? Таж спільна акция Польщі і Угорщини в справі рускій була найкориснїйшою для обох сих держав (як се довів Др. Прохаска[1]), що мали власне тогдї богато спільних інтересів. Так отже, ся обставина, ся звязь тих двох походів позволяє нам припустити, що похід Казимира на Русь відбувсь перед 15 мая — з кінцем цвітня і в першій половині мая 1340. Се зістаєть ся однакож все таки лишень гіпотезою; докладнїйше означити час походу, як від кінця цьвітня до початку липня ми не можемо і сим мусимо вдоволитись.

Те саме треба сказати і в справі означеня часу для походу татарского; і тут ми не можемо подати докладнїйшої дати. Звісно, що з кінцем червня або з початком липня ситуация для Польщі була грізною; над нею висїла цїла гроза татарска, а як-би повірити словам письма папского писаного до Казимира 1 серпня 1340[2]), то належалоб думати, що справдї в часї, коли Казимир писав лист до папи (лист з 1 серпня 1340 — се відповідь на лист Казимира писаний до папи) Татари розпочали нахід на Польщу. Се зістаєсь однакож власне непевним, чи ся звістка правдива. Можна припустити, що реляция Казимира була тенденцийно написаною, на що ми висше звернули увагу, так, що се письмо не розвязує ще ясно справу.

Се однакож можемо на певно сказати, що справдї від Татар грозило для Польщі небезпеченьство, і що десь по сїй ситуациї відбувсь нахід татарский. Заходить отже питанє, коли? — В тій справі точкою опори єсть для нас письмо папске з 17 вересня 1340, писане до хана Узбека.[3]) З письма виходить, що, як папа писав лист до Узбека, він знав про се, що вже між Польщию і Татарами скінчилась боротьба. Коли він за се довідавсь, ми розуміється, знати не можемо; на всякий однакож случай боротьба мусїла скінчитись з кінцем серпня, бо як-би скінчилась пізнїйше, то вість про се не моглаб прийти до Авінїону в перший половинї вересня 1340. Тим способом се письмо папске з 17 вересня ограничує час находу татарского; липень і серпень — се час, коли відбувсь сей нахід, а зачавсь він правдоподібно з початком липня т. р.[4])

---

[1]) W sprawie zajęcia Rusi.. Kwartalnik hist. r. 1892.

[2]) Theiner Mon. Hung. I N 958, 637.

[3]) Theiner Mon. Pol. I N 960, 638–639.

[4]) Хронольоґію сего походу татарского означують історики лишень дуже загально. Филевич Іванов і Прохаска кладуть її на р. 1340 без докладнїйшого означеня хронольоґії, Горжицкий на р. 1341, а проф. Шарaневич на р. 1342.

Сим недокладним означенєм походу Казимира і походу татарского ми мусимо вдоволитись, докладнїйше сього означити годї. Покличемось ще хиба на хронольоґію річника малопольского, що згоджуєть ся з нашою.[1]) Річник сей, так як і ми припускаємо, кладе похід Казимира на конець цьвітня (circa festum pasche = коло 16 цьвітня) і на сей сам час менче-більше, що і ми, кладе акцию татарску против Польщі (circa festum Iohannis baptiste = коло 24 червня). А через те, коли годить ся з нашим поглядом що до находу татарского і походу Казимира, так попирає наші припущеня в певній мірі (правда, що в дуже незначній).

З порядку річи перейдемо тепер до означеня часу, коли відбулась умова між Казимиром та Дедком. Очевидна річ, що вона тодї відбулась, як скінчивсь нахід татарский. А кінець акциї татарскої ми вже означили. Менше-більше з кінцем серпня, найпізнїйше, скінчилась боротьба Польщі з Татарами. В вереснп тому відбулась певно умова між Казимиром і Дедком і то, що належить припустити, в першій половинї сего місяця.

IV.

Зістаєть ся нам, ще одно важне питанє до розвязаня. Се питанє, як представлялись сї подїї, що ми ними займались, і яке вони мали значенє.

Ми вже згадали висше, що історики напряму другого і третього виводять значенє сих подїй з ситуациї в лїтах дальших. Сказали ми також, що ми з таким поглядом не годимось, а будемо ситуацию з сего року розбирати саму для себе, так як історики напряму першого, лишень що ми звернемо, головну увагу на иньші жерела історичні, нїж історики сего напряму.

Точкою опори в тїй справі єсть знов звістне нам письмо папске з 29 червня 1341. Ми звернемо увагу насамперед на се, як воно представляє похід Казимира. Тут сказано так: „„idem Rex (Казимир)... cum exercitu suo terram Russiae dictam gentem expugnaturus intravit: et per ipsum eidem genti nullis dampuis illatis ..[2]) Слова сї доводилиб отжеж, що Казимир в сїм походї справдї вчинив великі шкоди рускому народови. Трохи докладнїйше представляє справу

[1]) Bielowski Mon. Pol. II, 860.
[2]) Theiner Mon. Pol. I, N 566. 434.

Янко з Чарнкова. Він каже, що як Казимир напав на Русь, тодї бояре, як не могли єму опертись, піддались єму певними умовами.[1]) З єго звістки виходилоб отжеж, що похід скінчивсь корисно для Польщі; бояри піддались Казимирови. Инакше ще річ представляють иньші жерела історичні. Вітодуран знає про забранє скарбів Казимиром [2]) так само монах леобеньский. [3]) „Continuatio Francisci Pragensis“ знає про завойованє землї Казимиром в р. 1340.[4]) Річник Малопольский оповідає при першім поході про забранє скарбів зі Львова (2 крести) і про упровадженє „купців і християн“ зі Львова до Польщі, при другім оповідає загально про занятє замків і городів руских.[5]) Обширно розписує ся Длуґош про перший похід. У него похід кінчить ся так, що Казимир обляг Львів, здобув єго і забрав скарби, потім вирушив на Володимир, і підбив єго.[6]) Другий похід виглядає у него так, що Казимир заняв Русь і прилучив до Польщі, хотяй якась часть боярів ставляла єму опір.[7])

Бачимо отжеж, що всї сї туть наведені жерела, почавши від письма з 29 червня, представляють акцию Казимира щасливою — користною для него. Розходить ся отжеж про се, як приняти сї відомости, скілько вони в собі містять правди. — Що до письма папского, то тут хиба моглаб насунутись гадка, чи воно не представляє справи тенденцийно. Се письмо було відповідею на просьбу Казимира в справі увільненя єго від присяги, яку він дав Дедкови, коли укладав з ним умову. Розходить ся отжеж про се, чи просьба могла бути тенденцийно написаною чи нї.

Справу сю розвязують учені ріжним способом. Филевич н. пр. уважає сю просьбу Казимира за написану тенденцийно[8]), тимчасом як знов Лисевич не обстає за єї правдивостию, і не припускає навіть тенденциї. Що лишень другий гадку свою доводить арґументами, так ми застановимось тільки над поглядами Лисевича. Він каже менче більше так: Просьба Казимира була писана, як се бачимо з письма польского з 29 червня 1341, в справі диспензи, а писана вона була канциляриєю королївскою, що складалась з осіб

[1]) Bielowski Mon. Pol. II. 621.
[2]) Eccard. Corpus hist. m. aevi I. 1862.
[3]) Boehmer Fontes rerum germ. I. 438.
[4]) Fontes rerum austr. VIII. — Ecriplones. 565. (B).
[5]) Bielowski Mon. Pol. hist. II. 860.
[6]) Dlugosz Hist. Pol. III, IX, 196—197.
[7]) Dlugosz Hist Pol. III, XI, 197—198.
[8]) Филевич Борьба Польщи и Литвы-Руси... 60.

духовних, які, розумієсь, знали добре право каноничне. Очевидно, коли туть розходилось о диспензу від присяги, так вони мусїли правдиво річ представити, инакше диспенза булаб не важною[1]). Належить сказати, що ся арґументация видаєсь нам справедливою. Лише взагалї не можемо розуміти для чого представляв-би Казимир справу тенденцийно. Чому він, як би єму акция на Руси не повелась, замовчав-би се? Таж попередні неудачі в справі рускій, колиб він їх потерпів, борше оправдувалиб его, чому завів умову з Дедком. Він міг-би тогди оправдуватись, що боявсь другий раз пробувати щастя, що єму вже раз недописало, а через те був майже змушений зложити умову. А звістно знов, що присяга вимушена борше має якусь підставу до єї знесеня, нїж присяга зложена добровільно, і Казимир міг скорше від присяги вимушеної одержати диспензу. Після того отже, що ми сказали, думаємо, що наведені висше слова польского письма належить уважати за згідні з дійсним станом річи. На жаль однакож вони надто загально представляють цїлу квестию. З них довідуємось лишень, що акция Казимира на Руси була користною для Польщі. Заходить питанє, як розуміти звістки хроник, що ми їх навели. Що до Янка з Чарнкова, то ми бачили, що его оповіданє про один похід Казимира згоджуєть ся з дїйстним станом річи, а через те і цїле се оповіданє набирає ознаку правди певности. Ми тому і его звістку можемо принайменче в головних чертах принести, а іменно его оповіданє піддаєсь бояр Казимирови. З оповіданя Витодурана і монаха з Леобен, річники Малопольского і Длуґоша про перший похід виходить, що цїла акция Казамира оберталась коло Львова за (оповіданє Длуґоша і зайнятє Володимира єсть на основі вислїдів учених неправдиве[2]). — Оповіданя річника Малопольского і Длуґоша про другий похід показались, як знаємо, неправдивими.

Бачимо отже, що всї сї жерела представляють акцию Казимира в користнім сьвітлї, тільки, що одні в більшим другі в меншім се роблять степени. Ся згідність жерел не позволяє нам инакше думати, як лишень так, що справдї Казимир в своїм походї здобув певні користи; якась часть бояр а може і Львів піддались Казимирови.

---

[1]) Лисевича рец. на Филевича Борьба Польщи и Литвы-Руси... Przewodnik nauk. i liter. 1891, I, ст. 90—93.

[2]) Зубрицкий Повѣсть 109. За ним іде Филевич Борьба Польщи и Литвы-Руси...“ 67, і ще иньші історики.

Ся частина бояр була може випливом контр-реакциї, а сю можемо припустити по так страшній реакциї, що 7 мая скінчилась смертию Болеслава-Юрия. Сею контр-реакциєю ми собі і товкуємо се, чому Казимир здобув певні користи в сїм поході. Контр-реакция і Львів були мабуть точкою опори для Казимира, невеликою певно, однакож все таки так завеликою, що Дедко потрібував аж запомоги татарскої, щоб позбутись панованя польского[1]).

Се пановане, а лучше сказавши сей вплив Казимира, який він собі здобув на Руси, не був однакож ще тревалим; в порядку річи була тепер боротьба з Татарами за Русь.

Жерела оповідають, що як Казимир відбув поход на Русь, тодї Дедко і Данило de Ostrow покликали Татар против Польщі. Про покликанє Татар Дедком повідають: звістний нам лист польский з 29 червня 1341[2]), Янко з Чарнкова[3]) і Длуґош[4]), що в тій справі опиравсь знов на Янку. Про Данила знають лишень: Янко і Длуґош. З сих звісток ми довідуємось, хто се були ініциятори сеї акциї анти-польскої. Однакож докладнїйших звісток про них не маємо, учені що займались сими особами догадувались, що Данило був князем з Волиньскої, а Дедко боярином з Галицкої землї[5]).

---

[1]) Історики напряму другого і третого уважають похід Казимира і нахід татарский за факти, що відбулись рівночасно і доповняли оден другий. Історики напряму першого, що опирають ся на Длуґошу, дійшли до результату, що акция Казимира на Руси перед інтервенциєю татарскою скінчилась так, що Русь галицку прилучив Казимир до Польщі.

[2]) Theiner Mon Pol I. N 566, 434.

[3]) Bielowski Mon. Pol II 621—622.

[4]) Długosz III, IX, 213.

[5]) Особою Дедка займавсь Лонгинов в розвідцї „Грамоты малорусскаго князя Юрія II“, Линниченко в рец. на Филевича (Журналъ мин. народ. просв. 158—168 р.), Івано в „Ист. Волин. земли“ і иньші. Всї вони доходять до результату, що Дедко був знатним боярином ще з часів Болеслава Юрия II. Єго то імя містить ся в грамотах сего князя з р. 1334 і 1335 і то раз на другім місци, зараз по імени епіскопа, другий раз на першім місци. В хроніцї Янка Чарнковского зве ся він перемишльским. Чи він Перемишль одержав від Болеслава Юрия II, чи може в Янка з Чарнкова ся звістка пізнїйше додана — як думає Филевич — коли то Перемишль був центром опозициї анті-польскої, — се вияснити тяжко. На певно знаємо однакож, що Дедко був намісником в гал. Руси що найменше до р 1344.

З особою кн. Данила з Острога справа також неясна. Передовсїм заходить тут питанє чи він звав ся з „Острога“ чи з „Острова“. Янко з Чарнкова і Длуґош звуть єго з „Острова“. Се уважають учені, як: Буданов (Арх. юго-зап. Росс. ч. VII том I ст. 75), Іванов („Ист. волинь. земли“), Филевич („Борба Польщи...“) за просту їх помилку. На місто „Остров“ кладуть вони „Острог“ і тим способом Данила уважа-

Сї отжеж бояре покликали Татар.

Приходить ся тепер зайнятись справою сеї акциї татарскої в спілцї з Дедком і Данилом против Польщі, як вона відбувалась. В тій справі маємо знов суперечнї відомости жерельнї.

Звісний лист папский з 29 червня 1341 оповідає, що нїм Казимир вчинив великі шкоди народови рускому, тодї „capitandus" (роз. Дедко) сего народу пішов до хана Узбека, спровадив з собою велику силу Татар і намовив сего хана, щоб він велике число Татар призначив на знищенє Польщі. Казимир розваживши все, а власне, що до сеї справи (акциї відпорної) потрібна доконче поміч католицких володарів, а її не було, далї, що сей „capitaneus" і нарід руский згоджувались на предложенє короля, завів з Дедком умову.[1])

Инакше представляє знов справу Янко з Чарнкова. В его хронїцї сказано, що „коли Казимир вернув з походу до Кракова, тодї Дедко що мав в своїй власти Перемишль, заразом з Данилом з Острова, потиху, без відомости иньших бояр, звернулись до війска татарского і донесли єму, що Казимир заняв Русь і задержав платню данини Татарам. В наслїдок сего хан призначив велике війско до Руси, щоби разом з Русинами напало і знищило Польщу. Коли Татари прийшли над Вислу, Казимир забіг ім дорогу, опер ся їм і не позволив перейти ріку; король стратив одного мужа. Татари вернули тодї під Люблин і хотїли его здобути, однакож залога оборонилась від них".[2]) Тут як бачимо доволї докладно описано сей похід татарский; Янко згоджує ся в тім місци з листом з 29 червня 1341 в тім, що у него єсть також звістка про покликанє Татар Дедком, хотяй доданий Данило. Далї заходить однакож ріжниця: коли в листї нема мови про похід татарский, тут представлений він і доходить до Висли і Люблина. З сим оповіданєм Янка згоджуєть ся також менше більше оповіданє монаха з Леобен про самий нахід татарский. Тут також єсть звістка про похід татарский аж на Вислу, бо в околицї Кракова, лишень що тут сей нахід татарский виглядає більш некористним для Казимира. Вправдї у мон. леобенского сказано також, що Татари задержані ріками і збройними громадами вернули домів, однакож перед тим поставили Казимира в прикре положенє: він мусїв кликати в Угрів і Нїмцїв помочи.[3]) Так само менше більше як у Янка

ють за протоплясту кн. Острожских. Горжицкий минає слово „Остров" і уважає его за ідентичне з галицким селом Остров, що до нинї ще істнує

[1]) Theiner M. Pol. hist. I N 566, 434.

[2]) Bielowski Mon. Pol. hist. II, 622.

[3]) Boehmer Fontes rerum germ. I, 438.

і мон. леобенского представлений і у Длуґоша нахід татарский (Длугош іде тут знов за Янком), тільки що у него суть певні додатки. І так іменно Длуґош каже, що з початку Казимир ішов впрост на ворога, а як однакож не хотїв проливати крови, то завернув з дороги і станув над Вислою, довідавшись, що Татари туди звернуть свій похід. Татари справдї прийшли над Вислу, побачивши однакож другий берег обсаджений війском завернули з дороги і пішли під Люблин, де відбулась неудачна для них облога сего города".[1])

В найкористнїйшім сьвітлї для Казимира представляють акцию татарску Вітодуран і річник малопольский. Перший оповідає насамперед про облогу якогось города (певно Люблина, що про него мова в иньших жерелах) а далї про битву, що відбулась між Казимиром і Татарами. Битва скінчилась побідою Казимира; 6000 Татарів полягло.[2]) Річник не знає про облогу Люблина а оповідає також про побіду Казимира над 8000 силою руско-татарскою.[3])

Звернемо тут ще увагу на звістку, що подана в „Continatio Fr. Pragensis". Тут сказано, що „якогось короля" побіджено попередного року (себ то 1340) Казимиром.[4])

Сї, як бачимо, суперечні відомости жерельні, можемо подїлити на кілька ґруп: 1) лист п. Бенедикта VII до Казимира з 29 червня 1341, 2) Янко з Чарнкова, монах з Леобен і Длуґош, 3) Вітодуран і річник малопольский, і 4) „Continuatio Fr. Pragensis".

Висше ми сказали, що наслїдком походу Казимира на Русь було се, що часть бояр признала власть Казимира, часть — сказали ми — менша, що було мабуть наслїдком контр-реакциї. Сказали ми однакож, що сей вплив Казимира на Руси, чи, як кажемо, ся частинна власть єго над Галицкою Русею, не була ще тревалою; за Русь треба було ще поборотись з Татарами, що власне вмішались в справу руско-польску. Першорядна тому річ знати, як ся інтервенция татарска представлялась і чим вона скінчилась. Чи рішила справу на користь одної сторони, чи другої, чи може не розвязала єї вповні. Ми вже бачили як жерела представляють сю інтервенцию татарску, а подїлили ми їх на чотири ґрупи. Займемось першою — се лист з 29 червня 1341. Тут не сказано, щоб ся інтервенция скінчилась боротьбою сторін ворожих, або щоб Татари

---

[1]) Dlugosz Hist. Pol. III, IX, 213—214
[2]) Eccard Corpus hist. I, 1862.
[3]) Bielowski Mon. Pol. II, 860—861.
[4]) Fontes rerum austr. VIII. 565.

відбули похід на Польщу. Ситуация була того рода, що Казимир волів заключити умову з Дедком і тим порішити справу руску. Не доводить се однакож, що походу татарского на Польщу не було, а вказує, що Казимир не виступив проти Татар офензивно, лишень заняв якесь становище вижиданя, що скінчилось врешті умовою єго з Дедком. Що похід татарский на Польщу відбувсь, сего доводять иньші жерела, а то Янко, мон. з Леобен і Длуґош. Всї вони оповідають, що Татари напали на Польщу і дійшли над Вислу, звідки вернули потім під Люблин. Акция Казимира представляєсь тут лишень оборонною, зведеною аж до minimum; він чекає Татар над Вислою.

Оповіданя сих трех хронїкарів заслугують віри, бо їх представленє справи не противить ся представленю її в листї з 29 червня, а два з них: Янко і мон. леобенский описують незалежно від себе справу, тим часом як оповіданя иньших хронїк виглядають непевними.

Оповіданє Вітодурана, хто зна на яких оперте інформациях, воно має стиль леґендарний; автор, як сам каже, оповідає лишень припадково[1]). Місце річника малопольского, де оповідає ся про другий похід Казимира і побіду над Татарами, зіпсоване, про що ми вже згадали. Звістка Cont. Fr. Prageenis занадто загальна, щоб ми могли на неї опертись; хто зна, чи де належить вона до часу, коли Дедко уложив умову з Казимиром: автор може з сеї умови, що на підставі неї Дедко ставав нїби залежним від Польщі (за се скажемо низше), приходить до переконаня, що Дедко був побіджений.

Тим способом ми не можемо опертись на звістках сих останних трех хронїк, а мусимо стати за звістками Янка, мон. з Леобен і Длуґоша, що акция Казимира була лишень дефензивною. Коли однакож так річ представляєсь, то як акция не могла мати більшого значіня для Польщі, вона не могла віддати Русь в руки Казимира[2]). Через те Казимир по уступленю Татар з Польщі не був паном ситуациї. В справі рускій властиво Татари мали перший го-

[1]) Eccard Corpus hist. in aevi I. 1860

[2]) Ми не можемо однакож згодитись з поглядом істориків напряму другого, що інтервенция татарска поставила Казрмира в дуже прикре положенє і змусила єго шукати згоди з Дедком На се не маємо доводів, а доводи загальні сих істориків, що вони їх беруть з ситуациї лїт дальших по року 1430, не мають в тій справі значеня. Так само і не годимось з представленєм сеї справи у істориків напряму першого, бо не можемо опиратись на річнику малопольским і Витодурані, що представляють інтервенцию татарску в дуже користнім для Польщі сьвітлї. Др. Прохаска не звертає на сю справу уваги.

лос, і Дедко, як довго відносини его до Татар були дружнї. Через се однакож, що ми его відносин до Татар не знаємо, анї коли він укладавсь з Казимиром, ми і не можемо зрозуміти становища Дедка. Як его відносини до татар були дружні, то належалоб сподїватись, що умова его з Казимиром, відбувшись слїдом за інтервенциєю татарскою, була для него користною, на стілько користнїйшою для него, нїж для Казимира, на скілько Дедко в сполученю з Татарами мав перевагу в силї. Коли однакож припустимо, що відносини Дедка до Татар попсовались, тодї Казимир був в перевазї і він міг лиш диктовати Дедкови точки умови. Думка Филевича, що Казимир був в прикрім положеню, коли укладав умови, що показались для него невигідними, булоб тодї і справедливо, як би припустити, що Дедко був в добрих відносинах з Татарами. Припущенє таке дуже відповіднє, як би хто не хотїв вірити в наглу переміну відносин Дедка до Татар. Однакож, як би ми се припущенє приняли, то в такім разї стають не зрозумілими слова звістного нам вже добре листа польского з 29 червня 1341, де сказано що Дедко і бояре бажали собі умови з Казимиром (Capitaneus et gens predicta se dicti regis mandatis et beneplacitis coatrabant"[1]). Тенденцию тут знов припустити не можна з причин, які ми висказали висше при осуджуваню сего письма, а тим разом ще з того, що ся тенденция булаб надто очевидна. Дуже не зручно булоб власно представляти справу так, що сей Дедко, що доперва недавно получивсь з Татарами, потім нагло забажав собі згоди з Казимиром, бо се виглядалоб на неправдоподібне. Се власне, завелика на позір тенденция провадить нас на гадку, що справа ся була правдиво представлена в листї Казимира до папи, а коли так, то належить справдї повірити словам листа папского, що Дедко і бояре бажали собі згоди з Казимиром, що найменче не були противні якійсь умові. Заходить тепер питанє, чим толковати собі сю готовість Дедка до умови? Відповідь на се може бути двоякого рода. Або умова ся була для Дедка користною, або становище его було через усї відносини до Татар захитане. Ми мусимо тому розбирати сю умову без огляду на ситуацию, котрої не знаємо, противно, ми з сеї умови моглибисьмо зробити вивід що до становища Дедка і відносин его до Татар і Польщі.

Про сю умову маємо в двох жерелах звістку. В листї Дедка до купцїв торуньских невідомої дати (Филевич кладе еї на

[1]) Theiner Mon. P. h. N 566, 434.

р. 1340) і в листї папскім з 29 червня 1341 р. В першім сказано лишень коротко, що Дедко завів умову з Казвмиром [1]) в другім справа представлена так: „iidem rex et Capitaneus atque gens certa conventiones et pacta cum certis serviciis et subiectionibus eidem Regi exhibendis concorditer invicem inierunt. Inter que quidem conventiones et pacta prefatus Rex prestito iuramento promisit quod Capitaneum et gentem predictos in omnibus tueri debebat, ipsosque in eorum ritibus, iuribus et consuetudinibus conservare і т. н.“ [2])

Отжеж тут виразно сказано, що король, Дедко і бояре (під „gens“ належить відповідно понятям середних віків розуміти верстви висші) ввійшла в перемови з Казимиром, і Казимир сї „conventiones і pacta“ заприсягнув. Які се були сї „pacta et conventiones“, ми знати докладно не можемо. Тут сказано лишень загально: „cum certis serviciis et subiectionibus eidem Regi exhibendis“, значить, що Дедко і бояре були вийшли з під певних прав піддапьчих взглядом Казимира. Одну точку лишень знаємо докладно. Король заприсягнув, що буде заховувати обряд, права і звичаї цїлого народу. Тут знов міг би де-хто закинути тенденцийність сему листови в сїм місци. На се мусимо відповісти як і перше арґументом Лїсєвича, що просьба Казимира не могла бути тенденцийно написаною, бо се була просьба писана в справі диспензи від присяги, а представити неправдиво се, що власне було першорядною річею в тій справі, а то: чого Казимир присягою зобовязавсь держатись, значилоб допуститись що до папи неправди, і тодї власне диспенза від присяги булаб неважною. Та ми розбирали вже иньші слова сего письма і не могли доглянутись тенденцийности, а се позволяє нам і в сїм випадку так само думати 3 тої причини власне ми не можемо згодитись з поглядом Филевича, що закидує сїй просьбі Казимира велику тенденцийність.

Тим способом отжеж хотяй тексту умови представити собі в цїлости не можна, то все таки ми можемо твердити, що коли в умові треба було порушити справу обряду, прав і звичаїв, то очевидно Казимир був зверхним паном Галицкої Руси, а Дедко залежним від него. Належить тому згодитись на се, що умова ся була доволї корисною для Казимира. Вплив Казимира на Руси, який він, здавалось, через інтервенцию татарску стратить, удержав ся все таки, так що остаточно Казимир вийшов доволї щасливо з акциї на Руси.

---

[1]) Voigt Codex vipl. prus. III. N 21, 34

[2]) Theiner M. P. h. I N 566, 434.

Сей факт толкуємо ми собі зміною становища Дедка до Татар. Відносини его мусїли попсоватись, і він тому згодивсь на умову, що остаточно не відповідала его становищу, яке він заняв в хвилї покликаня Татар на Польщу, бо зробила его залежним від короля Польщі. На чім ся залежність полягала, ми собі представити не можемо, як і годї нам знати, о скілько верховна власть Казимира над Русею була фактичною, а рівнож як довго вона тревала.[1])

Результати нашої розвідки були би отжеж сї: з проф. Филевичом годимось що до его погляду про один лишень похід Казимира на Русь. Сей похід на наш погляд відбувсь в часї від кінця цьвітня до початку липня 1340, правдоподібно однакож він відбувсь з кінцем цьвітня і з початком мая. Похід не був великих розмірів — цїла акция оберталась лишень коло Львова — скінчивсь однакож, як ми догадувались, з певним успіхом для Польщі, бо якась часть бояр піддалась Казимирови. Ся частинна власть, сей вплив, що собі здобув Казимир на Руси, не був однакож тревалим. Не довго по тім виросла против Польщі позиция, що на її чолї стояли бояре Дедко і Данило. Вони то покликали Татар против Польщі.

Що до походу татарского, то годимось з поглядами декотрих істориків, що він відбувсь в р. 1340 і то — на наш погляд — в липнї або в серпни с. р. Сей похід татарский поставив Казимира в прикре положене, бо не відваживсь він на якусь акцию зачіпну против їх. Врештї, що до укладу Дедка з Казимиром, то згоджуємось з поглядами істориків першого напряму, лишень, що ми его не розуміємо в звязку з ситуацнєю рівночасною а лише з відносинами Дедка до Татар.

Коли ми тим способом покінчили представлене подїй полїтичних з р. 1340, так скажемо ще кілька слів про погляди істориків на ситуацию полїтичну гал. Руси в лїтах безпосередно по роцї 1340. Справа ся, крім иньших причин, лучить ся з нашою розвідкою вже з того взгляду, що історики напряму другого і третого як ми вже на початку зазначили, з ситуациї, в якій в тих роках була Русь гал., виводять значінє подїй з р. 1340. Ми

---

[1]) Що до розуміння значеня умови то в сїй справі годимось з п. Горжицким і Др. Прохаскою. Оба вони уважають Дедка за залежного в якійсь мірі від Польщі, а нїяк не можемо згодитись з поглядами істориків напряму другого, що Дедко не був цїлком залежним від Польщі в р 1340, від когось иньшого — від Литви.

сказали тоді, що не годимось з таким розумінnєм річи, а то з тої причини, що дотепер справа невияснена, чи така звязь безпосередна між подіями з р. 1340 та ситуациєю з літ дальших істнувала, чи нї. Тут заходить однакож ще иньша справа. Ріжні історики ріжно сю ситуацию по р. 1340 розуміють, і в тій справі погляд Др. Прохаски, заступника напряму третого, як і Дра Мильковича (Студиї критичні) ріжнить ся рішучо від поглядів істориків напряму другого. (Історики напряму першого виводять ситуацию в р. пятьдесятих з ситуациї, яка була в р. 1340, і попадають в неясність а тому їх погляди не вдержались). Результати студиї Прохаски такі: в лїтах пятьдесятих XIV в. Русь галицка була залежною властиво від Угорщини, а не від Польщі анї від кого иншого, хотяй головну акцию в справі рускій в р. 1340 провадив сам Казимир. Доводить се автор листом Людвика угорского до Дедка з 1344 р. [1]) і ситуациєю полїтичною гал. Руси в р. 1340. В листї з 1344, де Людвик пише до Дедка, щоб від купців угорских не брав більшої плати нїж від польских, зве король Дедка: „fidelis suus“. Сї слова доводять, на думку автора, що Дедко був залежним від Угорщини, бо инакше Людвик не мігби назвати Дедка своїм слугою. І цїлком справедливо, як думає автор. Акция в справі рускій була проваджена в р. 1340 в спілці з Угорщиною. Чому-ж би Угорщина не здобула з сего певної користи. Признати належить, що автор положив велику заслугу в роз'ясненю відносин між Польщею та Угорщиною, однакож сї доводи що до становища гал. Руси в пятьдесяти р. не вповнї ще вдоволяють. Передовсїм ми виказали, що акция угорска на Руси в р. 1340 скінчилась нїчим; король угорский не був тодї на Руси, так і не знаємо чому-би Угорщина мала здобути аж так великі користи з акциї Казимира на Руси.

Що до грамоти Людвика з р. 1344, то слова сї „fideli suo viro magnifico comiti“ не розвязують ще справи. Може бути, що їх належить полишити так, як полишає їх Милькович, що Русь гал. була залежною від Казимира, а король угорский длятого лише назвав Дедка своїм слугою, що яко будучий єго пан зверхний (звістно, що Людвик був вже тогдї призначений наслїдником Казимира в Польщі) мав до сего сю власне підставу. При такій можливости погляди Др. Прохаскі не можуть уважатись за цїлком певні.

Розглянемось, як розуміють річ історики напряму другого, а власно проф. Филевич, головний заступник сього напряму. Филевич прихо-

[1]) Feier Codex dipl. IX, I, 209.

дить в своїй розвідці, що ми вже згадали, до результату, що Русь галицка в лїтах пятьдесятих була залежною від Литви. На поперте сего ставляє він ось які доводи: 1) ситуация полїтична галицкої Руси в р. 1340, 2) лист цїсаря византийского Івана Кантакузена до Любарта з р. 1347.[1]), 3) звістка в хронїцї Яна Чарнковского, 4) грамота Дедка для купцїв торуньских. Филевич каже що ситуация галицка з літ пятьдесятих є виcливом подій з р. 1340, а коли сї подїї так відбулись, що Дедко вкінци ставсь в р. 1340 цїлком незалежним від Польщі, так се доводить, що і в пятьдесятих роках Русь галицка не могла бути залежною від Польщі. Филевич питає ся отже, від кого? На се дає відповідь, що від Литви. Се доводить на думку автора лист цїсаря Івана Кантакузена з 1347 до Любарта, де імператор взиває Любарта, щоби поміг видалити того галицкого архієрея і примусив єго прибути сюди..." — Филевич витягає з сего довід, що коли цїсар приписує Любартови право мішатись до галицких справ церковних (тут ходило о гал. епископа), то очевидно Любарт мав якісь права на гал. Руси був зверхником сего Дедка, що зве себе намісником в листї своїм до купцїв торуньских. З таким розумінєм справи ми годимось з Филевичом; сей лист доводить, що Русь гал. була залежною від Литви, але не можна згодитись з єго поглядом, що се доводить про залежність гал. Руси вже від р. 1340 від Любарта. Сей лист ілюструє лише ситуацию з р. 1347, так що і воно не розвязує остаточно справи. Що до другого важного доводу Филевича, який він бачить в листї Дедка до купцїв торуньских[2]), то сей довід ще надто незначний, щоб можна на нїм опертись. Факт, що Дедко не висловивсь про короля польского, яко свого зверхника, (там сказано лишень „rex Poloniae“), не доводить ще, що Дедко був незалежним від Польщі, або що був залежним від Литви. Се за надто малий довід. Та й про сей лист можна те саме сказати що про грамоту цїсаря византийского з р. 1347: він належить лишень виключно до часу, в котрім написаний. І тут ще заходить більша трудність, бо він не має дати а в означеню її можуть бути ріжні погляди (Филевич кладе єї на р. 1340.

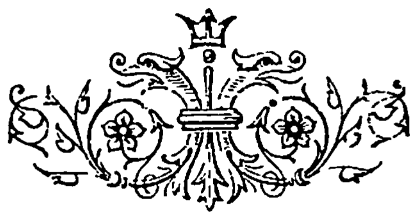
Врештї що до звістки в хронїцї Янка з Чарнкова, де сказано, що Любарт забрав Галичину, то і вона надто загальна і коротенька.

---

[1]) Acta patriarchatus Constan. в Рус. Ист. Б. VI пр 6
[2]) Voigt Codex. dipl. pruss. III N 21, 34.

Се були-б найважнїйші доводи істориків, що занялись сею справою. Однакож вже з сего бачимо, що ситуация полїтична гал. Руси по р. 1340 до тепер ще не розяснена належито, а тим самим, хотяй-би ми признали безпосередний звязок між подїями з р. 1340, та ситуациєю з лїт дальших, то се нам не причинить ся до розясненя подій з р. 1340.

У Львові 15 червня 1896.

Опись Львівського замку р. 1495.

Подав М. Грушевський.

Межи описями королївщин руських варшавського архиву скарбу коронного (Казенної Палати) особливу увагу притягають до себе своєю давниною кілька інвентарів з кінця XV і початку XVI в. (див. замітку в Записках т. VI). Тож не чекаючи видання збірника сих описей, що станеть ся десь за кілька років, намірив ся я деякі з описей сих наперед друком оголосити. Минулого року подав я інвентарі подільських замків з р. 1494 (Записки т. VII), тепер подаю інвентар львівський з р. 1495.

Він перехований в віддїлї LVI т. зв. Архива Старопольського, лїтера L. 1 кн. I; є се зшиток з восьми карток в аркуш вздовж перегнутий (дудка), широкий, видертий з своєї попередньої оправи й оправлений разом з иньшими описями львівськими (як і взагалї інвентарі сього віддїла); писаний старанно, письмом кінця XV поч. XVI в., з тогочасними дописками й поправками иньшим атраментом; як видно з тексту, реєстри мають все таки якийсь фраґментарний характер: бракує закінчення в описях Верхнього й Нижнього замку, одначе се не брак рукописи, бо сї місця припадають на кінцї не карток, але сторін (не паристих). Загальнїйшого титулу бракує, рукою новійшою написано на горі „A. 1495“, а до слів: in castro Superiori приписано: Leopoliensi: се, правдоподібно, приписки, зроблені архивистом при видеранню сієї описи з давнїйшої оправи, де дата могла стояти де инде (на горі означено: z księgi N $\frac{657}{6}$, давнїйшої нумерациї).

Дата ся може бути прийнята з повним довірєм: окрім здогаду, що архивист знайшов її готову, бо ледви чи став би викомбіновувати, і сучасного письма рукописи, за належність описи тому часу сьвідчить імя підстарости Швартовского, що в нїй приходить: в актах львівських сей підстароста виступає від р. 1492 і далї, але з перер-

вами: в р. 1496—7 виступає якийсь час Станїслав de Morawycza, 1497 — Ян de Wyrzbicza[1]). Подібні інвентарі звичайно укладали ся при переміні адмінїстрациї — старост; в 90-х рр. старости львівські кілька раз перемінились: Спитко з Ярослава (до 1493 р.), Ота з Ходча (1493), Андрій de Olesznycza (згад. під 1496), Миколай Тенчинский (1497)[2]): можна думати, що інвентар наш був списаний при вступі на уряд того Андрія Олесницкого. На останку, що ми маємо інвентар дійсно Львівського замку, се зовсїм ясно з тексту.

В порівнянню з деякими иньшими інвентарями сей львівський не належить до більш цїкавих. Він дуже короткий, не дає нам докладної описи фортифікаций місцевих, обмежуєть ся реєстром артилєриї й запасу ріжного, не подає доходів замкових, роздїлу взагалї дуже цїкавого, а говорячи про села, що належали до замку, також обмежуєть ся лише реєстрованнєм знайденого в фільварках замкових, не подаючи анї реєстрів людности анї їх податків; побутових подробиць взагалї не багато. Все се що до наукової вартости ставить львівський інвентар значно низше від нпр. подільських; за всїм тим одначе й сей інвентар вартість має безперечну.

Інвентар списаний підчас страшних нападів Татар, а по при них — Турків та Волохів на землї руські, перед волоським походом Яна Ольбрахта. Хоч головно терпіло від тих нападів Поділє, але й Галичина не була від них забезпечена; коли 1498 р. (в маю) Стефан Молдавський пустив ся помстити ся над Польщею за її похід, він пройшов до Вислоки, зруйновавши Перемишль, Ярослав, Радимно й ин. Львів, „місто претверде“, обложив він та пробував взяти, але не міг і лише передмістя попалив. За Волохами в липнї прийшли в Галичину Татари й свобідно погосподаривши, вернули ся без перешкоди, а в падолистї 70 тис. Турків поруйновали полудневу Галичину — Галич, Жидачів, Дрогобич, Самбір, знову без жадної перешкоди, аж глубокий снїг примусив їх вернутись. Північну Галичину навідали Татари двічи 1500 р., поруйновавши околицї Белза, Туробина, Лежайська; староста львівський Петро Мишковский стояв з значним військом на границях, але паніка була так велика, що напасти на Татар він не відваживсь. Аґенти московські, доносячи про спалені Татарами міста, вичисляють і Львів, та тут знову треба розуміти, очевидно, передмістя львівські[3]).

---

[1]) Akty grodzkie i ziemskie t. XV, index, sub. voce: Leopolis — vicecapitaneus.

[2]) Ibidem, sub voce Leopolis — capitaneus.

[3]) Ваповский (вид. Краків. Академії) с. 33, 35, 37—8, Зубрицького Kronika miasta Lwowa p. 127—8, Сборникъ истор. общ. т. XLI с. 360, 469—70.

Інвентар 1495 р. дає нам знати, як була приготована urbs munitissima для принятя ворогів. Вигляд не дуже втїшний: на Високім замку стояло яких 5—6 гармат ріжного рода, пять гаківниць і 14 ручниць; крім того було вивезено на замку Глинянського зі Львова дві гармати, гаковницю й девять фуклерів. Поруч з ними уживали ся ще луки: значне число їх найшло ся на Львівськім замку, правда — все старі або попсовані, і наготовано було наново чималий запас стріл. На Нижнім замку, що був резиденциєю старости і містив ся в фортифікациях мійських (на теперішній площі Castrum) анї артилєриї, анї зброї взагалї інвентар не згадує, лише запаси харчу та ріжних річей до уживання господарського. Такі-ж запаси зложені були й на Високім замку; харч доволї ріжнородний: окрім звичайного запасу хлїба й овочів, мед, сало, смалець, масло, сир, риба сушена, мак, конопляне сїмя, сушені черешнї etc. Як недбало переховував ся сей запас, доводить, що одна комора на Високім замку була заложена коломийським запасом, „але зрахувати його не можна було за для давности й смердючого запаху“, а в чотирох засїках мука так злегла ся, що не можна було міряти.

З поміж ріжних інструментів і річей побутових варто зауважити деякі приряди до кари: так на Високім замку знаходимо „дві куни з ланцюхами, для заковування в них людей“, на Нижнїм: „два зелїзних інструмента для заковування (vinculacione) вязнїв (captivorum). В додаток до сього наведу аналоґічне місце з однїєї пізнїйшої описи Львівського замку (1537 р.), де знаходимо: kyy czo chlopi sadzayą zeliazny 1, pąto na chlopy zeliazni 1, syna zelazna dloga 1, rucznycze czo chlopi sadzacz 2[1]).

На Високім замку згадуєть ся капличка, доволї убога: чаша була цинова, крім орнат та паперового міссала нїчого не згадуєть ся.

По описи замку йдуть інвентарі замкових фільварків, всього 4; тут можна занотувати припадково зазначені слїди побуту вояків замкових: в Скнилові на фільварку сї вояки забрали більш як сто каплунів і сорок качок, а на селї тамже вони „забрали у селян всїх курей і гусок, нїчого не лишивши“; подібне спустошеннє вчинили вони й на фільварку велепольськім. Апетит їх одначе не обмежав ся птицею домашньою, бо в тімже Скнилові згадуєть ся два стожки пшеницї якогось королївського підданого із Слонки, „що за для страху перед вояками свій хлїб сюди привіз“.

---

1) Архив Скарбу, відділ IX кн. N 5 f. 8.

При описи фільварку в Новім Селї згадуеть ся де що про господарство замкове: підстароста роздавав „пішим“ селянам волів для роботи, і ті потім „мали вернути сю худобу або заплатити по таксї“; роздавало ся й насїннє для посїву.

На останку занотуємо знову згадку про отумерщину (morticinium): в Перегнїві по двох селянах прийшло на замок двадцять один стіжок хлїба і троє коней.

У Львові, 10(22)/IV 96.

In primis que in **castro Superiori**[1]) inventa sunt, vt bombarde, siue pixides, vna huffnycza cum signo Odrowasch, et altera que nucupatur polhuffnycze.

In basta autem apud primam valuam hec habentur cum signo Lelywa. Tercia pars tharasznycza cum signo Lelywa — hec in Superiori castro. Quarta habetur super turri eiusdem castri, que est poltharasznycze etiam cum signo Lelywa.

Hakownycz in numero quinque: due ferree et tres enee.

Sex staplow ferrei pro preparacione hakownycz.

Rucznycz quatuordecem, omnes ferree.

Triginta et novem vasa puluerum nouorum, alias missilium, preparatum et XV vasa pulueris non preparati pulueris, wlgariter nyepodzalanego.

Saletre medium vas.

Sulfuris in tribus vasis existimacione quasi lapides decim. Aliud sulfur contritum et contonsum, eciam extimacione decem lapides.

Plumbi puri una porcio, extimacione duorum lapidum.

Kulky plumbee tam pro tharasnycze, quam eciam pro hakownycze et rucznycze, de preparatis habentur due urne plene, et lapidearum kulkarum maioris quantitatis sunt octo capecie numerate.

Lucibulariorum sunt sex — kaganczow.

Balistarum destructarum, alias zaskodnych, sunt sexaginta quinque et castrenses baliste antique in numero septem.

Sex vasa telorum alias szypoff osszadzonych.

Item aliorum telorum sunt aliquot capecie, absque vasis posite, eciam osszadzonych, nouiter reparate.

Item brzechwy — iste non sunt numerate, quorum est copia existimacione mille et vltra capeciarum.

Loricarum inveteratarum sunt octo et oboyeczkow XXII.

Galearum veteris posicionis, alias scholowkow, viginti sex.

Antiquorum autem armorum numerabilis disposicionis sunt porciones quindecim.

Item sunt quedam instrumenta artificum balistariorum porciones quinque.

Item de pice est una magna porcio quasi duorum lapidum.

Item tres kolowrothy pro trahendis balistis.

[illegible] in habitaculo, vbi pulueres preparantur, sunt dwye stampye cum quatuor stampory et vna rota magna, ad hec preparata. Eciam et tres aluei pro eisdem pulueribus purgandis.

Item vas vnum pro emundacione loricarum factum.

Item in caminata maiori, ubi est capella, ubi totus apparatus missalis habetur, videlicet calix stanneus, ornatus, alba, humerale, cingulus, manipulare cum missali antiquo papireo.

In eodem habitaculo habentur quatuor haste antique, kopynycze et tres galee antique.

Item unum ferrum magnum, quod vocatur czop ad kyerad.

Item vna longa et magna cathena putealis, alias lanczuch, cum duabus vrceis cum ferro preparatis.

Tres bulge puteales, sed inveterate.

Novem corde, alias lyny, sex magne et tres parwe.

Item in eadem caminata sunt lardinum perne centum cum medio. Item post conscripcionem lardinum recepte sunt ad expensas due perne et tercia incepta.

Arwinarum polente sunt centum cum quatuordecim.

Frixate arvine, alias smalczu, sunt viginti sex olle, tamen quedam non sunt plene.

De sepo sunt lapides triginta duo; item post conscripcionem pro luminibus de sepo recepti sunt duo lapides per quinque septimanas.

De butiro septuaginta sex olle, omnes bene replete, et post conscripcionem de butiro due olle sunt recepte pro expensis per V septimanas.

Caseorum capecie centum et quinquaginta minus media, et iterum post conscripcionem recepte sunt due capecie.

Piscium siccorum sunt quinquaginta, et post conscripcionem quinque pisces sunt recepti.

Pultium ex ordeo medius truncus, alias polklody, et post conscripcionem una macza est recepta.

Milii truncus cum medio, et post conscripcionem unum chorum milii consumserunt.

Papaueris X trunci cum y 1½ choro, et post conscriptionem medium chorum cosumserunt.

Cerasarum, alias czeresny, tres chori.

Pisi duo trunci cum medio.

Seminis canapi trunci octo, et post conscripcionem medium chorum consumpserunt.

Item spyza colomyyska, de eadem repleta est una stuba magna, sed propter vetustatem ipsius atque vaporem fetidum enumerari non potuit.

In celario caulium caulium (sic) novem kuffy et duo dolia, preter caules recentes, ex quibus adhuc possent repleri duo aut tria dolia.

De cepis triginta aut quadraginta trunci.

In superio promptuario, vbi farina reseruatur:

De farina sunt quatuor sząsyeky profundi, existimacione mille aut plus truncorum farine compresse, que facili non potuit mensurari.

Item post conscripcionem per quinque septimanas propter expensum castrense de farina consumti sunt octo trunci farine antique et postmodum adducta est farina nowa de molendinis decim novem trunci.

In alio promtuario, supra aliud celarium situato:

De farina seminata triticea quatuor sunt koritha magna et plene coagulata et vna magna fassa eciam plena, et ibidem de farina przekadek magnum et plenum et medium drays.

Salis duodecim fasse magne et plene cum medio dolio. Istud dolium medium pro salsandis carnibus porcinis totum exiuit.

De melle duo trunci cum medio et una maczą.

Octo boues castrenses.

Viginti octo owes, que sunt recepte Iudeo propter transgressionem thelonei, alias w przemycze, que occise sunt pro familia castrensi et ipsorum usu et que eciam tempore hyemis conservari non potuerunt.

Quatuor scrofe, que seruantur in castro propter suellos, et postmodum due sunt adducte.

Tres currus castrenses cum tribus securribus et vno ligone, cum lopatha ferrea.

Per quinque septimanas post adventum meum quatuor braxaciones cereuisie pro familia castrensi braxauerunt.

Molendinum castrense manuale.

In braxatorio: caldar, duo dolia, unus linter, alias koritho spusczadlne, przykadek, duo srothffassy ceruisiales, sypyen, septem vasa ceruisionalia, vnus linter cellarii, qui sub vasa supponitur braxacionis tempore.

In coquina: patella vna, scutelle lignee quinque et septem talaria.

Humulum non est mensuratum, cuius copia magna habetur.

Ante portam castri superioris, alias Na przehradzy robora quercina multa iam precisa, pro edificio preparata.

Due boyya, alias kuny, cum suis catenis, pro vinculandis hominibus.

Item lignorum communium pro calefactione et coquina copia magna.

Scilindriorum duo millia ducenta et decem. Guniforum scilindriorum tria millia. Scilindria mille et ducenta.

Brasea duo magna triticea et tria parwa castrensia, per tres truncos comparata.

Awene[1])

In **castello Inferiori**, in ciuitate Leopoliensi situato, et in promptuario maiori:

Quatuor vasa magna farine seminate.

Item eiusdem farine przykadek non plenum.

De piso duo trunci cum vno wyrthel.

Pultium ordeaceorum tres trunci cum polmyarek.

Scruti triginta sex trunci.

Triticum in braseatorio viginti trunci cum $1^1/_2$.

Siliginis sexaginta quatuor trunci cum $1^1/_2$.

Salis quinque vasa magna cum medio przekadek.

Papaueris vnus truncus.

Humuli in duplici loco estimacione XXX truncorum.

De cepis vnum magnum celarium plenum.

De rapis recentibus copia.

Vasa ceruisiaria vacua sedecim.

Unum magnum srothffasz pro conseruacione aque.

Duo czebry, duo lintera, duo cantari lignei, due kuffy.

Duo instrumenta ferrea pro vinculacione captivorum, alias wlgariter kygye.

Baliste destructe, alias zaskodne, decim nouem.

Cere vna magna porcio.

Viginti septem porciones secti et preparati lapidis, que pro reformacione fenestrarum excisa fuerunt.

Tres pecie tentorii rubei regalis a moldauiensi pallatino; eiusdem tentorii due sepes.

Aliud tentorium regale de sela alba cum sepe, eciam a pallatino moldauiensi. Eciam sunt alie porciones aut sepes tentorii, igne fulguris cremate.

---

[1]) Далї нема

Signorum regalium quatuor.

Scilindriorum triginta capecie et quinque.

Lignorum cum pino copia.

Lucibulare, alias lichtharz.

Sacci, in quibus frumenta ducuntur ad molendina, sunt in numero quatuordecim.

Brasea duo magna triticea et tria parwa castrensia, per tres truncos comparata.

Awene[1]).

Krznylow p[r]e d i u m, miliare a castro distat.

In eodem predio in horeo de siligine acerwi decem septem cum modio et quarta pars allodii, que pars quarta incepta est triturari propter pecora. Eiusdemque siliginis triturate in predio et promtuali iam sunt tres trunci.

Ordei medium allodium et eiusdem ordei media pars acerwi.

Pisi vnus arthomus, sed grandine percussum.

Paganice vnus arthomus.

Feni vna stirtha in horeo et in campo tres.

Peccora cornuta quinquaginta et quatuor.

Scrofe communes triginta sex.

Vitullorum, alias czyelath, quadraginta duo.

Gallorum communium citra ducenti, tantum caponum sexaginta, nam stipendarii plus quam centum capones receperunt.

Ancarum quadraginta tantum, stipendarii vero quadraginta ex eis receperunt.

In eadem villa kmethonibus omnes gallos et ancas stipendarii receperunt, nihil relinquentes.

Styrtha et duo arthomi siliginis in eodem horeo prediali cuiusdam hominis regalis ex villa Szlonka, qui propter metum stipendariorum predicta frumenta illuc introduxit.

Decime ecclesiastice duo arthomi.

De feno duo arthomi in hereditate ville Wroczow falcastratum in prato deserte aree, quod fenum ducitur pro necessitate prediali in Krznylow.

Avene quinque styrthe et tres acerwi cum medio.

In villa **Wyelyepole** p r e d i u m, distans tribus miliaribus a castro, in quo quidem predio siliginis sex arthomi cum medio.

Awene quatuor arthomi.

Pisi unus arthomus.

---

[1]) Далї нема.

Peccorum in eodem predio nonaginta, in quorum numero quadraginta boues et duo habentur; eciam in eadem summa quatuor boues in transgressione thelonei recepti.

Tres eque erronee, alias bladne.

Porcorum maiorum sexaginta.

Minorum porcorum quadraginta.

Scrofarum communium centum cum medio.

Ancarum septuaginta quinque.

Gallorum communium centum cum medio.

Caponum tantum vndecim, qnia ex eis stipendarii plus quam centum receperunt.

Molendinum ex villa Stradecz pertinet ad eundem predium, ex quo annuatim solvit triginta truncos farine.

In prato magno Przechodi feni XL-ginta et duo artomi.

Item in prato Thyczna anni preteriti et praesentis centum cum triginta arthomi minus vno et octo stirthe feni.

Item in villa Iacznyscza stat vnus arthomus scruti, quod seminatum est in Thyczna.

Molendinum in villa Slonka annuatim pro castro soluit XXX truncos farine.

In villa **Noue Syolo** predium, quatuor miliaria a castro distat, in quo predio siliginis acerwi octo cum medio.

Due styrthe iarzycze.

Tritici vna styrtha.

Awene duo acerwi et sex styrthe.

Pisi unus acerws.

Ordei acerwi vnus arthomus et medium.

Scruti arthomulus parws.

Ancarum quinquaginta septem.

Gallorum communium ducenti.

Caponum plusquam centum.

Vacce tres.

Pavones quinque.

Ibidem in promtuario triturate awene, que hominibus accomodata erat ad seminandum, XXIIII-or trunci.

Item accomodati tritici quatuor trunci cum medio.

Seminis canaparum unus chorus.

Siliginis quindecim trunci.

Una scrofa, duo porci, porcelli, alias nazymąth, quatuor, suelli quinque.

Item in eadem hereditate ville Nowe Syolo de feno tres arthomi, et aliud, quod non potuit perfici, stat in prato in cassulis bene ad decim currus.

In eodem predio regie maiestatis boues sunt in numero viginti, quos vicecapitaneus Swarthowsky dedit inter kmethones ad laborandum, qui restitui debent tempore suo aut iuxta taxam solui.

Sub ista villa est molendinum, quod iacet in heredilate Turzynka, annuatim solvit XXIIII-or truncos farine, et iam retentam farinam tenetur citra centum truncos.

Predium in villa **Myklaschow**, duo miliaria a castro distat:

De siligine undecim styrthe cum vno artomulo.

De tritico due styrthe et vnus arthomus.

Awene anni preteriti decim styrthe.

Anni praesentis quinque styrthe avene magne quantitatis.

De piso vna magna styrtha.

De ordeo unus arthomulus.

De tritico triturato, quod dabatur hominibus in nouam restitucionem, viginti vnus truncus.

De semine canaparum medius truncus.

De feno in pratis lutuosis quadraginta arthomi, in aliis pratis octo styrthe.

Antiqui feni due styrthe cum media.

Item in eodem predio invente sunt viginti vacce steriles, alias ialowycz, stacionales, per vicecapitaneum Szwartsowskj exacte.

Inveni peccorum domesticorum communium quinquaginta, in quo numero sunt tres boues laboriosi.

Item vitallorum (sic) adultorum, alias ozymczath, viginti septem.

Ancarum quadraginta.

Pauonum nouem.

Gallorum sine numero.

Ibidem in Myclaschow Martinus thywn de consensu domini pallatini propriis impensis molendinum de nowo construxit, quod successu temporis duodecim truncos farine annuatim solvere deberet.

Item in eodem predio inveni robora optima pinea, reposita pro edificio, centum cum sexaginta.

Predium, sub castro nouiter factum, in quo sunt due styrthe pisi et totidem feni et vnus arthomulus scruti.

Item ibidem piscarium, piscibus repletum.

Item in villa Thurzynka quinque magne styrthe et cum vno arthomo feni.

Item molendinum de villa Byelka dat ad castrum annuatim triginta sex truncos farine.

Oppidum cum fortalicio **Glynyany,**

In quo primo inveni armorum propugnancium, que ex Leopoli deducta sunt: vna huffnycza, una tharasnycza, vna hakownycza, nouem foglary, prochownycz viginti tres, rucznycz XVII.

Duo foglary castri Glynyanensis.

Nouem prochownycz eiusdem castri Glynyany.

Pulveres ad huffnycze vnum vas.

Pulveres ad tharasnycze vnum vas.

Pulveres ad rucznycze vnum vas.

Ad tharasnycze kulky quinquaginta.

Ad huffnycze kulky quinquaginta.

Ad ffoglary kulk ducenta cum septuaginta.

Ad rucznycze septem centa kulkarum.

Telorum due capecie ossadzonych.

Item tres rucznycze ferree fracte.

In promtuariis:

De semine lini unus truncus.

De semine canapi nouem trunci.

De semine papaueris quatuor trunci.

De sale trito communi lintera quinque cum vno dolio.

Butiri octo olle.

Caseorum quadraginta capecie minus duabus.

Pisi triturati duo trunci.

Vas milii et aliud pultium vas.

Lardinum viginti perne.

In predio frumentorum:

De tritico antiquo viginti sex styrthe.

De nowo tritico viginti vna styrtha.

De siligine antiquo vna styrtha.

Siliginis nowe quinque styrthe

Awene antique eciam quinque styrthe.

Awene anni praesentis octo styrthe.

Pisi vnus arthomus.

Scruti vna styrtha.

Ordei vna styrtha et alia incepta est.

In eodem predio:

Viginti octo vacce lactantes.

Thauri trium annorum sunt vndecim.

Ozymkow nouem.

Vituli viginti octo.

Ance sexaginta.

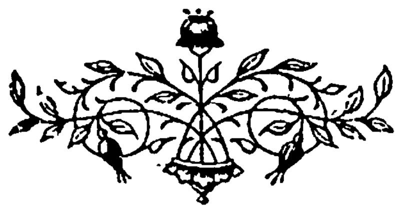
Sues quinquaginta comunes.

Caponum et aliorum gallorum non est numerus.

Suppellectilia domus: Sex scutelle lignee. Octo tallaria lignea. Ligo vna. Gracza vna. Ffossoria duo. Tres thene et quinque multra. Dzeza. Securis.

In braxatorio: Duo dolia magna et unum parwm. Caldar. Vanna. Viginti vasa cum vno ceruisialia. Due thene, alias czebry. Unus tippus ferreus, alias kyy.

Morticinia: Item in villa Przegnyowo derelicta morticinia hominum Lowyn et Zankow, post obitum relinquerunt viginti arthomi cum vno frumentorum, tres equas.

Три панеґірики XVII віку.

Подав *др. Кирило Студиньский.*

В моїй статиї п. з. „Панеґірик Εὐφώνια веселобрмячая", печатаній в VIII томі „Записок" Н. тов. Шевченка, мав я нагоду подати звістки про панеґірики XVI і XVII в. та замітки про їх значінє. Нинї подаю тексти трех панеґіриків XVII в., що переховують ся в музеї Ставропіґії у Львові. Одні з тих панеґіриків мають для нас меньшу, другі більшу вартість, та все ж таки всї они заслугують того, щоби їх перепечатати. Заголовки їх такі: 1) „Ймнологїа" печ. в Київі 1630 р. — 2) „Ἀνάθημα τῆς τιμῆς" печ. в Венециї в р. 1641 і 3) „Εὐώδια" печ. у Львові в р. 1642.

Два останні панеґірики знані до тепер в бібліоґрафії яко унїкати, перший находимо також в Публичній бібліотецї в Петербурзї.[1]) Примірник „Ймнологї"-ї, що переховує ся в музеї Ставропіґії у Львові, неповний. Єму недостає картки четвертої, котру подаю з відпису зладженого з примірника петербургского під оком проф. Сирку, за що й передаю сему ученому сердечну подяку. „Ймнологїа" посьвячена Петрови Могилї і напечатана скоро по єго вступленю на архимандричий престол київско-печерскої Лаври. Її піднесли Могилї типоґрафи Лаври в дарунку на Пасху. Цїлий панеґірик зложений з шести карток. На обороті заголовної картки бачимо герб Могили, зложений з шести частий, котрі я описав, видаючи панеґірик п. з.

Складаю на сїм місци сердечну подяку Впв. проф. Із. Шараневичеви за дозвіл користати з сих панеґіриків.

[1]) И. Каратаевъ: „Описаніе славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами. Томъ первый съ 1491 по 1652 г." СПБ. 1883. стор. 416.

„Εὐφώνια веселобрмячая“. З верху на гербі видимо меч і булаву а понад ними корону, на знак давного походженя Могилів, дальше архимандричу мітру, а вкінци білого орла з розпростертими крилами а під єго ногами корону. Довкола гербу читаємо букви: П. М. В. М. А. К. Л. П. (Петро Могила, Воєводич Молдавский, Архимандрит Київскої Печерскої Лаври). Початкові вірші панеґірика складають акростих: **„Петрови Мωгилѣ, Архимандритꙋ Свѧтиѧ Чꙋдωтворныѧ Великиѧ Лавры Печерскиѧ Киевскиꙗ, Воеводичꙋ Землѣ Мωлдавских“.** На кожде з тих слів зложено осібні вірші, для котрих темою були слова з пасхальних стихир. Так отже на тему слів стихири „Воскресенія день“ уложено акростих „Петрови“; на „просвѣтимся торжеством“ явив ся акростих „Могилї“; на слова стихири „и другъ друга обимемъ“ акростих „архимандриту“ ї т. д. Під віршами підписані імена і прозвища десяти типоґрафів, в котрих числї були і „батирщики“ і „письмолїятелї“. На самім кінци додали по одному четверостиху Памво Беринда „**тѵпікароводецъ**“ і Тарас Земка „**всегω тѵпꙋ правитель**“. Звісний учений російский, Пекарский[1]) гадає, що автором тих віршів був або Памво Беринда, або Тарас Земка і Памво Беринда разом та що типоґрафи лише підписали ся під їх утворами. З поглядом сего ученого я згодити ся не можу. Доволї поглянути лише на мову осібних віршів, що вказує нам на ріжних авторів. В одних віршах бачимо богато польонізмів, в иньших грубі домішки мови церковно-славяньскої. Рівнож я не згодив би ся з гадкою Пекарского, що зі слів: „**на славнихъ стихировъ Пасхи пѣснь празднична цѣлованїѧ согласно поютъ, иже въ типоґрафїи**“ вносить, нїби вірші поміщені в „**Їмнологї**“-ї сьпівано. Се „поютъ“ треба розуміти в значіню переноснім — „складають вірші“, тим більше, що ледви чи сафіньске метрум другого вірша підходить під арию пасхальної стихири. Всї вірші прославляють головно воскресеніє Христа, а Могилу називають тут типоґрафи своїм паном і гетьманом. З історичного погляду не має сей панеґірик великої цїни, а і самі вірші не виказують лїтературної вартости; всеж таки цікавий сей панеґірик тим, що подає нам назви тружеників київско-печерскої Лаври, які не мало працювали для розвою житя духового на Українї-Руси, та що і в самих віршах замітне їх образоване, що більше нагадує нам школи з „грецко-славяньским“ характером, чим на напрям шкіл католицких. Мітольоґія старинного сьвіта тутки майже цїлком виключена,

[1]) „Отечественныя Записки“ за рік 1862 кн. III в статї „Представители кіевской учености“ стор. 197.

а сего не подибуємо в пізнійших панеґіриках київских, що писані вже на лад нової науки, пересадженої з католицких шкіл до київскої академиї.

Дуже цінний з погляду історичного і літературного другий панеґірик п. з. „Ἀνάθημα τῆς τιμῆς“. Панеґірик сей відпечатав вже раз Головацкий[1]), хоть не конче точно. З сего огляду, як також задля того, що статия Головацкого в нас не так легко доступна, я подаю текст панеґірика в повній формі. Автором єго єсть Яків Седовский. Він, як довідуємо ся з самого панеґірика, прибув до Венециї і застав тут кількох зі своїх земляків, що віддавали ся науці. Поміж ними пізнав він також Григория Кирницкого „ѡбывателя Львовскія земли къ Россїѣ“, що, як читаємо в тексті, відбув подорож по Сході, відвідав чотирох патриярхів, виучив ся язиків латиньского, грецкого і італійского, віддавав ся студиям в Італії і в академиї в Падуї одержав степень доктора фільозофії. Про Кирницкого каже автор, що він був чоловіком ученим, котрого не могла „жадна прелесть свѣта ѿвести до секты прокля̈тоѣ“. До Італії прибув Кирницкий „без соумтоу, без достаткоу“; ним заопікували ся Греки з Венециї і своїм хлібом довели єго до промоциї. З нагоди промоциї Кирницкого написав Седовский в єго честь вірші а присьвятив їх філядельфійскому митрополитї Атаназиєви Валєриянови, венецким горожанам, братиї і ктиторам церкви св. Георгія в Венециї. Як видимо, панеґірик містить в собі похвалу для промованого доктора і для єго праці, а заразом подяку для венецких горожан, що не жаліли засобів на єго удержанє.

Про автора і про Кирницкого ми, на жаль, не можемо нічого сказати. Оба они були православні і, як догадує ся Головацкий, походили, по всїй правдоподібности, з міста Львова.[2]) Отсе і всьо, що можемо про сих людий сказати. Натомісць застановимо ся хвильку над значінєм Падуї і над зносинами Русинів з Греками, про котрі нам автор в своїм панеґірику згадує.

В XVI віцї стає Італїя на чолї житя духового. Тут розвинула ся найвисше штука і за-для неї з'їжджаєєся сюди велике число артистів. Поміж всїми містами видобуває ся на перше місце Падуа. По розбитю лїґи в Камбре (1511 р.), виплила Венеция, хоть була малою державою, на представительку інтелїґентної дипльомациї і адмінїстрациї серед неуложених відносин в Европі. Ся обставина дала

[1]) Я. Головацкій: „Библіографическія находки во Львовѣ. СПБ. 1873 стор. 21—7.

[2]) Ibidem. Стр. 22.

житє Падуї. З подиву гідним зрозумінєм і енерґією зробила Венеция з Падуї наперед центральний унїверситет венецкий (1458 р.), опісля італїйский а вкінци европейский. Стало ся оно головно через се, що в р. 1528 сотворено в столиці раду шкільну, riformatori dello studio di Padova, котрій повірено опіку над сею інституциєю і котрої акти в уривках ще до нинї додержали ся. З актів тих довідуємо ся, що ряд Венецкий ложив величезні суми на сю інституцию, що з печаливостию заздрісної матери задержував високими платнями (до 1500 зр.) і спроваджував для неї найлучших професорів, що спосібним учителям давав стипендиї і улекшував подорожі наукові до Дальмациї, Єгипту і до иньших країв, що старав ся добре випосажити цїлу школу і не щадив коштів на город ботанїчний, музей анатомічний і т. и. Протягом сегож віку будує місто просторе колеґіюм Bovis, з взірцево уладженими викладовими салями, зиґаром, прислугою і иньшими потребами. Ученики в Падуї одержують чимало улекшень, привилеїв і увільнень від цла і тим подібних оплат, а 11 бурс стоїть вітвором для молодїжи бідної і спосібної. Конкуренцию з Падуєю видержувала тодї тілько Больонїя і то здає ся найсильнїйше в праві канонїчнім.

Так отже падуаньский унїверситет розріс ся в XVI віцї і став дивно рухливою і жизненною інституциєю. О скілько дасть ся обчислити, імматрикувало ся тогдї 36 тисяч студентів, поміж ними 16 тисяч чужинців а 20 тисяч Італїянців, 26 тисяч правників а 10 медиків. На разї видає ся се число малим. Однак треба памятати, що оно тричи перевисшає фреквенцию на унїверситетї краківскім навіть в найсьвітлїйшім періодї і що в XVI віцї не було анї примусу шкільного, анї конечности образованя що школи середні були так мало численні, а верства інтелїґенциї так невелика. З ріжних сторін і країв напливає сюда молодїж. Ми находимо тутки і Грека і Русина, молодїж андалюзийску і Шкотів, Поляків і иньші народности а сей наплив, єсть гарним обявом в історії розпросторененя цивілїзациї відродженя, в чім так гарний удїл припав Падуї. В тім часї далека подорож була дуже ризиковна і нераз треба її було оплатити житєм. Отже тим більше треба цїнити цивілїзацию, що до таких жертв вела молодїж.[1])

---

[1]) Dr. Stan. Windakiewicz: „Padwa“ Studyum z dziejów cywilizacyi polskiej. W Krakowie 1891, стор. 8—9. Гляди також иньші працї сего автора: „Statuta Nacyi Polskiej w Padwie“. Kraków 1890 і „Protokoły Zgromadzeń Nacyi Polskiej w Padwie“. Kraków 1890.

Па́дуа має і для Русинів своє значінє. Вже в першій четвертині XVI віку промує ся тутки на доктора медицини знаменитий в руській літературі Франц Скорина а в першій половині XVII віку бачимо тутки промоцию другого доктора фільозофії Кирницкого. Чи промував ся тутки хто більше з Русинів, не знаємо, однак в панеґірику „Ἀναθῆμα τῆς τιμῆς“ читаємо, що разом з Кирницким образувало ся тутки більше Русинів. Так отже видимо, що вже дуже рано стала Падуа місцем науки для молодїжи україньско-руської, що своє знанє несла опісля на услуги рідного народу.

Молодїж, що учила ся в Падуї, ділила ся на т. зв. нациї. До котрої нациї прилучували ся Русини, сего не знаємо, однак догадувати ся можна, що віра зближала їх найбільше до Греків і лучила їх з ними в певну дружбу. Се бачимо хотьби і з панеґірика „Ἀναθῆμα τῆς τιμῆς“, бо він сьвідчить, що Русини дізнавали не малої підпомоги грошевої від грецких одновірцїв. Та щедрість, як гадає Головацкий [1]), показана Русинови Кирницкому, нахилила мабуть приїзжого земляка Седовского до висказаня своєї радости „юже на серцоу моем имѣх оусты й тростію ѿческими моими ме́тры во общоую ползоу й оутѣшеніе про́чіѣм правосла́вным (найпаче же людем діалектоу Славенскаго егоже шеро́кость земли шерокости равна).

Панеґірик сей вказує нам, як високо цїнили на Руси в XVII віцї людий науки, коли з нагоди їх промоциї складано похвальні вірші, і як високе понятє мали Русини про число Славян і простор землї, що они займали. Панеґірик сам вільний від всякого мітольоґічного балясту.

Перейдїм дальше до третого панеґірика п. з. „Εὐώδια“ печ. у Львові в р. 1642 в честь епіскопа львівского, Арсенїя Желиборского. [2])

З історії відомо нам, що епіскопи львівский і перемиский не приступили на соборі берестейскім до унії, хотяй перед тим оба брали участь в нарадах над введенєм унії і навіть дали в сїй справі на грамотах свої підписи. По соборі берестейскім починає ся поміж православними консолїдация сил для оборони православної церкви против католицизму. Львівске братство старає

---

[1]) Я. Головацкій: „Библіографическія находки во Львовѣ“, стор. 23.

[2]) Коротку звістку про сей панеґірик і виїмки з віршів подав Яків Головацкий в висше наведеній статиї: „Библіографическія находки во Львовѣ“, стор. 30—31.

ся полагодити дорогою згоди свої спори з еп. Ґедеоном Балабаном, уживає навіть до сего помиреня князя Острожского, рішає ся забути всї кривди, яких зазнало від Балабана, щоб тільько удержати епіскопа на дальше при православію а тим самим мати сторонника в боротьбі против католицизму. По довгих трудах удало ся братству довести до порозуміня з Балабаном в роцї 1603. Чотири роки пізнїйше умирає Балабан а престол епіскопский старає ся здобути єго братанич Ісая Балабан, про котрого однак львівске братство не хоче чути. Не зважаючи на се, Ісая Балабан заняв силою церкву св. Юра і епіскопску палату, повідбивав позамикані двері і заграбив церковні дорогоцїнности. Против сего поступку занесло сьвященьство і львівске братство до актів городских протестацию і заявило, що не узнавало і не узнасть нїколи Балабана своїм епіскопом. Ісая Балабан вдав ся тепер на дорогу згоди, однак не міг вже перемолити братства, хоть за ним вставляв ся князь Острожский.[1]) Братчики і духовеньство вибрали епіскопом Єремію Тисаровского, що засїдав на львівскім престолї аж до року 1641. Ми не можемо сказати, щоби сей епіскоп відзначав ся чи то енерґією, чи то учености; єго головною заслугою було хиба се, що він зістав вірним православній церкві до кінця свого житя і не вдавав ся в спори з львівским братством. Та і за се уміли єго оцїнити православні, коли Памво Беринда присьвячуючи Тисаровскому свої „**Вѣршѣ на рождество Христа**",[2]) заявляє, що не має великих дарів, тому жертвує єму „доброму пастиреви" свої вірші:

„Я̑ йжъ ѧ нѐндзный злóта и̂ срéбра нѣ мáю,
О̑то чи́мъ могоу̑ тыи́мъ т̂ѧ, Пáне мóй витáю;
Пане Милостивый, и̂ Ѿче превелебный
Пáстырꙋ дóбрый ц̑ркви Хв̑ои потрéбный
Вéсполъ з' Велéбнымъ Презвѵтерствѡмъ мѣста Лвóва
Котрыхъ рада к збꙋдовáню завше готова,
Рéчїй котрые бы кꙋ хвáлѣ Бж̑ои были,
И̂ людíй дó цéлю збавенья приводили.
Не взгоржáючи прáцею слꙋгѝ твоéго,
Малый кóлосъ оу̑бóгого жни́ва моéго:
Прїйми́ ѿ А̂рхїерéю Вели́кїй знáчный,

[1]) D. Zubrzycki: „Kronika miasta Lwowa" Lwów 1844, стор. 238—9.

[2]) „На рождество Господа и Спаса нашего Іс. Христа Вѣршѣ для утѣхи Христіяномъ". Львів 1616 к. 1 обор.; я користав з примірника Публичної бібліотеки в Петербурзї.

"Ꙗко в рѣчахъ непохибне дѣльный и бачный
Чeстными мнѣ Ѡцы Презвѵтерми своими,
Вѣрными въ всѣмъ съслужительми твоими
За коляду и щедрый днь, книжечку тую.

Вкінци жадає автор Тисаровскому, щоб

... слава твоѧ Ѡче проквитала,
Кгды бы сѧ с книгъ хвала Бжаѧ помножала".

Дня 12 марта 1641 р. умер Тисаровский в селї Жолчеві, Бережаньского повіту. Зібране на похороні духовеньство, руска шляхта і члени Ставропіґійского братства боячись, щоби латиньский архиєпіскоп не представив, по давному, свого кандидата, вибрали зараз по похоронї наслїдника на єпіскопску катедру Андрея Желиборского, сина шляхтича Стефана Желиборского, що мав тогдї тілько 23 лїт з роду, та за те був чоловіком доволї ученим. Митрополит Петро Могила не потвердив вибору на тій основі, що вибір відбув ся без єго відомости і не на місци єпіскопскої катедри, а на селї; тому назначив новий вибір а на заступника свого при виборі прислав игумена луцкого монастиря, Леонтия.

Дня 5-го цьвітня відбув ся поновний вибір в церкві св. Юра у Львові. Першим кандидатом назначено Андрея Желиборского, другим Данила Балабана.[1]) Митрополит признав першого достойнїйшим і потвердив єго а король видав єму номінацийну грамоту. Нового єпіскопа посьвячено в Луцку, де він прийняв імя: Арсеній. Ще в часї побуту в Луцку видав Арсеній під днем 16 падолиста Ставропіґійскому братству письменне повідомлене з підписом своїм і свого вітця, що лишить Ставропіґію при всїх правах і привилеях, наданих їй від патриярхів.[2]) Ми не маємо причини не вірити, що Арсеній Желиборский удержував дружнї зносини з львівским братством. Вправдї Желиборский заснував свою власну друкарню, а се могло єго поставити в немилї відносини до львівского братства, що тодї старало ся доконче, аби привилей видаваня церковних книжок остав ся тілько при нім, однак ми знаємо, що братство помагало нераз Желиборскому грішми і що до братства удавав

---

[1]) Грамоту відпечатав о. Петрушевич в своїй: „Сводной галицко-русской лѣтописи съ 1600 по 1700 годъ", стор. 87—90.

[2]) Зубрицкій: „Лѣтопись львовскаго братства" під р. 1641. Гляди „Журналъ минист. народн. просвѣщ." за рік 1849, том 62.

ся Желиборский з просьбою пожичити 2000 золот. польских на дорогу до Варшави, щоб міг королеви представити кривди православної церкви і руського народу. Саму друкарню еп. Желиборского а зглядно книжки видані Желиборским закупило, як здаєсь, львівске братство.[1])

Про Желиборского знаємо ще, що він віддав немалі услуги жителям Львова через те, що брав участь в посольстві до Богдана Хмельницкого в р. 1655 і просив у него пощади для міста і мешканців.[2])

В житю літературнім брав Арсеній Желиборский дуже малу участь. Ми знаємо, що він видав т. зв. ставляничу грамоту п. з. „Поученіє Новосщенномѹ Іерееви“ [3]) печ. у Львові в друк. братскій р. 1642 і написав дві передмови, одну до Номоканона [4]) виданого в друкарні Слїозки в р. 1646 а другу до **„Зобранѧ короткой наѹки ѡ артикѹлахъ вѣры“**.[5]) Він умер в р. 1658 а місце епіскопа заняв Атаназий Желиборский.

До особи Арсенїя Желиборского вяже ся. панеґірик „Εὐώδια“ вид. у Львові в р. 1642. Автором сего панеґірика єсть **„стѹдентъ презацной акадє: Замой:“** Григорий Бутович, що сам лично вручив его Желиборскому в церкві св. Юра у Львові при першім обході празника св. Ґеорґія, в якім брав участь недавно висьвячений епіскоп. Нема сумнїву, що лише радість, яка огорнула всїх православних, що на престол епіскопский вступив чоловік, котрому православні могли довіряти, дала нагоду Бутовичеви до написаня панеґірика. Ми бачимо також, що академия в Замостю, в котрій побирало своє образованє чимало з православних людий, не похитала нї раз їх привязанєм до православія і не диво, що і Петро Могила в своїй Тріоди вид. в р. 1631 в посьвятї до Замойского каже: **„не пристоитъ тежъ мнѣ и того замолчати доброд**ѣ**йства, которое походитъ з' презацного домовства Вельможности Вашои, же Академїѧ Замойскаѧ такъ много народови нашемѹ пожиткѹ**

---

[1]) D. Zubrzycki: „Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi“. Lwów 1836, стор. 42—3.

[2]) D. Zubrzycki: „Kronika miasta Lwowa“ Lwów 1844, стор. 370 і далї. В друкарні Желиборского напечатано всего дві книжки: 1) „Єѵхологіон...“ 1645 р. і „Зобранє короткои наѹки ѡ артикѹлахъ вѣры православно католицкой“ (1646). Єсть се так званий катехизис П. Могили. (Гляди: Каратаевъ: „Описаніе слав. русск. книгъ..“ стор. 514 і 519.

[3]) Ibidem. Стр. 498.

[4]) Ibidem. Стр. 518.

[5]) Ibidem. Стр. 519—20.

и ѹтѣхи принесла, ижъ немало з' неи людей ѹчоныхъ, ростропныхъ и поважныхъ, а церкви нашой православной велце потребныхъ вышло".[1])

Про житє і дальшу діяльність Бутовича ми не знаємо нїчого, так як не маємо відомостий про житє не одного з письменників кінця XVI і XVII віку. По передмові писаній прозою а зверненій до епіскопа, уміщений „**Прошдон**", в котрім Бутович вихвалює давні заслуги Желиборских, що нераз брали участь в боях, і тїшить ся, що епіскоп Желиборский місто меча бере тепер крест в руки та що під єго охороною церков православна буде на дальше процьвитати. Дальше слїдує: „**Ѡда первшаѧ на собор',**" де поет радїє, що новий епіскоп по раз перший обходить празник св. Ґеорґія і взиває всї музи, щоби приходили і витали нового архиєрея, та виєднали для него в Бога сили, щастя і здоровля та помочи в добрім справованю епіскопского уряду. Сей вірш, як і дальші писані метром сафіньским. В дальшім вірші п. з. „**Ѡда втораѧ до дѹховныхъ**", взиває поет духовних руських „**Сїѡнскїи зори**", щоби засьвітили ясно і громадились коло нової „**Лѧмпы, словенского Двора изъ Желиборѹ,**" що впала на руський горизонт. Від тої „**лѧмпи**" повинні духовні брати сьвітлість і учити ся йти доброю дорогою і не зблудити з неї серед темної ночі, бо та „**лѧмпа**" розжене хмари і бурі та стане для них тихою пристанию і заведе їх по довгім житю до неба. В останнїй части панеґірика, зверненій до „**презацныхъ родичовъ**" епіскопа, віддає поет похвалу родови Желиборских, бо видав з поміж себе Стефана, подібного в вірі до Авраама, що не зжахнув ся віддати в жертву Богови свого єдиного сина Ізаака. Стефан (отець епіскопа) віддав свого єдиного сина Андрія в жертву Богу, позваляє єму постричись в монахи і тим самим виречи ся сьвіта і рідні. Син охотно йде за волею родичів, щоби не засмутити їх „**старости шедивой**" (sędziwej starości), і охотно іде до бою. Автор взиває родичів, щоби не плакали за сином, бо сей смуток задля утрати сина уступить місце радости, коли родичі увидять корону на голові сина.

Панеґірик цїлий переповнений реторичними фіґурами а не мале місце займає тутки мітольоґія клясична, що вказує нам на напрям науки, введений в академиї Замойскій, на взір сучасних католицких шкіл.

Початкові букви „**Прошдон'а**" становлять акростих: „**Ярсенїи Желиборскїи з ласки Божеи епископ Лвѡвскїи, Галицкїи и Каменца**

[1]) Огоновскій: „Исторія литературы рускои" ч. 1, стр. 278—9.

Подолского". Два послїднї стихи „Проwдон"-а розміщені на обороті шестої картки на цїлій сторонї в 29 стрічках так штучно, що починаючи з середини можна ті два стихи читати на всї сторони, в гору і в долину, на право і лїво а все вийде:

„Поты на тои седмчи щасливе столици
Весе́лые простира́й в' Рѡссїи зрени́цы".

Замітимо ще кілька слів над гербом Желиборского, поміщеним на оборотній сторонї першої картки. Загально приписують[1]) Желиборскому герб „Сас". На сім гербі бачимо півмісяць, дві зьвізди на рогах, посеред стріла. Тимчасом в панеґірику „Εὐώδια" бачимо герб „Прус": дві коси, вістрями звернені до себе, в долї звязані лентою; на верху між кінцями вістря крест з двома раменами (другого половина), а над гербом мітра і жезл. Герб сей називає ся „вовчими косами", бо в такі коси ловлено вовків. Додамо, що над гербом „Прус" місто мітри і жезла, котрі специяльно додано в панеґірику з титулу епіскопства Желиборского, находимо руку узброєну, або 5 струсїх пер.[2])

Заходить отже тепер питанє, чи Желиборских герб був „Сас" чи „Прус". Питаня сего розрішати не берусь, хоть годї гадати, щоби печатня львівска через омилку напечатала герб „Прус".

[1]) Bartosz Paprocki: Herby rycerstwa polskiego. Kraków 1858, стр. 528—9 і 695. Гляди також: Niesiecki: „Herbarz polski" T. VIII. Lipsk 1841, стр. 285.

[2]) Niesiecki: „Korona Polska" T. III, стр. 750; гляди ще тогож автора „Herbarz polski" T. VII, стр. 523.

I.

Ѵ̈МНОЛОГІЯ

Сѝ є̃сть,

ПѢСНОСЛО́ВІЕ.

А̑лбо Пѣснь пре́з части Писмо̃ мовлена̃

на день въскр̃нія Гд̃а Нш̃гѡ

ІИСО̑УСА ХРІСТА̀.

Па́нꙋ, Па́стырꙋ, Ѡ̑пекꙋно́ви
и̑ Добродѣеви своемꙋ
Пре́з Дѣла́тели в' Тѵпогра́фїи в Дарꙋночкꙋ
Ни́зко Принесе́нал.

В' Тѵпогра́фїи Ст̃ыѧ Великїѧ
Чꙋдотво́рныѧ Ла́вры Пече́рскїѧ Кїевскїѧ
Ро́кꙋ, ҂ах̃л.

Цїлий заголовок в рамках, серед котрих заміщені образи: св. Володимира і Ольги, Бориса і Глїба, Теодозия і Антонїя Печерского. На долї в рамках церква Печерска з написею: Црк̃вь Печ̃.

I. об.)

П.		М.
В.	Герб.	М.
Я.		К.
Л.		П.

Тыи твой ПРЕСВѢТЛЫЙ видячи Клейноты
Ѡче АРХИМАНДРИТА, Кто на твоѣ цноты
Ведлуг свѣта и Духа, Ктося нездумѣетъ.
Хиба кому ку Ближнимъ, заздрость в' срцу врѣетъ.

(К. 2.) Ясне Велебному и Свѣтло Прпбнѣйшему Гдну
Ег Мт Гдну оцу и Пастырю своему Кр
ПЕТРОВИ МОГИЛѢ АРХИМАНДРИТУ
СТЫА ЧУДОТВОРНЫА ВЕЛИКА ЛАВРЫ ПЕЧЕРСКА
КІЕВСКІА ВОЕВОДИЧУ ЗЕМЛЬ МОЛДАВСКИХ',
Насладник' Строк' Пасхи, Пѣснь Празнична Цѣлованїа,
Съгласнw поютъ иже в' Типографїи.

ВЪСКРСНІА ДНЬ.

ПАНЪ нашъ гды з' мртвыхъ В'сталъ нпк преславнw:
Якъ Прркове ѡ томъ рекли давнw:
Явилъ ся Женамъ, потымъ и ПЕТРОВИ,
Жебъ онъ знати далъ и всему Дворови,
Единадцатемъ Оучнїwмъ зат'рвожонымъ,
Жидwвъ пострахомъ розне роспужонымъ,
Познаючи, жѐ мѣлъ Старшимъ быти,
Котрогw власность естъ иныхъ оучити.
Тебѐ оче нашъ ПЕТРЕ Препбный,
Ижъ Хс Камень, Камень тя ѡздобный.
Сему даровалъ мѣсцу Престолу,
Мтки своеи ведлугъ тѣла Дому.
(К. 2 об.) Ровне тежъ злецилъ ѡнемъ повѣдати.
Тымъ котрых рачилъ по твою власть дати.
Што в томъ естъ; тол'кw же собѣ любовнымъ,
Показалъ тебѐ, и ПЕТРОВИ ровнымъ.
Оному зровналъ, для владзы порядку,
Собѣ оулюбилъ, для твоегw статку;
Жѐ и самъ в' цнотахъ к' Бгу ся зближити
Прагнешъ, и Своихъ к' томужъ спорядити.
ВЪСКРСНІА Днь теды прекрасный,
Стый, Весолый, Свѣтлый и красный,

Ѽ Преп҇бне ѻ҇че нашъ и Пане,
Свѧтѡ ѿбшедши в' томъ Агг҇лскомъ стане
И Преложенствѣ на҇ нами твоими
Послꙋшниками, и҇ле и҇хъ е҇стъ всѣми:
Житѧ потерши сотногѡ дороги,
Простѡ Олѵмпꙋ перейди Пороги.

Іеродіаконъ Исаїа, Тѵпоназиратель.

(К. 3.)

Просвѣтимсѧ Тръжествомъ.

МІРЪ понеже Свѣтъ пріатъ въжделѣнный,
Ѿ Оц҇а Свѣтѡвъ съшедъ непремѣнный,
Свѣтлѧщъ всѧкагѡ грѧдꙋща ѿ вѣка,
В' міръ Человѣка.

Ѿ немже Прр҇къ, ꙗ҇кѡ в' тмѣ сѣдѧщей,
Оу҆зрѧтъ свѣтъ веліи, и в' сѣни живѧщей,
Свѣтъ имъ сїающъ, в' извѣстїе наше,
Пред'гл҇аше.

Громогласный же в' Новомъ Завѣтѣ,
Ѿ томъ вѣщаетъ всѣмъ ꙗвственнѡ Свѣтѣ,
В' Бг҇ословскꙋю біѧ свою Лѵрꙋ,
Азъ есмъ Свѣтъ мірꙋ.

И кои Человѣкъ Словесныѧ твари,
Вкꙋсивъ же оу҆мнѡ Тр҇ческїѧ зари,
Не бꙋдетъ сѧ дн҇е торжнѡ просвѣщати,
и Пра҆зновати.

Лѣпо оу҆бѡ естъ, Пресвѣтлый МѠГИЛО
И тебѣ, зане всѣхъ еси свѣтило
Сегѡ пріймати Празника Радости,
В' Нб҇ѣ сладости.

Инокъ артемій Полꙋкови Тѵпоблюститель.

К. 3 об).

И Дрꙋгъ Дрꙋга Ѡбымѣмъ.

АДАМЪ першїй живꙋчи въ роскошахъ Раѧ,
Гдѣ былъ Покой и Мл҇ть предорогаѧ

Розѹ́мномѹ Створе́нію з' Тво́рцемъ и҆ Бг҃мъ,
Зе́мнымъ незабро́нное к' Нб҃а поро́гѡмъ,
Хитростю Жоны́ вѣ́сомъ ѡ҆шѹка́нои,
И на всеги́ готовость зголдова́нои,
И҆жъ зведе́ный на҃ за́казъ скоштова́лъ дре́ва
Сличный ѡ҆́воцъ, котро́гѡ дала̀ мѹ ЄВѦ,
Милый Поко́й розорва́лъ з' Бг҃мъ и҆ згодѹ:
А҆ гнѣвъ з'єдналъ и҆ враждѹ Лю́скомѹ ро́дѹ.
А҆ тожъ Новы́й А҆ДА҆́М' дне҃ Хс҃ Сп҃тль,
През' Бр҃тъ и҆ См҃рть зоста́лъ всѣмъ Ѿкѹпи́тел':
Не́пріазни и҆ сва́ры всѣ з грѹ́нтѹ зглади́лъ,
Поко́й з' Бг҃мъ Чл҃кѹ вѣ́чный в'прова́дилъ.
ДРѸГ' те́ды ДРѹ́га нн҃ѣ Ѿбымѣмъ смѣле,
Ѿбхо́дѧчи Пра́зника тогѡ̀ весѣ́ле.
Ро́вне и҆ ты ѿ Оч҃е А҆РХИМАНДРИТѦ
На то́мъ Сто́лцѣ сѣдѧчи мно́гїи лѣта,
И҆ са́мъ По́кой кѹ сво́имъ и҆ Любо́въ мѣти
Ра́чъ, и҆ ѻ҆́ныхъ наѹча́ть Любо́вне жити.
Таки́мъ бовѣмъ спо́собомъ всѐ сѧ збѹдѹ́етъ,
Што̀ сѧ в' пожи́токъ Цр҃кве, в' тобѣ́ готѹ́етъ.
Ѹжива́йже Поко́ю, з' тыми Ѿца́ми
В' Нинѣшнїй Вѣ́къ и҆ в' пришлый, Та́к'же и҆ з' на́ми.

Стефа́нъ Беры́нда, Тѵпогра́фъ.

(К. 4.) Рецѣ́мъ Бра́тїи ненавидѧ́щей на́съ.

Смерть в'ве́дши сѧ на̀ ны
Зависті́ю сата́ны
Въ є҆́же ѹ҆би́ти
Мі́ръ, и потреби́ти,
Ѧвѣ в' раи взе́мша,
Зрѧща себѐ менша
Твари слове́сной
Ѧже небе́сной
Имѧ́ше сла́дости
Вкѹша́ти ра́дости,
Адѹ сѝ нача́ло.
Не ѿстѹпи́ ма́ло
Человѣ́ка донде́же,
Ра́ѧ и҆спровр҃же
Ѹби́въ грѣха̀ дре́внимъ
Мечѐмъ плаче́внымъ.
До́лгъ ѹ҆бо є҆стестве́нъ
Грѣха̀, и҆ сърасле́нъ
Ѿ А҆да́ма сѹщимъ
Всѣмъ, и҆ дне҃ грѧдѹ́щим'.
Та́йнѡ всѣхъ смѹща́етъ
И за́висть вмѣта́етъ
Вра́ждѹ же: но̀ тецѣмъ
И любе́знѡ рецѣ̀мъ:

Ѡ Братїа наша,
Днеⷭ҇ вражы престаша:
Разоръмъ ненависть
И ѿженѣмъ зависть
Нынѣ: паче в' Соборной
ЛАВРѢ ЧУДОТВОРНОИ
Ѩкѡ да стаа
Дасть намъ любовъ раа.

Нада́нъ Зѣнкові, Набо́ріщи.

Простимъ'са Въскрⷭ҇нїемъ.

В' раю єще гнѣвъ зачатый
З Люцыперо человѣка
И през' него на весъ влятки
Рожай людскій ѿ вѣка.
Єднакѡ всѣхъ преслѣдовалъ
Вадачи ихъ з' собою,
Зволочачи всѣхъ воїовал'
Превдачного Покою.
Лечъ гды хⷭ҇ нинѣ вставши
Ѩкⷪ Бгъ з' мртвых преславнѡ,
И человѣка поеднавши
З' Бмъ Оцем' дост' ганѡ,
И з' собою имъ любовне
Кромѣ жадное невзгоды
Жити казалъ въ всем' ровне
И наꙋчилъ вса роды.
4. об.) Ктож' ест з' людій та гнѣвливы
Жебы не мѣл' простити;
Кто так' срце скаменѣлы
Же не схотѣл' змачѣти;
И ближнемꙋ всѣ оурaзы
Бꙋдꙋчи тѣ са мдлисты
Не превачи пре всѣ разы
Срцемъ щири и чисты;
Ясна єст' речъ, же потреба
Кто жадаєтъ набыти,
На прибытоⷦ собѣ Неба,
И на вѣки тамъ жити.
ЛЯСКИ теды єстъ Хва
Же нам' грѣхи превачи,
И всѣ прости грѣх до слова
Наꙋчити насъ рачилъ
Я мы взавши то ѡхотне,
З' мртвых встаем простѣ са
И так' жити ю превротне
З клини наши хранѣ са
Всеи тежъ Лаврѣ преп̑бный
Пастырю нашъ и пане
Звыча даны збы ѡздобны
Нехъ нѣгды не престане:
Рыхло скоро гнѣвъ настꙋпи
Бꙋд' в' той мѣрѣ всѣ взоро
Нехай зараз пре оуступи
Твои мꙋдры дозоро.

Дімитрій Захаріеви, Столъпоправите.

И такѡ възопимъ.

По звитажствѣ настꙋпил' Триꙋмф барзо значны:
Ѩкъ намъ принесъ Новинꙋ Аггелъ свѣтлозрачны:
Єдны́мъ взрокомъ даючи ѡ збавенію знати,
И Людемъ са велачи назвытъ оутѣшати.

Чемѹжъ и мы тоежъ Радости не маемъ
Заживати! Чемъ пѣсней вдячне не спѣваемъ!
Если вовѣмъ тѣшитъ насъ тѣла повожене:
Якъ не маетъ тѣшити Дшъ нашихъ звавене.
(К. 5.) Радость теды, и Триѹмфъ тамже и Мѹзыка,
Нехай нынѣ кожого здойметъ чоловѣка:
С которыми и твоя Велебность нашъ Пане,
Яко нашъ Вож' и Пастыръ при ХѢ Гетмане,
Кимвалъ ѹдаръ духовный, Начни ново пѣти
Нового днѣ Звитяжцѹ пѣсньми выносити.
И той Празникъ обходи з' триѹмфомъ духовнымъ
Прїймѹючи вейз'реемъ кожого любовнымъ
Яко бысмы тѹ въ згодѣ и люби спѣвали,
И по смерти на нбѣ Трцѹ выславяли.

Пардєнїй Молковицкий, Изобразитель.

Хс ВЪСКРСЕ Из' МРТВЫХъ.

Корень злобы невѣрїе,
И з негоже всѝ звѣрїе
Еретикѡвъ, израстают',
Црко Маткѹ възмѹщают.

И Хвѹ въстанїю
Къ нашемѹ назданїю,
Не вѣрѹют' мнѡзи зѣлѡ
Ѡвергше ся еѧ цѣлѡ.

Естъ агглѡвъ, Патрїархѡ
Горѣ долѣ Тых монархов',
Еѵглистовъ и Прркѡвъ,
Ест' в' ѹдоволь е' вырокѡ

В нихъ же сами Їѹдее
и Книжници и ерее,
И стражїе възвѣщают
Из гроба пѹть ѹвѣряютъ.

Съ ними же пререкоша
И языки пронесоша
Въ Їѡвѣ: яко живетъ
Спсъ, и ѹмрет' и ѡживе.

Кто ѹбо ест' Вѣрных' лика
Иже гласа земъ толика
Простѡ Тайнѣ не ѹвѣритъ
Оумом' паче но възмѣрит'.

(К. 5. об.) И ты ѹбо Ѡбители,
КЇЕВСКЇЯ съжители,
Началниче в' чистой Вѣрѣ,
Прїим' Тайнѹ, жїй въ мирѣ:

Яко камень въдрѹженный
На зданїе положенный,
Црквъ вѣрныхъ под' тобою
Под'крѣпляя всю собою

Михаилъ Фойнацкїй, Изобразитель.

Смртїю Смрѣть Попрàвъ,

Въ своè Въскрⷭ҇нїе Бгъ нашъ Избавитель,
  смрѣти Смртю зезволилъ быти погубитель.
Ѡ которомъ Ѡсїа прркова́лъ да́вно:
  Же мѣл' быти смрѣти смерть Смртїю преславно.
Елеазаръ нѣколись хотячий забити
  Елефанта по царемъ, самся положити
Въ гробѣ мусѣлъ: Такъ и смрѣть, гды Хс валила
  Твержу всего створена и нань наступила
Ѿ разъ сама полегла: и такъ Смртю смрѣти
  Якъ Бгъ нынѣ голову значне рачилъ стерти.
Дайже смрѣти Звѣтязцо и нашому Пану
  ВОЕВодичу, а днⷭ҇ нашому Гетману
И Пастырю, Смртїю смрѣть бити духовне:
  Якъ ты звалчилъ ону менжне позвѣрховне:
Чловечески гдысь умеръ, а якъ Бг встал з' мртвыхъ,
  Провадячи з' собою всѣхъ ѿ гроба мертвыхъ.
Умирай же духовне и притупляй жало
  смрѣти, жебысь вѣчной смрѣти ушолъ цало.

Павелъ Макарїевич, Батищий.

(К. 6)

И Сущымъ въ Гробѣхъ ЖИВотъ ДАРовавъ.

Земли СЪЗДАТЕЛЬ въ землюся слагаетъ
  Ѿ Распинальникъ: но в' земли Глубины,
  Съшедъ яко Бгъ Адскїя Долины,
  Ѿ вѣка юзникѡвъ всѣхъ днⷭ҇ свобождаетъ.

Егоже Самфѡнъ зрит' Крѣпчайшїй,
  Иже къ Далїдѣ за Любовь толику,
  Газу Градъ плѣни, и Врата на велику
  Гору възнесе и Холмъ высочайшїй.

Многѡ плѣнивъ адъ, и на вѣчный ихъ оукоръ,
  Врата съкрушѝ и сущымъ Въ ГРОБѢХЪ
  Въ мнозѣхъ Племенехъ и въ всякихъ Родѣхъ.
  Изведè Въ ЖИВОТъ всѣхъ Пррчныхъ соборъ.

Лѣпо оубω єсть и тебѣ Велѣбный,
Єгда ЖИВОТъ єстъ дарованъ, прїимати,
И вся ω смерти вѣчнои прелагати,
Въ ЖИВОТъ вѣчный, к' бꙋдꙋщемъ Хвалебный

Ѳеωдωр Кѵпрїеви, Батицки.

(К 6. об)

Покланяєся єгω ТРідневномꙋ Въскрнїю.

Можномꙋ Гетманꙋ,
а єще всѣхъ Панꙋ.
Ѽ и Сотворителю,
Днесь Ѡкꙋпителю
Ласкъ єгω зажившн,
На ПОКЛОН' знизивши.
Досыть слꙋшна дати,
И ємꙋ спѣвати.
Я прето нѣмный,
ПОКЛОН' на словесный.
Баги хоть малои,
Змысли лечъ цалои
Старшого намъ кожа,
Жѐ онъ єстъ горожа.
Крестоносныхъ Братїй,
Рачъ подъпомагати.
И самъ жебся вправилъ,
И дрꙋгихъ наставилъ.
Хентне передъ твой Тронъ,
Принести ПОКЛОНъ.

Леωнтї Їерꙋсалимови, Писмωлїатѣ.

ПаМВО БЕРында Тѵпїкароводецъ,
Ѽ Престателю, Рабъ и Бгомолецъ
Твой съ инѣми Тебѣ преставаю,
Вся реченная съ всѣми желаю.

Тяже по всѣхъ съ всѣми,
Твоими и моими
Всегω Тѵпꙋ ПРАвитель,
Но кОѣм' менши СлꙋжИтѣ.
Пастырꙋ ти престою
Тоже Млю и Пою.
Да не бꙋдꙋ забвенный,
Аз' Тарасїй смиренкї.

З:
К: и П. с. к.

II.

ΑΝΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΤΙΜΗΣ

добродѣтелми, и҆ бл҃гочтїем оукрашенноу

искоуснѣйшемоу, и҆ цѣломоудрѣйшомоу

моужоу

Кѵр ГРИГОРІЮ КІРНІЦКОМꙋ

въ Россїѣ Лвовскіа земли ѿбывателю.

—■—

Єгда̀ оучѐнія своего троудо̀в достойноую
мздꙋ̀ в преславной Академїѣ Патавской
Ꙋчителства глаголю философичного изво
ленїем, и҆ совѣтом всѣх в коупѣ оучите
лей совершенный восприіат стѐпень. в крат
цѣ ѿческим его̀ діалѐктом
чрез Іа̀кова Седовского ѿписа́нно ⁖
Рокоу ѿ Рожд. Хва ах҃ма Мц҃а Юниа і҃.

Дальше слїдує винетка, що з'ображає надію. Довкола неї напись: SPES MEA IN DEO EST. Під винетою:

. в Преславномъ Градѣ Венецїѣ.
В тѵпографїѣ Марка Гинамма.
позволенїемъ Старших.

К. об.)

Образець: сьвятий Георгій на кони, убиває копієм змию. Довкола образця букви С. М. Х. Г. (Сьвятий Мученик Христовий Георгій). Під образцем читаємо стихи грецкі і руськї з підписию букв К. Г. (як здаєсь, Григория Кирницкого).

Μήδεο σῶν μεγάθυμε μεγακλεὲς ἔξοχε μάρτυς
Γραικῶν, γραικοτρόφων τῆς ἐπ' ἐμοὶ χαρίτων
Οἷς χάρις ἠδὴ, ὄλβος, ἐτῆς ἔτι μακρὰ κέλευθα
Τοῖον ἐμοὶ στέφανον ἄρτι χαρισσαμένοις.

Слꙋшне Патрона Свата Георгиа маеш
Чини народе, прето теж при Вѣрѣ зостаеш
Добра 'юст реч при старом, и свиатом жолнѣрѣ
Держатисиа Свиатоѣ Отческоѣ Вѣрѣ ∴
К. Г.

(Карт. 2.)

Преосщеннномоу и Превелебнѣйшомꙋ Іего
Милости Господиноу Отцоу,
АѲАНАСІЮ ВАЛЕРІАНꙊ
Архїеппоу Митрополитѣ Фила
делфийскомоу и проч. В коупѣ и всѣм
Їхь мтім п. п. Гражданом Венецкимь Бра
тїй и Ктиторем Цркве стго вел. моученика
Хва Геωргіа Вѣры стыя восто́чно кадоли
ческїя Православным сыномь Іаков Седо
вскій здравія и блгоденст.

Приспѣвши до славнаго Власкія земля
Града Антенωрова и се смотренїем нѣко
им вышняго обрѣтох нѣкоих ω земля, и
ωчествія моего оученіем прилежащих ω
нихже юдинаго сего искоусна и цѣломоудре
нна моужа именем Грігоріа Кирницкого
на степень оучителства ωбилным иждивенї
ем, и прилежанием мтей Ваших достойнѣ
восходяща видя Бга моего со радостїю доу
ша моеа блгодарих иже сице достойных вино
(К. 2 об.) града своего дѣлателей промишлае толиких
оубо блгих не неблагодарен сый радость юже
на серцоу моем имѣх оусты и тростію ωчес
кими моими метры во общоую ползоу и оу
тѣшенїе прочиѣм православным (найпаче

же людем діалектоу Славенскаго егоже ше
рокость земли шерокости равна) Под прес
вѣтлым йменем Млт. Ваш. (йхже самѣх
по Бзѣ помощію й промышленіем сіе бысть)
в кратцѣ изобразити ненебрегох
юже любовнѣ да воспримете
со всяцѣм сми
реніем и говѣніем молю ся.

(Карт. 3.)

Патріархов четырех навѣдилѣсь миле,
Ѡваживши дость часоу не малоую хвиле,
Там ратоункоу дозналесь чоудовне ѿ Бга
жадна ти небезпеченств не шкодила трвога
Без соумтоу без достаткоу ѡпатреню з неба
мѣлесь вс тг мысль завше простовал до нба
Постигл еси язиков вѣжествіе многих
Латинского, Влаского, и Греков оубоги[x]
И потим а до Римоу достиже самого
тѣла Петра и Павла навѣдил стго
Так тж и інших кости моученик Хртвых
а тых мѣлесь причинцов до Бга готовых
Жадна тя прелесть свѣта ѿ Вѣры Свтоѣ
Ѡвести не могла до секты проклятоѣ
И так теды скончивши щасливе дорогоу
котроуюсь ѡфѣровал единомоу Бгоу
Ѡстаток сил и часоу в забавах пристоиных
травиш, достоупоуючи наук вызволіоны[x]
В которы[x] и докторством годнесь ес оучоныи
цноты и наоукою ѡраз вывышшоныи.
Жійже Церкви, Ѿчизнѣ, домови, щасливе
прежи Мадоусалове лѣта нетескливе.

(К. 3. об.)

Превелебным, и Прѣсвѣтлым
Іх Милостем П. П.
ѡбивателемывателем[1]) Венецким славнаго
Народа Греческаго Братіѣ Братства стго
Моуч. Хва Георгія.

---

[1]) Sic!

Ѡда
Мзда добродѣтели похвала.

Не оустала Побожность и сталость оу Вѣрѣ
Хоть пренаслѣдованье а҃х терпиш без мѣрї
ѿ презацныи Народе ї а҃гдеш тыѣ лѣта
гдыс мѣл в рꙋках скипетры праве все҇ свѣта
Не могл нѣгдись широкїи ѡцеан цнеи славы
ѿгорноути. вѣдоми свѣтоу твои справы
Ꙋрожона Вам была реч панствы владати
и всемꙋ нѣгдысь свѣтоу наꙋк оузычати.
Так сѧ проудко фортоуны кола обертают
сцептры в ꙗрмо, достатки в нѣзоу ѿмѣнꙗю
але ты цныи народе люб терпиш ѿмѣноу
в дочасных рѣчах. вѣроу держиш не ѿминꙋ
Жадныи ти тоѣ тиран не может ѿнꙗти
ани секты новыѣ, в чим спрофановати
(К. 4.) Леч цалоую Х҃ви женихоу невѣстоу
ꙗк цвѣт в терни рожаны заховꙋєш чистꙋ
Єоуть досыть и їншїѣ побожные справы
щодробликость, и м҃лсть знак вѣч. славы
єст свѣдком ты҃х цнѿ ваших свѣжо креованы
на стан доктрва, ваши хлѣбо промованы
Претѡ квѣтнеш и в славно тꙋ градѣ Венецко
даює цнота цным мѣсце и в панствѣ тꙋреко
але вжды коли колвек Бгъ ꙋмысл твꙋи сталы
примет, в терпливостꙗх, и вѣрѣ с҃. трвалы
здарит час гды сланы дожч ꙋстꙋпит ѿ очи
а слонце ласки єго мрак ѿженет ночи.

FINIS.

III.

ЄѴѠДІЯ

а́лбо

слѡ́ковонный дойзрѣлы́х в' молодо́м вѣкꙋ:

Єго̀ мило́сти Господи́на Ѿца̀,

А́РСЕНІЯ ЖЕЛИ́БОРСКОГО

З ла́ски бж҃еи єп҃па Лво́вского, Га́лиц:

и̓ Ка́менца Подо́лского: Дх҃овны́х цно́тъ за́пах.

Презъ

ГРИГОРІЯ БУТОВИЧА Усмакова́нный.

А́ на дн҃ь оу̓рочи́стый, ст҃го Велико́м: ГЕѠРГІЯ при щасли́вомъ в' Црк҃ви Катедра́лной Лво́вской, першого А́ктꙋ ро́чно̂ ѿправова́ню: Само́мꙋ его мл҃ст: Гп҃ди́нꙋ Ѿцꙋ ЕПИСКОПУ при оу̓нижо́номъ покло́нѣ, ѿда́нный, и̓ дедикова́нный.

ВЪ ЛВОВѢ.

в' Дрꙋка́рни, с позволе́ем' Бра́тский. Ро́кꙋ, ахм҃в Мц҃а А́при́ля, к҃а, дня.

К об)

На Пресла́вный Кле́йнот', и̓хъ мл҃тей Пано́в

ЖЕЛИБѠРСКИХЪ

Я		Ж
Є	Герб.	Л
Г		К: Н

Бárзо в' кѹнштах Марсóвыхъ, мóжне сѹтъ клейнóты,
Котры^x собѣ набылй Прóдкωвъ твойхъ цнóты
Цнѡй Желибóрскихъ дóме; бо кóсы схилióне,
Бы́стро на кáркъ Барвáрскїй: нóсишъ наωстрóне.
Не мóжетъ о̑нымъ жáденъ, бы были скрѹшéны
Доказáти: бо Кр̑тóмъ ст҃ымъ сѹт' змоцнéны.
Страшлйва е̑стъ ворогѡ̑ телéснымъ ѡ̑брóна,
Страшлйва и̑ дѹшéвнымъ, на Гéлмѣ Корóна.

(К. 2.)

ПРЕВЕЛЕБНѢЙШЕМѸ Е̑ГО МИ́ЛОСТИ
Господи́нѹ Ѿцѹ
А̑РСЕНІЮ ЖЕЛИБОРСКОМѸ,
З лáски бж҃ои ЕПИСКО́ПѸ Львóвскомѹ, Галицкомѹ и̑ Кáменца Подóлского.
Пáнѹ и̑ Пáстырѹ, мнѣ вéлце мйлостивомѹ.

Вѣкопóмна нéкгдысь старожи́тность, Превелебнѣйшїй ѡ̑ Хр̑тѣ Пáне и̑ Пáстырѹ мнѣ вéлце мл҃тивый: тáкъ велйкѹю любóвъ кѹ порѧ́дковой влáсности мѣла, же на̑ и̑ншїе и̑ велмóжные рéчи, в' о̑ной (К. 2. об.) смакѹючи; перекладáла. А̑ причи́ны томѹ ѥ̑ слѹшнѣйшои жáднои бы́ти нерозѹмѣю; тылко долгофортѹнногѡ помешкáнѧ з' слáвою и̑хъ прагнѣ̑е; щó и̑ мѣла: бо порѧ́докъ, дш҃ею рéчїй (ѧ̑кѡ и̑ такъ е̑стъ) называ́ла. И̑ ѧкѡ ѡ̑ныхъ любо в' погáнствѣ занѹрéнный, е̑днáкъ в' собѣ сáмъ ст҃обли́вый звы́чай нѣслъ, потóмности вѣкѹ велице то собѣ вáжачи; письмо̑ ѡ̑б'ѧснѧ́ючи подавáли. А̑ тáкъ постѹпѹючи, до великого розширéнѧ и̑ слáвы; такъ себѣ самы́хъ, ѧ̑кѡ и̑ Ѿчи́зны своéи приходи́ли: що кгды́ бымъ живы́ми (ѧ̑кѡ мóкѧтъ) хотѣлъ доводи́ти докѹмéнтами, мѹсѣлъ бымъ дóлгого часѹ на тóе Ѿложи́ти годи́нѹ. А̑ле тáкъ корóткости о̑ного фолкгѹючи, ѧкѡ тéжъ и̑ щѹплость матéрїи самóи оу̑важáючи; на розсѹ́докъ сꙋ̑вáжный читéлникωвъ пѹсти́тисѧ мѹситъ. Котóрѹю тéды и̑ ѧ̑ найни́жшїй в' правослáвїи ст҃ѡ̑мъ, (К. 3.) кгды́ нерóвно о̑ныхъ бóлшѹю, до вшелѧ́кихъ ѡ̑брѧдковъ цр̑кóвныхъ, хѹ́ть, и̑ мйлость; до скѹткѹ ю̑жъ за лáскою бж҃ою и̑дѹчѹю, оу̑ Превеб̑: твоéй, на то̑ новощасли́вомъ дѹхóвного Пановѧ̑ рóкѹ; оу̑глѧдáю: велице ѧ̑кѡ бы ѿ гробѹ з'повстáло̑ сѧ тѣшѹ. И̑ а̑ффéкт' тóй Превелéбности вáшой ст҃обли́вый, хотѣлъ бымъ не тылко на свѣтъ

в' ꙗ҇во подати, а҇ле и҇ до н҇ба вынести, а҇бы м҇ѣлъ ꙗ҇сное м҇ѣсце межи планетами: Лечъ не могꙋ такъ великого тяжарꙋ, оу҇тлыми довтѣпꙋ моего по҇нести рамена҇ми. Є҇днакъ ве҇лꙋгъ силъ моих҇, (моцнѣйшихъ до того в'звꙋжаючи) ꙗкимъ колвекъ променемъ, в' томъ діалектѣ рꙋскомъ; свѣтꙋ ѡ҇бвяснѧю. и҇ тꙋю барзо плохꙋю мою працꙋ, ꙗ҇кѡ задаток' до дальших҇ оу҇слꙋгъ моихъ, Превеле҇: твоей приношꙋ и҇ о҇ффѣрꙋю. Тоеи надѣи бꙋдꙋчи же Вм҇: мой М҇ѣтивый Па҇нъ и҇ Пастыръ, вдѧчне принѧвши; мене найниж- (К. 3. об.) шого з' слꙋгъ своихъ в' ласце своей Панской; и҇ бл҇гословенствѣ Пастырско҇: ховати бꙋдеш' рачи҇. до которого на тотъ часъ з' найнижшимъ оу҇слꙋгъ моих҇ поклоно҇, пилнеся залецаю, и҇ ѡ҇даю.

Превелебности твоей, мнѣ велце
милостивого Пана и҇ Пастырѧ;
найнижшій слꙋжебникъ.
Григорій Бꙋтовичъ,
Стꙋдентъ презацной
А҇каде҇: Замой҇:

(К. 4.)

На годныи хвалы: его м҇лти г҇нѧ ѡ҇цѧ А҇рсеніѧ Желиборского,

Милостїю бж҇іею, Православногѡ Єпископа Лвовского, Галицкого, и҇ Каменца подолскаго; дꙋшевный свѣтокъ: здавна є҇пархїи єгѡ велице пожаданый.

ПРОѠДОН.

А҇вва непостижимый, бгъ прев҇ѣчныхъ вѣкѡвъ
Розꙋмновѣчною всѣхъ ѡ҇бдарилъ человѣкѡвъ
Словесною дш҇ею; с' котрои походитъ
Є҇дновласно҇ст всѣхъ смысла҇ѡ, бовѣм' ѡ҇на родит'
Наименшїе а҇ффекта, ѡ҇боихъ сторонъ мѣры;
Їакѡ то є҇стъ горливость, невѣрства, и҇ вѣры.
(К. 4. об.) Истно҇ст, ложъ, гнѣвъ, любо҇в, зло҇ст, смꙋто҇к и҇ весе҇ле,
Жарливое до каждой речи роспален'е.
Є҇днакъ не всѣ: є҇днакой зрожена натꙋры,
Любо к' є҇дной належатъ дш҇евной фикгꙋры,

Йле є҆ст и҆хъ в' животѣ; розны, розныхъ смаки,
Бо тежъ не є҆ст и҆хъ а҆ффектъ заровно є҆днакїй.
О҆то: в' превелебности твоей, оугладаю
Розность тѹю: и҆з' Домомъ на вагѹ плѹщаю.
Сма҆ дишевный, не є҆ст твой, ю҆ж' смакѹ подобный,
Котрый собѣ цѹкрѹетъ Желиборъ ѡ҆здобный.
І҆стность вовѣмъ о҆ного, в' Марсѣ фѹндована,
Й в' Валечной Мѣнервѣ моцно в'кгрѹнтована.
Загоны роспѹщаетъ, в' свѣтовые дворы:
Летитъ на высокїе, рыцерства гоноры.
Я҆чъ та досытъ, на ложѹ кркавомъ оу҆зброена
Славы своей пристойне, носила Беллїона.
(К. 5.) Кто ми є҆дна некгѹетъ, же для вѣчной славы;
Й Марсовы вложилесь: по҆ ноги бѹлавы.
Берешъ в' рѹки Кре҆ст хв҃ъ; палашемъ згордивши.
О҆строносне оу҆бозство прїймѹетъ не мѣвши.
Живо҆ на҆ свѣтъ зацнѣйшїй, влюбиле҆ законный.
Є҆родїнсь кѹ матцѣ дховной подобный.
Има славы, в' покорнысь о҆бразъ выницовалъ;
Є҆мпирїйского Ѳрѡнѹ, бы҆ с' Паномъ ѡ҆бцова҆.
Прїймешъ даръ пожаданный; бо та Бг҃ъ пробачи҆:
Й з' дѣти҆ныхъ лѣтъ собѣ на слѹжбѹ назначи҆.
Славным' та в' томъ ѡ҆ршакѹ, оу҆чини҆ Рицерем',
Корогви є҆го бы҆ былъ моцнымъ Кавалеремъ.
О҆рла быстролїотного, годност' ти даровалъ;
По҆ скрыдлами бы҆ тыи завше пташки ховалъ;
Лебедь в' лѣте҆х згрѣбѣлый, котры҆х ти дойзрѣти
В ѡ҆пекѹнство ѡ҆ставилъ: оу҆сѣ свой дѣти.
(К. 5. об.) Ѡ҆строжного, и҆жъ собѣ Патрона достала;
Велїцеса тѣшитъ и҆ вдова позостала:
Слезы горкоточные прѹдко оу҆сѹшѹетъ,
Квѣтко҆ сличны҆х запахѡвъ, и҆ж' та полны҆ чѹе҃.
І҆авне та Бг҃ъ пре҆ всѣми оу҆велбилъ народы;
Й оу҆чинилъ филарем своей ѡ҆городы.
Годными та причѡдѣлъ зверхности дарами,
Я҆рхїерейскимъ чиномъ; и҆ в' немъ гонорами
Лампы на кшталтъ Нб҃ной, ро҆ ни҆ъ ро҆свѣчаеш'
Й всякїи недбалства в' немъ выкореняешъ.
Црк҃ви Бж҃ой; стале҆ са ꙗ҆сное свѣтило:
Котрое на о҆ризонтъ Лвовскїй засвѣтило.
І҆ожъ по҆ землю встѹпили шкодливые хмѹры,

И вихрити престали страшливые вѣры,
ИРИСЪ вовѣмъ в' сличные фарбыся прибрала,
Кришталовый дожчъ засхлой кревинѣ вылѧла.
(К. 6.) Абы в' горѹ весело шла, на росквитнен'е
Миловдачныхъ овоцѡвъ; хтивым' в' насычее
Естъ южъ овоцъ, ест' зацный, стоеи кревины.
Новои кгды нащепилъ Господаръ древины.
Церковъ Бжа, южъ того смакѹ заживаетъ;
Явовѣмся в' вшелѧкихъ порѧдках зновлѧетъ.
През (твоеи стыни) дойзрѣлые цноты.
Островодные крѹшитъ; Апостатѡвъ кгроты.
Досытся насытила по долгимъ прагненю,
Охолоды дость своймѹ маетъ ѹпаленю.
Лѧвромъ твоей оздобы, ѡвточаетъ скронѣ
Свой: кгды южъ тѧ види на столечно Ѳрѡнѣ.
Квитнижъ полна лилѣю вонностей дховных,
Оздоровлѧй запахомъ; розѹмы ѹломныхъ.
Геликонъ ти мой зычитъ, абысь; поки Феба
Окрѹгъ земный престанетъ заживати з' нба:
(К. 6. об.) Поты на тои седѧчи щасливе столици,
Веселые простирай в' Рѡссіи зреницы.

~~~~~~~~

(К. 7.) ## ѠДЯ ПЕРШАЯ НА СОБОР'.

Першїй щасливе сѵнодъ ѿправѹетъ
Епископъ Львовскїй, кгды рокъ целебрѹетъ
в' Црькви столечной; ѧкъ звычай естъ давный:
Ѿ Бга данный.

На вырокъ годный, Чистои Паллѧды,
Днесь з' виридарѡвъ Райскїе Дрїады;
Вдѧчныхъ запахѡвъ вонѣ ѹпросѣте:
Тамъ принесѣте.

И вы, которыхъ в' моци естъ Вокково
Древо, триѹмфѹ данное Лѧврово;
Вѣнецъ ѹплетши, дайте мѹ длѧ славы:
Дховной справы.
~~~~~~~~

Тꙋ тежъ Харитесь, ѹстꙋпи́вши та́кга
В своемъ спѣва́ню; прибꙋдте на па́кта
Котрые Па́стырь ѡвечкамъ ферꙋетъ:
Й прика́зꙋетъ

(К. 7. об) Нѣ̑нные всѣ ни́нѣ Ѻрфеѡ́ве,
И вы прїйдѣте та́мъ Ѧ̑рїонѡве.
Вдѧ́чного то́нꙋ мꙋзы́кꙋ в᾿сщина́йте:
Й дзве́нкъ выда́йте.

Цр҃ко́вне Мꙋ́зы к᾿ спѣва́ню цвичо́не,
Нѣ̑ ѡ̑ста́вте на фі́лю пещо́не
Жро́дла крышта́лне, Ѥ̑мпирїйской во́ды:
Злото́й поро́ды.

Та́мъ ѥ̑дноста́йне, прꙋ́дко завита́йте;
Ѧ̑рхїере́ѧ на Ѳрѡ́нѣ вита́йте:
Где засѣлъ в᾿ ко́лѣ спорѧжа́ти своѣ
Дꙋховенства ро́ѣ.

Вотꙋ́йте хти́ве, ка́ждаѧ з᾿ ва́съ во́та,
Чого̀ ѥ̑стъ го́дна за́цна ѥ̑го̀ цно́та;
Вѣ́мъ же́ зрекнетѐ: скле́пѡвъ Ѥ̑мпирїйскихъ,
Й по́ль Ѥ̑лизїйскихъ.

Вотꙋ́йте мꙋ в᾿ то́мъ ро́кꙋ, свѧтобли́вымъ
Порѧ́дкомъ; бы́ти, поча́ткомъ щасли́вымъ
Ѧ̑бы ю̑жъ за́вше та́къ ѝшла̀ безпе́чна
Ро́та стате́чна.

Вотꙋ́йте, бы мѣ́лъ фа́воръ Зодїа́кꙋ,
В бѣ́гꙋ доро́чномъ кы́ сѧ тѣ́шилъ з᾿ зна́кꙋ,
Бы ве́длꙋгъ ѥ̑го̀ ходи́ла а̑спе́кта:
Ка́жда Плане́та.

Вотꙋ́йте, бы мѣ́лъ Сатꙋрнꙋсовы́ми
Зе́мный ѹ̑рожа́й часы золоты́ми
Прикрашо́ный; к᾿ томꙋ̀ Господы́ню:
Це́ресъ Боги́ню.

Вотѹйте, вы тежъ мѣлъ Ѯенофилі̂ово
Стáлне здорóв'е: и̂ Поликратóво
Щáст'е в' пожи́тю: лѣта Прїамóвы,
Любъ Несторóвы.

Дáйте мѹ вы́рокъ з' оу̂стъ свои́хъ корáлныхъ,
Зы́чачи збóрѡвъ в' своéй енерáлныхъ
Дї̂ѡцéзїи; ѿправлѧть щасли́ве:
и̂ свѧтобли́ве.

(К. 8. об.) Нехáй А̂РСЕНІЙ, Бгомъ Пáстыръ дáнный,
И̂ Лвóвской ново Столи́ци выбрáнный;
Чѹлый станови́тъ спóсобъ ôвцáмъ рѧдный:
В своéй ôвчáрнѣ.

Нехáй порѧдне и̂хъ оу̂шиковáвши,
И̂ Бгѹ з' ôныхъ дóбрый зыскъ ѿдáвши;
Стáнетсѧ гóднымъ Нбного Ѳрѡ́нѹ:
Вѣрный Сіѡ́нѹ.

ѠДА ВТОРАѦ ДО ДѸХОВНЫХЪ.

Взыйдѣте всѣ днéсь Сіѡ́нскїи зóри,
Ѡмы́вши тéмность в' Роѯолѧ́нскомъ мóри;
А̂ твáрь на себé ѩ́снѹю вложѣте:
И̂ засвѣтѣте.

А̂бовѣмъ Ю̂но в' Емпи́рѹ злоци́стымъ,
Южъ запали́ла прóменемъ ôгни́стымъ
Лѧ́мпѹ нóвѹю; Словéнского Двóрѹ;
И̂з' Желивóрѹ.

(К. 9) Котрáѧ Рѹсскїй на Ѻризóнтъ впáла,
Зодї̂áкъ Лвóвскїй собѣ з'пановáла,
Вы, кѹрсъ дорóчный кѹ нéй навернѣте;
Свѣтлость берѣте.

Навчи́тъ сѧ бѣ́гꙋ ѿ не́й нового́,
Ꙗ҆́къ не звлꙋди́ти ѿ пꙋ́ти пра́ваго;
Та́ѧ ва́мъ бꙋ́детъ додава́тъ по́мочи:
Те́мной но́чи.

Та́ѧ роспꙋ́дитъ страшли́вые хмꙋ́ры;
Та́ѧ оу҆скро́митъ вихри́стые вꙋ́ры;
Та̀ѧ ва́мъ бꙋ́детъ ти́хою приста́ню:
Въ бы́стрымъ плыва́ю.

Та́ѧ ва́мъ ко́ло ѡ҆бе́рнетъ до ѧ҆́ка
Є҆мпирі́йского, и҆ приведе́тъ до Фе́ва;
Жебы́сте вѣ́чной ра́дости доста́ли:
И҆ та́мъ зоста́ли.

~~~~~~~~~~~~~~~

Ѡ҆́дѧ до презацных родичовъ єго мⷭⷮли ѿцѧ єⷭппѧ.

Преза́цный До́ме, Желибо́рскихъ се́кты: Фамі́лии
Кгды̀ поглѧда́ю на твои̂ А҆спе́кты:
(К. 9. об.) Ба́рзо высо́ко оу҆стꙋпи́лесь кро́кꙋ;
Ѿ мого̀ зро́кꙋ.

Ꙗ҆́кѡ недо́пыръ, кꙋ слоне́чной за́ри
Своей не мо́жетъ ѡ҆бернꙋ́ти тва́ри;
Та́къ ѧ҆ не могꙋ прибра́ть собѣ́ но́ты:
На твои̂ цно́ты.

Ле́чь, лю́бъ не є҆́стем' О҆строви́дз в' то́й мѣ́рѣ;
Є҆дна́къ ми ми́лость кꙋ ѿчи́стой вѣ́рѣ
Котрꙋ́ю ма́ешъ: на Крето́вы о҆́чи
Дае́тъ помо́чи.

Ѧ҆вовѣ́мъ та́кесь в' о҆́ной засмакова́лъ;
Же́сь и҆ здоро́в'ѧ з' сꙋ́мптомъ не жа́ловалъ;
Ꙗ҆́къ бы мꙋ́тные ѡ҆чисти́лесь здро́ѣ:
Це́ркви стоѣ.
~~~~~~~~~~~~~~~

Спосродкусь себѣ вынурылъ Стефана,
Власне, бы Өара прє̄ тымъ Авраама;
Котрый му въ вѣре, во всемъ естъ подобный:
И въ дары гойный.

(К 10.) Авраамъ въ собѣ мѣлъ такую вѣру,
Же Исаака хотѣлъ на Офѣру
Ѡдати Бгу; въ надѣи другого:
Любъ мѣлъ едного.

Стефанъ кгды въ новой ласцѣ ѡбфитуетъ;
Андрея въ законъ Хр̄ту офѣруетъ;
Не поглядаетъ на потомне сыны:
Его кревины.

З свѣцкой оздобы его розвлѣкаетъ,
И воръ духовной жалобы вкладаетъ;
Тѣло въбогому велможное Дх̄у:
Подаетъ въ скруху.

Ведетъ бы на смерть скромного Баранка;
Милого Сына: самъ Отецъ, и Матка.
Ѡнъ тежъ Родичѡвъ заразся зрѣкаетъ:
Свѣту вмираетъ.

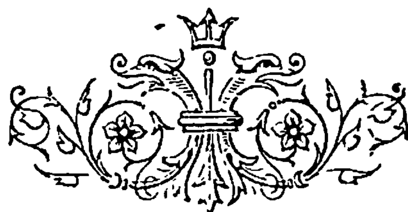
Чинитъ имъ досытъ въ хоти святобливой,
Бы не росквилилъ, старости шедивой;
(К. 10. об.) Беретъ ѡхотне духовную зброю:
Идетъ до бою.

О щасливысте: Родичѡве мили,
Жесте въ такую войну выправили;
С котрои лупы вѣчные походятъ:
И свѣтъ ѡздобя̄.

Щасливый замыслъ, котрый есте мѣли;
Высте въ томъ станѣ сыначка видѣли:
Щасливый стрѹмень слезъ през ва̄ выляный:
Кгды ва̄ ѡбраный.

Ѻто тропа́ми смѣ́хъ за пла́чемъ хо́дитъ,
Который ра́дость в' се́рцꙋ ва́шомъ ро́дитъ;
Кгды в' ѐпископской тепе́ръ ѐгѡ̀ скро́нѣ:
Зритѐ Коро́нѣ.

Що ꙋ҆жѐ мѣ́вши; а҆ффектъ оу҆гасѣ́те,
Самися з' ѐгѡ̀ в' дꙋ҆хъ ѡ҆родѣ́те;
Бы́сте в' ѡ҆вча́рнѣ ѐдной ѡ҆горо́ды:
Жилй, ро́дъ: в' ро́ды.

УКРАЇНСЬКІ КОЗАКИ НА ЛАДОЖСЬКІМ КАНАЛЇ.

Написала *Е. Радакова.*

I.

З царя Петра Великого почалась для України нова доба; з сього часу вона повинна була жити спільним життєм з Росиєю, служити спільним державним інтересам, що до сього часу були чужі для неї.

Цар Петро закликав российську громаду помагати йому в його замірах; але громада не обзивалась на сї закликання, не розуміла його плянів і ремствовала. Могутна воля Петра не могла зупинити ся перед такою перепоною: він ішов по переду громади і силоміць примусив її прийняти участь своїм добром і працею в його замірах на „спільну користь". Не кажучи вже про низші верстви громади, що мовчки гнулись перед ним, але й своїм близьким, вельможним панам цар повинен був частенько виясняти значіннє і користь тієї чи иньшої реформи або заходу. Але в його за все був один спосіб супроти сього незрозуміння і байдужости. Виповняючи свою укохану думку — завести флот, він обернув ся до сього способу — силоміць примусив российську громаду помагати йому в сїм дїлї. 26 т. чоловіка, виряджених з поблизьких міст, працювало на варстатах в Воронежу. Духовенство, пани і торгові люди „кумпанствами" мусїли теж принять участь своїм добром і працею в будові флоту.[1])

Коли після Нарвскої невдачи треба було як найшвидше укріпити близші до границї міста (Новгород, Псков та и.), то для сього

Реферат сей читано 1892 р. в Харьківськім Історично-філольоґічнім товаристві.

[1]) Див. М. Костомаров „Рус. Исторія въ жизнеописаніяхъ" т. IV с. 549, 551.

були вислані туди не тілько салдати, сьвященники, дяки, але навіть і жінки.[1])

Нічого й казати про будову Петербурґа, сього „Парадиза“, як його називав Петро; 1708 року було послано туди 40 т. чоловік робітників і таке ж число другого року; за 1710—11 рік близько 15 т., а коли в кінції 1711 року треба було ще 40 т. чоловік, то стількох вже не можна було набрати: багато дворів тілько на папері стояло, в дїйсности ж були порожнїми; та за 3 роки знов потребувано було 34 т. душ. Ті хазяїни, що самі не йшли на сю роботу, повинні були годувати робітників і постачати їм платню.[2]) Се страшенне напруженнє сил тяглось через увесь час царювання Петра і викликало багато ремствовань серед підданих, раз тому, що вони не розуміли Петрових замірів, а в друге й тому, що жертви були вже занадто великі.

Самі північні війни поглинули більш як 100 т. душ безповоротно. Та ще з 1699 до 1709 р. посилано робучого та майстрового люду на варстати та иньші будови щось близько 17 т. пересїчно що року.[3])

Перепис 1710 р. з невблаганою жорстокостю чисел показав урядови, яких надмірних жертв вимагало воно від людности Росиї; показалось, що порівнюючи з переписом 1678 р., число людности зменьшилось на $^1/_5$ часть, а в декотрих ґуберниях зменьшеннє се досягло 40% [4]).

В рефератї Ледрана, старшого урядника міністерства справ загран., уложенім р. 1726, зібрано багато відомостей про нещасне становище податкової людности Росиї за царювання Петра.[5]) „Нараховують, каже він, що на роботах коло фортифікаций та при копанню Ладожського та Кронштадського каналів загинуло більш як 150 т. селян та більш як 500 т. на війнї і в флотї. Наслїдком сього на провінциї людність мужеська рідша, і перевагу складають жінки і дїти своєю більшістю. Не маючи спроможности заплатити зажаданої з них дани, богато родин покидують свої хати та тїкають в иньші провінциї

[1]) ibd. стор. 572, а также Милюкова „Государственное Хозяйство при Петрѣ I“ стор. 149, 344, 344.

[2]) ibd. стор. 609, 625 і Милюкова „Госуд. Хоз. въ Россіи при Петрѣ. I стор. 440, 453, 508 1710—11 р.; в канцеляриї до справ мійських збирано що року більш як 200 т. рублїв.

[3]) Милюков стор. 177, 270, 271

[4]) ibd..

[5]) Сборникъ Русскаго Историческаго Общества т. 40, стор. 426 і далї.

або криють ся по лїсах. Вони переходять, як тільки найдеть ся спромога, в иньше підданьство; в саму Польщу, каже Ледран, перейшло більше 60 т. родин. До гнету самих поборів грішми, продуктами і людьми треба додати ще й страшну захланність тодїшнього урядництва, надужитя поборцїв. Цїла ґрупа „вельмож" набиває собі кишенї на рахунок підданих кляс, як показало слїдство 1715 р. Меншиков, Брюс, Апраксин, Ситсвін, Волхонский, Лопухин і ще богато не меньш голосних імен, оказались замішаними в нечистих дїлах.[1])

Усе те разом і привело Росию до того стану, який виявила перепись 1710 р. Нарід виявляв свій протест надмірним для нього поборам звичайним своїм способом — утїкав.

Одначе, уряд не спинив ся і після сієї переписи: його полїтика не зміняєть ся.

Примушуючи до таких жертв росийську громаду, Петро не міг обминути і України. Між тим, не вспівши ще поправити ся і скріпити ся по страшенних розрухах XVII віку, Україна і в XVIII віцї мусїла бути то полем війн, то стражницею від нападів південних ворогів, а войовничі поривання Петра на далекий полудневий схід („по стезї Олександра Македоньського") вимагали від неї все нових та нових жертв. Особливо важким тягарем лягла ся доба на українських козаків. Петро не умів шанувати козацькі права і вольности, він дивив ся на козаків, просто як на силу, гідну для доброго ужитку на державні мети і „інтереси".

І він перший з'умів широко використати сю силу. Коли того став вимагати „інтерес", він перший не рахуючись нї з якими пунктами умов узброїв „вільних" козаків замісць рушниць рискалями та заступами і погнав їх будувати кріпости та копати канали. Козаків не питали, чи хочуть вони йти на роботу за ту чи иньшу заплату. Се була не наємна, а примусова робота.

Тисячі козаків копали канал між Доном та Волгою[2]). Незабаром треба було копати Ладожський канал і знов козаків погнали за тисячі верстов, під страхом прилюдної кари батогами за непослух або втїкачку.

---

[2]) Див. Сб. Р. И. О. т. 40 ст. 457.

[3]) Див. Черниговская лѣтопись (вид. Київ. Старины) ст. 99; Крат. Описаніе Малой Россіи ст. 303; Ригельмана „Лѣтописное пов. о Малой Россіи ст. 113; Б. Каменський т. II 1716 р. ст. 47, 48.

В сїм начерку ми й хочемо з'упинити ся докладнїйше на історії сього канала, бо його спорудженнє коштовало найбільшого напруження не лише російських, а й українських сил та, як далї побачимо, і величезних жертв.

II.

Коли 1720 р. уряд порішив збільшити число робітників, занятих копаннєм Ладожського каналу, щоб покінчити його в сїм роцї, він звернув ся і на Україну за запомогою в людях.[1]

17-ґо грудня 1720 р. гетьман Скоропадський відібрав від царя Петра наказ, щоб на початку 1721 року вислано було 10 т. козаків для копання Ладожского каналу (не лїчучи кухарів і обозних людей). По тому росказу козаки виступили в перших числах лютого 1721 р. В сьому першому походї на Ладогу, старшинами були: Павло Полуботок, тодї ще чернигівськїй полковник, генеральний хорунжий Ів. Сулима і лубенский полковник О. Маркович. Не дійшовши до Вишнього Волочка (ґуб. Тверська) Сулима вмер і його заступив Чорниш.[2]

В далеку і тяжку дорогу виступили козаки. Але не кажучи вже за далеч, і самий час виходу вибрано було дуже нещасливо. З дня на день сподївались, що почнеть ся весняне бездорожже, а за козаками тягнув ся обоз з харчами, рискалями та пашею для коней. На довго йшли козаки з дому, тож треба було набирати з собою багато і одежи і харчу. Найлїпшою характеристикою усіх пригод, що зазнали козаки за часів сієї подорожи, а також і при поворотї, може бути для нас тогочасний документ: описує сю подію кременчуцький сотник Иляшенко, і хоча він розказує тілько за свою кременчуцьку сотню, але про теж його оповіданнє може бути для нас доброю ілюстрациєю сього нещасного „маршу“ до Ладоги й назад.[3]

---

[1]) Див. Сб. Р. И. О. т. 40 ст. 209, депеша Лави до аббата Дюбуа, 22 груд. 1720 р.: Росказують, нїби 15 т. чоловіка, що працюють при копаню давно вже початого, для обходу небезпечного Ладожського озеря, каналу, змїцнить ся 20 т. робітників, щоби скінчити канал за сею помогою.

[2]) Див. Чернигівська лїтопись ст. 99; Ригельман ст. 115—116; Я. Маркович „Дневныя записки“ вид. К. Старини, р. 1721; Марковичъ „Исторія М. Россіи т. II ст. 556; Бантиш Каменський т. II ст. 59.

[3]) Див. Харківський Історичний Архив, Акти Малоросийської колеґії N 1637 (в текстї ми наводимо зміст, а оригінал подаємо в додатку).

„Поки ми йшли через міста українські, пише сотник, то нас скрізь пускали на ночівлю в великі морози, волам і коням нашим давали сїна й соломи. Але так було тілько до Сївска; від Сївска вже почалась велика нужда і для нас і для нашої худоби. Нас нїкуди не пускали на ночівлю; сїна-ж і соломи не тілько нїде було взяти (як людям служебним в походї) але навіть і купити за звичайну цїну не можна було: з нас правили подвійну цїну за сїно; ми примушені були ночувать на вулицях в великі морози без притулку. Конї і воли поохлявали без корму. Але поки ще не збігли гроші, що взяли з дому, то хоч і за дорогу цїну, а все таки можна було купувати пашу, коли-ж грошей, що взяли з дому, не стало, і нї защо було його купити, худоба почала гинути. По дорозї до Гомля довелось іти пішки глибокими снїгами, а харч, взятий з дому нести на плечах, щоб полекшити підводи; приходилось помагать і обозови — тягнуть його шлеями, разом з хворими. Так ми бідували до самої Калуги. Від Калуги стало нам трохи лекше і худобі нашій, якої лишилось вже дуже мало: до нас приставлено було драгунів від графа Кантакузена і вони знаходили нам кватири для ночівлї. Так було до самого Новгороду, а відтїль вже незабаром прийшли й до каналу. Скоро стали до роботи, козаки раз від далекої подорожи і негоди, а вдруге, що не мали чим живити ся, потративши всї гроші в дорозї, тепер почали хорувати, одні померли, иньші позоставались хорими.

При повороті, ідучи від канала великоросийськими городами, щоб як небудь дістати ся до дому, довелось продавати за безцїн одежу, рушницї, конї. Так один 3 днї не їв, бо нї в кого не випросив, і мусїв продати в Калузї рушницю цїною 6 кіп за таляр. У другого з пятьма товаришами був кінь, цїною 6 кіп, і той здох „з нужди“ і т. и. От така то була ся подорож за тисячу верстов — без корму для худоби і коней, назад — надголодь для козаків, змучених важкою і не звиклою для них роботою.

Але ще гірше бідували козаки пів року на „канальній“ роботї. Нездоровий клїмат, злий харч і тяжка праця зробили те, що з десятьох тисяч козаків за сей час згинуло близько 3 тисяч.[1]) Б. Каменський знайшов в Колєжськім Архиві відомость, що за сей перший ладожський похід померло 2460 душ, окрім 244 душ, що зостались в шпиталях, не лїчучи ще двох полків — Миргородського та Стародубського, про яких не було відомости [2]). Таким робом загальне

[1]) Див. Київська Старина 1890 ст. 99.

[2]) Бантиш Каменський т. II ст. 59.

число померлих всїх козаків становить 30% смертельности. Така страшенна смертельність повинна була звернути на себе увагу української старшини, і коли року 1722 Петро знову зажадав ще 10 т. козаків на ту ж роботу, то старшина обернулась до сенату з таким проханнєм: 1) Щоб козакам дали в Вишнїм Волочку або в иньшім містї байдаки для харчу. 2) Щоб для самих козаків додано було байдаки та лоцманів від В. Новгорода, але „без найму", і щоб там їм дозволено було відпочити. 3) Щоб в Новгородї видали їм корму для коней, аби годувати їх, доки не буде пашї, а коли будуть на роботї, то щоб конї паслись вкупі з обивательськими, а на останку старшина прохала, щоб всїх українських козаків ставлено на роботї вкупі, а не нарізно.[1])

Такий новий численний виклик козаків не міг не обтяжати України. А ще рівночасно з сим другі 10 т. мусїли йти в похід до Царицина. Саму ж Україну знесилювало перебуваннє там московського війська. До сього часу на Українї харч для війська постачав ся за гроші. Але в дїйсности, завдяки нерішучости Скоропадського було инакше: „консистенти" (московське військо на постою) невідступно вимагали тепер харчу і до того без нїякої заплати. До характеристики відносин можуть послужити „пункти" подані Петрови Скоропадським; от що було в тих „пунктах": „За 13 лїт стаций і переходів великоросийських війск, Україна збіднїла людьми й статком. Яко раб молю вкупі зо усїма Українцями ослобонити її від сих стаций. Число козаків і посполитих сильно зменшилось і козаки не можуть разом нести служби свого стану й годувати драгунів. Тепер до Ладоги й до Царицина вийшло 20 т. козаків, а двори їх не увільнені від драгунського постою. Опріч всего сього, скрізь по всїй державі подорожнї платять „прогони" за підводи; на Українї-ж здебільша беруть силоміць і нїчого не платять".[2])

III.

При таких обставинах дуже тяжко було знову вислати 10 т. до Ладоги, а тим часом все таки збори в дорогу йшли поспішно. Знати, що козаків до канальної роботи спершу покликано ще далеко більше. Ханенко пише в своїх Записках, що 8 лютого прийшов з колеґії наказ, що до Ладоги вже лише 10 тис. треба, а иньших — теж 10 тис.

---

[1]) Див. Діарушъ Н. Ханенка 1722 р. 11 марта.

[2]) Ibidem 1722 р. квітень.

до Царицину. Старшим над канальною командою настановлено було полтавского полковника Івана Чорняка, а при ньому В. Тамару і иньших. Іван Чорняк жваво заходив ся коло зборів в дорогу; він на першім тиждню посту виступив з своїм полком з Полтави і йшов вже великим шляхом до Калуги. Йому зроблено докір, що поспішив ся і не діждав нового наказу; зайвих козаків свого полтавського полку звелено вернути до дому та прилучивши до них ще 300 чолов. Полтавців, послати в похід до Царицина, самому ж Чорнякови лишити при собі тільки тисячу козаків свого полку.[1])

Тим часом з сенату наспіла відповідь на прохане старшин про полекшу для козаків в сім тяжкім поході; але вона не задовольняла всїх пунктів. Козакам вільно було відпочити під час негоди там, де лучить ся їх пристанок, обіцяно дати їм харч, але з умовою, щоб все, що „изживуть", було звернено з київських магазинів; призначено видати 2 т. рублїв на рахунок канальної роботи для найму байдаків і лоцманів в Новгородї. Але тілько в кінцї цьвітня Чорнякови післано сей сенатский наказ, а також і інструкцию від старшини — дбати про свою команду, щоб козаки не мали таких клопотів в дорозї і на роботї, як торік [2]).

Одначе сї перестереження і деяке піклуванне про долю козаків не мали очевидячки важних наслїдків. Правда, ми не знаємо запевне, скілько їх померло сього разу, але про теж відомо, що за перший похід з Гадяцкого полку послано 1184 душі, а не вернулось — 401 (або — 33%), а за другий похід з посланих тогож полку 1400 душ — не вернулось 338 (або 24%) [3]); ріжниця отже є, але дуже не велика і може бути зачислена на припадковість.

Але з того, що писав Чорняк, видно, що сей 2-ий похід був такий-же страшенно тяжкий для козаків, як і перший. Дїло було в серпню, коли козаки під проводом Чорняка розпочали канальну роботу. От що писав Чорняк: [4]) Прибули ми до Ладоги в перших числах червня, але не могли зараз стати до земляної роботи, бо в каналї була велика повінь; одначе козаки даремно не сидїли, не лїнувались: що дня то гатили струмки, що текли з болот в канал,

---

[1]) Ibidem марта 12.

[2]) Ibidem.

[3]) К. Ст. 1884, X: „Спѣцификація полку Гадяцкого", подав Д. Багалїй.

[4]) К. Ст. 1884, V: поясненнє полк. Чорняка в справі роботи козаків на Ладожськім каналї; ми подаємо тут зміст сего цїкавого документа; Чорняк писав сю записку, щоб виправити себе й козаків від закидів неробства та непорядности.

то перегачували самий канал, то направляли ті струмки, що мусїли текти в нього; возили пісок, копали рови, щоб витягнути воду з канала, переносили на своїх плечах за-кілька верстов хмиз, дошки, палї. Коли-ж випустили з каналу всю воду і можна було почати земляну роботу, то козаки викопали посеред усего каналу рів 1 аршин глибоко і сажінь вширшки, що б спускати воду. Повиносили з нього землю, вичистили як слїд, хотїли вже взятись за самий канал, але полковник Вітвер звелїв одному з унтер-офіцерів для проби розібрати вгорі канала одну греблю. Се було 9-го червня. Коли-ж побачив, що канал знов набрав ся водою, то звелїв козакам знову загатить сю греблю. Козаки працювали над нею з полудня всю ніч, бо вода її дуже розмила. З 9 до 18 червня довелось знову випускати воду з каналу, і через се нової роботи в каналї не можна було робити. Але козаки і тодї дурно не сидїли: одні готували дерево, справляли та гатили греблї, иньші тим часом по кілька разів ходили за 10 верстов до доставника за колесми, тачками. Все се доводилось переносити на плечах, бо хоча й було призначено на полк по 15 коней скарбових, але вони були такі замучені та худі, що й порожні вози ледві-ледві тягли.

Коли вода в каналї почала спадати, знов довелось розчистити рів посеред каналу, бо єго занесло піском і мулом. 19-го червня козаки в другий раз взялись до земляної роботи. Взялись щиро, хотїли швидче скінчить свій пай роботи, щоб не захопити осени і скоріще вернутись до дому. Робили не тілько за себе, а й за слабих і за тих, що вмерли. А два полки — Чернигівський і Стародубський навіть мусїли наняти на свій кошт бурлаків замість умерлих та слабих, що не могли кінчити своєї пайки роботи.

23-го червня приїхав генерал-майор Писарев; оглядїв нашу роботу, звелїв каналу більше не копати, а тілько трохи вирівняти його й поправити береги. А щоб зміряти канал, звелїв знов напустити в нього води; через сю нову повінь (а тут ще й дощі почались) до 12 липня робота на каналї припинилась. Але за увесь той час, поки не спала вода, козаки працювали над палями, хмизом, під доглядом старшини та унтер-офіцерів; иньші взяли від драгунів дві машини, щоб витягати з каналу воду. Кілька сот козаків, з великою напругою ледве перенесли їх на своїх плечах. А тут ще довелось з обох боків канала викопати рови на пів верстви, в сажінь ширини і на „пів стоя“ глибини, аби одвести воду, що бігла з озер в канал“.

Подаючи все се до відомости сенату, Чорняк просить оглянути роботу козаків. Він каже, що козаки вже порівнялись роботою з драгунами й салдатами і перегнали нанятих бурлаків, хоч сї за свою

роботу беруть гроші. Далї Чорняк пише: Одно тілько засмучує і мучить мене, що козаки що дня все більше слабують і помирають від тяжкої хороби. Одначе, не вважаючи на таку пригоду бідних козаків, настановлені від Леонтєва офіцери немилосердно бють їх на роботї кіями, хоча козаки працюють не тільки в день і в ночи, а і в недїлю і в сьвято. І я, боячись щоб як торік не занапастить тут козаків, бо з них торік хіба третина вернулась до дому, прошу уклінно сенат не дати пропасти моїм козакам на сїй „канальній“ роботї. Прошу не переносити їх на нову роботу (як хоче зробить Вітвер) і не тримати їх до глибокої осени і слоти, а пустити до дому в перших днях вересня. Тодї ще лекше буде перевозить слабих, та й здоровим лекше буде, бо їм усїм доведеть ся йти пішки. З слабими і тепер не знаю, що робити і куди їх подїти, бо їх дуже багато; скільки разів прохав, щоб прислали лїкарів з лїками, але їх не присилають. Далї Чорняк нагадує про платню козакам за їх тяжку роботу. Заплату було обіцяно, але козаки її не діставали та ще в додаток з сїєї заплати хотїли були вивернути залеглість за р. 1721. Не звісно, чи заплачено козакам чи нї, а звісно добре, що й за сей 2-ий похід вони набідувались не менче, як за 1-ий.

IV.

Але на сьому дїло не стало: на початку 1723 року знов прислано наказ вислати до Ладоги пять т. козаків щоб кінчали канал. Старшим над сїєю командою настановлено гадяцького полковника М. Милорадовича, що повинен був виступить 1 цьвітня. На пів дороги козаки мусїли мати свій власний харч, а далї обіцяно їм видавати з магазинів. Так заспокоював козаків Меньшиков[1]).

Старшина хапала ся зібрати козаків; але дїло не ладилось, бо рівночасно з сим треба було вирядити 10 т. козаків у Терський похід,[2]) окрім того на Українї „постоєм“ стояли вісїм драгунських полків та мекленбургський. Командирі сих полків завше вимагали від козаків, аби рівняли дороги та підправляли мійські кріпости. Старшина кілька разів писала до Шереметєва, що мійські роботи зупиняють

---

[1]) Харьківський Історичний Архив Акти Малоросийської Колеґії N 8539

[2]) Въ томъ же 1723 г. з весни другимъ разомъ 10 т. войска малорос. с командиромъ А. Марковичемъ, полк. Луб., на Сулакъ пошли и тамъ на той рекѣ плотину здѣлали, фортецу укрѣпили — див. „Краткое Описаніе Малороссіи“ 303.

подорож козаків на канал [1]). Чорнуський сотник писав, що капітан Караблїн вимагав вислання 1½ т. душ для мійських робіт, і коли сотник не задовольнив його вимоги, то прислав до його дому 25 драгунів для змушення (ibid). Між тим висилка таки йшла своєю чергою і уряд вимагав виконання наказу. Прикладом того, як тяжко було на сей раз зібрати потрібне число козаків може бути такий факт: лохвицький сотник писав старшинї, що за „убожеством“ він не міг швидко вислати козаків, тай тих зібрав тілько, лякаючи увязненнєм [2])

В останнїх днях квітня наказано було до Ладоги не йти, вернути вже посланих і готувати ся до походу з Ґолїциним [3]). Тодї-ж П. Полуботок подав цареви суплїку, де писав,[4]) що два Ладожські та Дербентський походи цїлком з'убожили козаків, вони позбулись коний, добра, здоровля, а декотрі навіть життя. Тепер-же знову звелено вирядити в Терський похід 10 т. і в Ладожській 5 т. В Терський похід козаки вже зібрані, а для Ладожського нема звідки взяти, хіба тілько тих, що наготовлені супроти татарських нападів. Окрім того козакам треба виживити 8 драгунських полків та мекленбурський корпус.“

Все се досить виразно малює нам тодїшнє невідрадне становище козаків.

1723 р. Пісарев, що управляв будовою Ладожського каналу, був обвинувачений в крадїжи державних грошей, призначених на сю будову. „Шафіров, писав Кампредон 29 січня 1723 р. до кардинала Дюбуа, викладає і подає докази на се, що по загальній думцї Пісарев обікрав царя більш як на 800 т. рублїв“.[5])

Сей Пісарев дістав за се дімісию зі всїх урядів, йому відобрано всї права і майно і навсе засуджено в салдати.[6])

Після Пісарева будовою Ладожського каналу управляв Мініх; 1724 р. зажадав він на р. 1725 висилки 24 тисяч чоловіка, щоби покінчити роботу.

З присланої в 1725 р. відомости видко, що при сїй роботї було 18 т. чол. „із полевих і московських ґарнїзонних полків“.[7])

---

[1]) Див. „Дневныя Записки“ Я. Марковича, ст. 13. 14, 15.
[2]) Ibd. стор. 27.
[3]) Див. Харьк. Іст. Архив N 8539.
[4]) Див. „П. Полуботокъ“ Київ. Ст. 1890. XII стор. 531
[5]) Див. Сб. Р. И. О т. 49 ст. 293.
[6]) ibd. ст. 299.
[7]) Див. Сб. Р. И. О. т. 63 ст. 26 і т. д.

На 1726 р. Мінїх зажадав ще 25 тисяч душ, щоби довершити найважнїйші роботи. На се жаданє визначено вписати сї 25 т. з армейських полків.

На останку, коли і в 1726 роцї канал все таки готовий не був, і Мінїх запитував, яким способом доводити до кінця сю роботу, виданий був указ із Найвисшої Тайної Ради — кінчати її самими тільки „вільними" (с. є. наємниками).

Не обійшлось звичайно без протестів з боку самого козацтва, але сї протести виявлялись лише численною втїкачкою козаків з походу, і уряд, щоб спинити її, став вживати тяжких кар проти втїкачів: їх ловили, били прилюдно батогами і знов відпроваджували на роботу. Старшина була теж не вдоволена з сих робіт, бо і їй приходилось разом з козаками нести всї сї тягари. Козаки і старшина вважали таке уживаннє военної сили, „вільних" козаків безправним, противним всїм умовам: ся служба не відповідала їх стану, була зневагою для них, — і на примус до такої служби вони дивились просто як на ламаннє привилеїв України. Такий погляд виявив ся багато років пізнїйше в „наказах" українських козаків. Досить типовим заступником сього погляду являєть ся й автор „Історії Русів". Ось що читаєм ми у нього: „Загальну пімсту над Українцями перевів Меншиков, пославши силу війська з великим числом старшини до каналів та лїний біля Ладоги, Сулака та Астрахани, що він повигадував, і там від каторжно-тяжких робіт та недобрих харчів тисячі їх погнили і перемерли, а за повтореннєм сих робіт за кілька лїт загинуло і все організоване військо козацьке. Тих же молодих козаків, що заступили їх місце було залишено без нїякого догляду, занедбано й усунено майже від войськових справ.[1]) Типовий тут погляд, що уживаннє козаків до тяжких робіт вважав лихим замислом, підступом на козаків. З сього погляду анальоґічним являєть ся лист Орлика до Запорожцїв; хоч писаний він 1734 р., але зачіпає туж саму справу. От що він писав: Бажаючи не тільки знесилити, але й занапастити військо запорожське городове, Москва знайшла для сього спосіб: копанє якогось каналу в далекій своїй сторонї та будову кріпостей в Персиї. І спровадивши наказами своїми в такі далекі міста тисячі козаків, одних загубила тяжкими та незвичними роботами, других голодом, третих потруїла гнилим та прілим борошном, перемішаним з вапном та ящірками. Сподїваюсь, що нїхто, навіть вороги мої не можуть закинути менї

[1]) Исторія Русовъ ст. 222.

брехню, бо се відомо всему сьвітови. Тай між вами єсть багато таких, що заціліли від катування московського, а на свої очі бачили все те, про що я тепер пишу".[1])

Автори наведених уступів помилялись тілько в погляді на лихий замір „Москви" — забуваючи, що „Москва" занапащала й свої війська, і що разом з козаками і на Ладозї і в Персиї працювали й салдати й драгуни. Що-ж до всього иньшого, то запевне можна сказати, що сї автори писали сущу правду.

Здаєть ся, не було жадної більш меньш визначної епохи в життю українського народу, що не вилилась-би в народній піснї. Вживаннє козаків на такі тяжкі і, як вони думали самі, не відповідні їх стану роботи, та сила жертв і втрат, що були сполучені з сим — були справдї такою визначною появою в життю козацтва (а пізнїйше — і всього українського народу), що мусїла відбити ся в його пісневій лїтературі. З сїєї епохи ми маємо багато пісень, але щоб не ухилять ся далеко від самої річи, умістимо тут лише одну, що дотичить копання каналу. В козаків одібрано рушницї, їх закуто в кайдани і з лопатами в руках вони повинні йти копати канави.

Ой дали хлопцям широкі лопати
Та послали хлопця молодого
Та канави копати.

Далї малюєть ся тяжка доля і журба козака:

Ой летїв ворон та із чужих сторон,
Та летючи кряче,
Ой сидить хлопець та над канавою
Та жалісно плаче
Ой летїв ворон та із чужих сторон
Та летючи в гору крикнув,
Ще-ж бо я хлопець, хлопець молоденький
Ой тутечки не привикнув."

Доля козака порівнюєть ся з татарською неволею, він просить батька викупити його з сїєї неволї:

„Ой продай же, тату, та вороні конї,
„Та викупи мене, хлопця молодого,
„Із темної неволї."

Але батько не хоче продавати коней і викупати сина.

---

[2]) Київ. Стар. 1882, IV ст. 113.
[2]) ibd. ст. 261.

V.

Ми вже згадували, що рівночасно з копанєм Ладожського каналу, Петро наміряв ще розширити границї російської держави на далекім південно-східнім теренї перських провінций.

Похід сей, легкий з погляду стратеґічного, показав ся дуже тяжким і згубним в наслїдок декотрих иньших обставин. Богато війська згинуло від різних хороб, від перемученя, від недостачи поживи.

З самого початку походу, 1722 р. судна, на яких виправлений був провіянт в Астрахань і далї, показались так погані, що два рази розбивались. 32 судна згинуло. Конї здихали від недостачи корму так, що, як давав звістку в Сенат Петро, в одну ніч здохло їх 1700 штук.[1])

Заволодївши Дербентом і заложивши кріпость сьв. Хреста, Петро зіставив там ґарнїзони і вертав в Петербург, та сам ледви не згинув в часї морського переїзду.[2])

В сьому роцї, коли 10 тис. козаків було вислано, другим разом, на роботи Ладожського каналу, иньші 10 тис., під командою Д. Апостола, були вислані на Сулак.[3])

1723 р. коли до Ладоги вислано знову 5 т. козаків, на Сулак зажадано було другим разом 10 т. на зміну Д. Апостолу і його козакам. 15 лютого вони вирушили туди під командою А. Марковича. В той самий час иньші 10 т. козаків з Д. Апостолом стояли над Коломаком під командою М. Голїцина.[4])

1724 р. ще 10 тис. козаків під командою М. Милорадовича було вислано на зміну.[5])

На останку й 1725 р. вислано було до кріпости сьв. Хреста ще 2 тис. козаків з Лизогубом, Горленком, Огроновичем в додаток до передтим висланих (в 1724 р.) козаків.[6])

---

[1]) Див. Сб. Р. И. О. т. XI. ст. 497.

[2]) ibd.

[3]) Див. Б. Каменський т. II. ст. 63.

[4]) Тогож року Г. М. Матюшкина вислано в Дербент з 14 т. військом. Див. Сб. Р. Ист. Общ. т. XI. ст. 351.

[5]) 9 лютого 1724 Кампредон писав до Де-Морвиля: на границї Турциї розміщено під командою М. Ґолїцина коло 60 т. чоловіка; 25 т. тепер в Персиї під командою Матюшкина, 17 т. на Ладожськім каналї під командою Мінїха — усього 118 т. чоловіка. Див. Сб. Р. И. О. т. 52 ст. 159—160.

[6]) Див. Б. Каменський т. II. ст. 78—80 і Ригельмана Лѣтописное повѣствованіе с. 116.

Доперва 1726 р. залишена була висилка козаків до кріпости сьв. Хреста і замінено трирублевим податком за кождого козака, що перед тим висилано:[1])

„З українських козаків, яких уживано більш до городової роботи, більше не посилати, бо користи з них мало, а тілько богато з них від тяжкого тамошнього воздуху і нужди умирають". За гроші, що рішено взяти з козаків замісць висилки, мали найняти робітників.

Дійсно, з доносення сената в Верховний Т. Совіт видно, які біди терпіли козаки в тому поході і як богато гинуло їх від незвичайної їм і тяжкої роботи та нездорового климату.

Так з 10 т. відділу, що 1725 р. прийшов до кріпости сьв. Хреста, на Сулак, як доносив в Сенат А. Маркович „від цинготної й иньшої тяжкої хороби упало і було убитих всього 5183 чол., ще в Астрахань вислано хорих 874 чол., на Чотирьох Буграх зіставлено хорих 87." По тому при кріпости сьв. Хреста оставало ся 646 чол., і сї від давна вже „не мають одежі, обуви і иньших річий „харчевих" крім. роздаваного хлїба." Маркович просить пустити його з тими нужденними останками його відділу до дому.[2])

Далї, з 5 тис. відділу, висланого 1725 р. з Милорадовичем, вже в Астрахани показало ся при численю тільки 4230 д. Вони вернули ся по домах аж в 1726 р., всього числом 895 душ.[3])

Єропкін, що був ніби головним шефом над сими командами, писав що всї козаки „кіньми дуже слабо стоять", що від них годї сподїватись „кінної служби", вони ослабли. На наказ виступати в похід з тою командою по першому жаданню Румянцева, Єропкин писав, що після всїх трудів походної і караульної служби богато коней пало, „і вся моя нереґулярна команда в дійстности не істнує: по перше — безкінна, по друге — уживаєть ся до роботи; і тепер ніякого дїяльного кроку против неприятеля з нею не можна зробити, а коли й конї всї були в цїлости, то ся моя нереґулярна команда против неприятеля без реґулярної і тисячкою против ста стояти не буде... і коли тут роботи городові і греблї покінчать ся, то вся моя команда дармо буде провіянт їсти." [4])

Правда, не самі тільки козаки збувались житя і майна в сїм походї. Вже 1723 р., себ то рік після початку походу, завойованнє Дер-

---

[1]) Б. Каменський стор. 81, Ригельман стор. 121, Харьківський Історичний Архив, Акти Малоросийської Колеґії N 867.

[2]) Див. Сб. Р. И. О. т. 55 ст. 149, 150.

[3]) ibd. ст. 150—180.

[4]) Див. Сб. Р. И. О. т. 55 ст. 184.

бенту і кріп. сьв. Хреста коштовало державі 15 тис. коний, 4 т. реґулярного війська, не числячи далеко більше козаків, і міліони рублів.[1]) Один Перс говорив Кампредону, французькому послу при Петербурському дворі, що чужосторонці зовсім не можуть жити в Гиляні в наслідок клїматичних обставин, за-для чого „ціла тамошня мужеська людність ослаблена, і лише жінки заходять ся коло рису (рижу) та шовкових червів.[2])

От що писав прилуцький полковник Галаган в Війс. Ґен. канцелярию, що жадала від него звістки, скільки умерло козаків в походах Ладожськім і Терковськім, скільки позіставалось в дорозї хорих і ослаблених:

„Вертаючи ся з минулого Терковського походу, ми зіставили в кріпости при ріцї Астрахани 196 чол., 160 хорих в станиці Курдюковій, а в Астрахани 213 хорих. На морю утонуло 41 чол. Так що, поки дійшли ми до Астрахани, умерло 350 чол. Коли-ж добрали ся до Царицина, то там (також з Донських і Слободських сотень) дуже багато мусїло зіставтись з причини сильних хороб. Та скільки і де їх зістало ся, про се звістки нема, бо сотні йшли не всї разом, а тільки сї, що могли, волочучи ся от аби-як. І коли числили, то рахували лишень тих, що були присутні, а не тих, що були відстали. Ті, що відставали, часом знову доганяли полк, і коли могли йшли, а не могли — знову зіставали ся відотхнути, а богато й умирало там, де зустрічали їх хороба і смерть. І коли-б хто навіть і захотїв взяти таких і підвезти, то се було неможливо, бо козаки самі не мали чим їхати: часть коней було взято в армію, иньші пропадають від шкідливої трави, так що ми на-силу добрались до України на волах. Добравшись туди, ми зараз казали тим, у кого були в сїм походї брати, сини або рідня, їхати туди, де вони позіставались. Так що одних вернули, иньші, наколи вже померли — то померли, а багато козаків і до сього часу не повернуло.

Що до Ладожського каналу, то з 411 козаків прилуцького полка, що ходили туди минувшого 1721 р, вернулось 316, а померло 95“.[3])

Після всього висше згаданого, певно не покажеть ся побільшеною сумна картина, нарисована автором „Історіи Русів“ про сей

[1]) Х. І. А., А. М. К. N. 10425.

[2]) Сб. Р. И. О. т. XI. ст. 526.

[3]) Див. Харьківський Істор. Архив, Акти М. К. N 30782.

нещасливий похід. Розказуючи про те, що похід сей був дуже леглий „що-до воєнних діл“, він каже, що він показав ся погубним і тяжким „с причини положеня тамошньої землї, її гір і скал, а найбільш з причини сухого (?) й горячого климату... війська верталиcь звідти в дуже тяжкім станї, без коней і провянту, з видом зісхлим і подібним до єгипетських мумій, і богато більша часть їх перемерла й розгубила ся в скалах і провалях гірських“.[1])

Відгомін про бідуванє в сїм походї і про ужитє козаків для копаня там каналів також стрічають ся в нашій народній поезиї. Ось як представляєть ся Сулацький похід і стоянє на р. Синюсї:

Ой понад річкою понад Синюхою
Та терни погоріли —
Гей вже-ж наші, наші сїромахи
Без харчів помарнїли.
Ой понад річкою, понад Синюхою,
Та зацьвили ожини —
„Гей подай, батьку,
Подай переміну.“
  Ой не моя воля, та милії братя,
  Переміну давати,
  Гей просїть собі в пана воєводи
  Та дорожшої плати!
Ой обізвав ся козак молоденький
Воєводі за плату:
Ой набили на ноги кайдани
Дали в руку лопату —
  Ой послали на вишню роботу
  Та канави копати... і т. д.[2])

В рядї иньших, більше зложених причин, такі зневажні відносини до козаків, безнастаннє уживанє їх на різні роботи, походи, не могли не відозватись згубно на їх станї економічнім. Вони нищили їх; козаки біднїли, меньшали числом і все в меньшій та меньшій мірі могли повнити козацьку службу.

Ми наводили висше письмо Орлика до Запорожцїв і погляди автора Історіи Русів на се вживаннє, незаконне на їх думку; а тепер послухаєм, як дивили ся на се дїло чужосторонцї.

---

[2]) Исторія Русовъ ст. 227.

[2]) Драгоманов „Полїтичнї піснї“.

В мемориялї Ледрана „про доходи царського скарбу“ розказуєть ся межи иньшим: „Цар має зі своїх підданих иньші вигоди, не меньше значні (як грошеві і натуральні податки), що вповнї заступають йому готові капітали, бо в Росиї їх уживають на те, на що в иньших сторонах треба грошевих капіталів. Сюди належать перед всїм т. зв. контрибуциї, с. є. достарченнє людей підданими єго Ц. В., особливо козаками і Черкасами“...[1]) І далї: вони зобовязали ся зі своєї сторони (після прилученя) достачати цареви 60 тис. корпус кінницї кождого разу, наколи він потрібує.[2])

Але тепер, коли цар орґанїзовав свої власні війська реґулярні а козаки не приносять такої користи, він у них стараєть ся потиху відняти всї їх привілеґії, свободу від всякого роду накладів і податків. Він (цар) поставив собі метою не нищачи козаків, ослабити їх. Тепер вони вже не в станї виставити більше 30 т. кінних... в їх сторонї збудовані тепер дві кріпости і розміщена в ґарнїзонах майже вся российська кавалєрия. Козаки обовязані також достачати безплатно почтових коней всїм особам, що ідуть за паспортами і скоро у них збирають ся завести державні шинки, що істнують в цїлій державі. Се — зруйнує Україну, якої давнїйша людність й без того вже зменьшилась на половину за-для того, що її змушували замісь салдат ставити людей на роботи в Петербурзї і на Ладожськім озері, де їх дуже багато погинуло“.[3])

З легкої руки Петра Великого, що так широко користував ся за дурно народною силою за для урядових мет (государственнаго інтереса), і иньші його наслїдники робили теж саме; так велось майже через все XVIII столїттє. Навіть і в тих випадках, коли за працю робітникам платили, все таки се була не вільна, а примусова праця; се була урядова повинність. І з сього погляду вона являєть ся характерною рисою державної господарки минулого віку.

Приклади подібного уживаня горожан в публичній роботї находять ся в історИї майже всїх західно-европейських держав і являють ся характеристичними для епохи панованння натурального господарства. Але ще більше подібних прикладів можемо найти в історИї Сходу, де індивідуальність віддавала ся на жертву не тільки „високим інтересам“, але й капризам своїх володарів.

---

[1]) Сб. Р. И. О. т. 40. ст. 449.
[2]) ibidem.
[3]) ibd. ст. 450—52.

ДОДАТОК.

Вѣдомость сотнѣ Кременчуцкой, коликое число ходило козаковъ до Ладоги на каналную роботу и як много ихъ од нужды померло; много тежъ, оттуда повернувшися, пооставало ся хорихъ и въ якихъ городѣхъ великороссійскихъ и яковую имѣютъ утрату въ коняхъ, въ оружжу и въ иныхъ рѣчахъ, будучи при великой нуждѣ на харчъ, и кто что въ себе мѣль — продаючи безцѣнне: тое все ниже сего приложеній реестръ окажетъ.

Когда рушили з домовъ до Ладоги, было изо мною Гавриломъ Илляшенкомъ, сотникомъ, товариства сотнѣ Кременчуцкой 54. С того числа перво померъ Денисъ Самуленко тамже на каналной роботѣ. Другой Хв. Левченко померъ, когда повернулисмося къ домамъ. Перво-ж хоримъ остался Семенъ Куценко подъ селомъ Голенищевимъ. Тот же Семенъ, при нуждѣ будучи, мѣлъ рушницю цѣною чотири рублѣ, а продалъ за полкопы. Знову теж осталося два хорихъ козаковъ Яцко Воленко и Якимъ Доценко у Ярополци; тот же Якимъ мѣлъ рушницю цѣною 3 копы и онъ при нуждѣ продалъ за вусем шаговъ.

Тутъ теж подъ совѣстію по самой истинѣ и тое обявляемъ: много идучи отъ Ладоги къ домамъ попродалисмо кони безцѣнне, будучи при нуждѣ, для чего и тое все нижей сего реестръ ознамуетъ. — Первое мѣлъ сотникъ коня цѣною копъ 20, и онъ при нуждѣ продалъ того коня з хомутомъ и з ковдрою за вусемъ копъ безъ гривны. Тимко Курка з товариствомъ мѣли кони 3, цѣною 30 копъ, и продали при нуждѣ вси трое за 10 копъ. Мартынъ Поясокъ с товариствомъ самъ пять мѣли коня цѣною за 6 копъ, и тотъ в нихъ здохъ з нужди. Матвѣй Мырилко с товариствомъ сампятъ мѣли коня цѣною за шѣстъ копъ, и тотъ в нихъ здохъ з нужди. Панько Циценко мѣлъ коня цѣною 19 копъ и при своей нуждѣ продалъ за 7 гривенъ. По семъ боку села Нѣдрова якобы з 3 верстви напали насъ ямщики разбоемъ и отняли у сотника коня из сѣдломъ и кожухъ волчій, покритій зеленою китайкою.

Такъ тежъ и тое истеннѣ обявляемъ: много оружжа и одежи попродалисмо безцѣнне, мѣючи превеликую нужду на харчъ, идучи отъ канали городами великороссками, и хто именно що продалъ тое значится нижей сего:

Олексій Семенко чрезъ 3 днѣ не илъ, понеже нѣ в кого не выпросилъ, и такожъ ради нужди якую мѣлъ ручницю цѣною копъ шѣсть, и онъ продалъ у Калузѣ за таляръ. Андрушко Досѣнченко

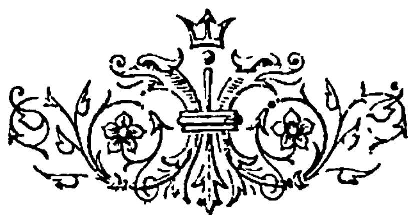
тежъ з голоду — мѣлъ ручницю цѣною пятъ копъ, и онъ продалъ въ Вишнюмъ Волочку за полкопы. Грицко Келебердяненко мѣлъ ручницю цѣною за 10 золотихъ, а при нуждѣ продалъ за копу... мѣлъ жупанъ цѣною копъ шѣстъ, а при нуждѣ продалъ за 4 золотихъ. Игнатъ Коротенко мѣлъ жупанъ цѣною за 10 золотихъ, а при нуждѣ продалъ за полталяра. Иванъ Богомоленко мѣлъ жупанъ цѣною 10 копъ, а при нуждѣ продалъ за 3 копи. Иванъ Курка мѣлъ жупанъ цѣною за 5 копъ, а при нуждѣ продалъ за чотири золотихъ. Пылипъ Курка мѣлъ жупанъ цѣною за 5 копъ, а при нуждѣ продалъ за полчварти золотого. Яцко Веленко купылъ былъ ярмолку за сѣмъ золотихъ, а при нуждѣ продалъ за копу.

Такъ тѣжъ и тое под совѣстію по самой истиннѣ обявляемъ, якую имѣлисмо нужду въ маршу, трахтуючи до Ладоги чрезъ городы великороссійскіе.

Понеже когда ишлимы городамы украинскими, то поволно намъ было, где ночлѣгъ приспѣетъ, по господахъ становити ся ради зимной поры и тяжкихъ морозовъ; такъ тежъ конемъ и воламъ сѣна или соломи для корму не зборонно было взяти; и сіе намъ доволствіе тилко до Сивска было; а когда пришлисмо к Сивску, то якъ намъ самымъ, такъ тежъ конемъ и воламъ нашимъ стала великая нужда таковихъ причинъ, же самыхъ насъ у господи на ночъ нѣгде не пускано, а сѣна или соломи для статку нетилко якъ у походѣ людемъ служивимъ неможно было взяти, але и купыти по настоящой цени невозможно было, поневажъ в насъ у двое за пудъ сѣна цѣни правятъ, а не такъ якъ промежъ собою продаютъ и купуютъ. И того ради мы на крѣпкихъ морозахъ по улицахъ безъ кватиръ ночуючи, барзе повимерзали, а кони и воли бе-звичайного корму весма знемощѣли. Еднакъ же поколъ ставало в насъ взятихъ з дому денегъ, то любо и не по надлежащой цѣнѣ, кормъ конемъ и воламъ своимъ покупалисмо, то потолъ и статокъ нашъ маленко держался; а когда не стало в насъ домашнихъ денегъ и незащо было купыти сѣна или соломи, въ тотъ часъ яко конѣ такъ и воли стали здихати. Отъ того время еще до Гомля намъ нужда стала, що самы великимы снѣгамы пѣши машируючи, многажды весма вимогалися, а правыянтъ, которій мѣлисмо з домовъ задля самыхъ себе, и томужъ нужному своему статку мусѣлисмо помагати и шлеямы тягти; и если хто з насъ и занемощѣвъ, то и того тимъ же худимъ статкомъ и самы шлеямы томужъ статку помагаючи подвозилисмо; которая намъ и статку нашему нужда была чрез всю Комарицкую волость до самой Калуги. А якъ мынули Калугу, то як намъ козакамъ такъ тежъ и статку нашему (которого вже в тотъ часъ мало

осталося) повулнѣше стало, понеже отъ его превосходителства его млсти господина генерала графа Кантакузына вмѣсто конвуевъ приставленни намъ были драгуне, которіе где либо прилутся ночлѣгъ, кватири намъ отвожовали; прі нихже драгунахъ свободнѣше и статку было корму покупати, и такъ намъ до самого Новогорода удобнѣши путь былъ. И оттуду скоро пришлисмо до канали и стали на роботѣ то заразъ козаки (едно отъ далекопутной зымной непогодной дороги, другое — же идучи дорогою гроши потратили и на каналѣ нѣчимъ имъ было оживити ся) стали недужатися, отъ яковой болѣзни иніе поумѣрали, а инніе недужіе поостававалися, яко вышшепысанній реестръ показуетъ. Сіе все вышше пысанное по истинной правдѣ обявляемъ и подпысуемся именамы: Гаврыло Илляшенко сотникъ, Хведоръ Голѣнка атаманъ городовый, такъ тежъ атамання куренное будучое на каналной роботѣ: Данило Волошиненко, Тымко Курка, Мартинъ Поясокъ и все товариство на каналной роботѣ будучее, жителѣ кременчуцкіе, и ведлугъ лучшаго вѣроятія печатію городовою стверждаемъ."

Харьківський Історичний Архив, Акти Малоросийської Колеґії N *1637*.

Miscellanea.

Спомини руського сьвященика про різню 1846 року.

(Записка о. Юрия Гладиловича, з переднїм словом дра Ів. Франка).

В лютім сего року минуло 50 лїт від тої хвилї, коли в західних повітах Галичини розгуляла ся була страшенна хуртовина, що кілька сот людей, майже виключно шляхтичів, змела в могилу, а для великої більшини закінчила ся тяжкими побоями, тюрмою та маєтковою руїною. Була се памятна мазурська різня або тарнівська гайдамаччина, як її називано в 1848 роцї.[1] Сю другу назву не треба розуміти так, буцїм то місцем її був сам тарнівський округ; противно, хуртовина тая лютила ся, з більшою або меншою силою, по всїх округах за Сяном з виємкою, здаєть ся, новосандецьких гір, де подїї мали иньший, виключно повстаньський, антіавстрийський характер (тзв. повстанє в Хохолові). В округах тарнівськім, ряшівськім, вадовицькім, бохенськім, ясельськім і сяніцькім на більше або менше виразні рухи шляхти до повстаня против Австриї люд сїльський відповів більш або менше сильною контрреволюциєю, роззброюванєм панів, вязанєм і відставлюванєм мужчин до циркулярних урядів, а далї рабунками, побоями а то й страшенними, иноді жорстокими муками та вбийствами.

Ті подїї зараз від першої хвилї голосно залунали по всїй Европі і викликали голосні маніфестациї в парляментї французькім, тодї вельми польонофільськім (промови Монталямбера та Віктора

---

[1]) Такий титул мала руська поема про сю подію, надрукована в часописї Urzędnik prywatny, а також осібно.

Гюґо) і в парляменті англїйськім, сплодили цїлу лїтературу, особливо на нїмецькій мові. Трохи чи не найголоснїйшою із усеї тої лїтератури була видана швидко по різнї француська брошура Маркіза Велепольського, що підписав ся „Un gentilhomme polonais“ і в відкритім листї до австрийського канцлера Меттернїха явно обвинувачував сього остатнього, а враз з ним і цїле австрийське правительство, що воно викликало сю різню для своїх цїлей. Можна сказати, що від тої хвилї була готова та концепция того сумного історичного факта, яка й доси держить ся у польських писателїв, що говорять про сю подїю: польський селянин підюджений австрийською бюрократиєю, встає на свого „старшого брата“ в хвилї, коли той піднїмає ся, щоби вибороти свободу для себе і для него, мордує його нелюдською рукою, а за голови помордованих одержує в циркулї Юдину премію в сумі 5—10 ренських. Фантазия людська, попхнута в сей бік, витворила цїлу купу нїби то фактів на потверджене сеї традициї. Віцеґубернатор бар. Кріґ мав на кілька день перед різнею сказати: „Будемо мати три дни рухавки а три роки супокою“; хто чув сї слова — дїло непевне. Губернатор архикнязь Фердинанд д' Есте буцїм то не хотїв жадати скріпленя військових залог в округах загрожених повстанем заявляючи: „І без війська дамо собі раду“. Тарнівський староста Брайндль мав сказати мужикам, що привозили йому живих шляхтичів: „Пощо мінї привозите живих? За живих плачу по 5, а за небіщиків по 10 зр.“ Циркуляр ний урядник в Тарнові, Русин Хомінський мав перебраний за селянина їздити по окрузї і заохочувати Мазурів до різнї, обіцюючи повну безкарність і власність зрабованих річей. Таких і подібних „фактів“ находимо чимало в польських публїкациях в родї Тессарчика „Rzeź galicyjska“ 1848, Ходзька „Les massacres de Galicie“ і т. и. Факти ті в значній части сумнївні, підозрені вже хоч би тим, що чим пізнїйша публїкация, тим більше їх виявляєть ся. Та хоч і як дуже ми схилялись би до того, щоби більшину таких нїби фактів відсунути на поле поетичної творчости, то все таки мусимо сказати, що австрийський уряд супроти сих закидів поступив собі в високій мірі нерішучо і неполїтично, немов би почуваючи ся до якоїсь вини. Замісць опублїкувати весь материял, нагромаджений в безлїчи судових процесів з аґітаторами та участниками розрухів 1846 року, він довгі лїта мовчав, а нарештї виступив з публїкациєю, що мала бути его оправданем і очищенем (M. Sala, Geschichte des polnischen Aufstandes im Jahre 1846), та одно те, що була запізнена, бо вийшла аж несповна в 20 лїт по самих подїях, а до того основана була на материялї доступнім тілько одному авторови, добиранім, очевидно,

сторонничо, обробленім безкритично, — значить, не вважаючи на виразну заяву автора, мала виразний характер офіциозний і апольоґетичний.

І те, що вийшло в сьвіт по появі книги Салї, не здужало вияснити всїх сумнївних частин сеї кровавої драми. Ми будемо мати нагоду поговорити про них докладнїйше, коли нам доведеть ся говорити про книжки двох польських публїцистів, написані в 50-ти роковини кровавих подій, що мають незадовго вийти на сьвіт та подати крім зводу всего того, що зроблено доси для виясненя фактів, також деякі нові материяли. На разї уважаємо відповідним і від себе докинути дещо до тих материялів, і публїкуємо тут спомини руського сьвященика, о. Юрия Гладиловича з Хирова[1]) про ті подїї. Спомини ті написані в біжучім роцї за намовою дра Андрия Чайківського, котрий був ласкав прислати нам рукопис, за що йому тут прилюдно дякуємо. Старенький автор Споминів дуже живо тямить усї подробицї, назви, імена з перед пів столїтя. Спомини єго писані безпретенсионально, обіймають тілько те, що автор сам бачив і чув і для того в повнї заслугують на віру. І хоча ними обнято тілько малесенький закуток краю і до історії самого руху 1846 року вони докидають зглядно не богато нового, то для нас вони у двоє цїннїйші як образ житя руського сьвященика в тих часах. Не забуваймо, що все те, про що говорить ся в споминах, дїяло ся при панщиняних порядках. Руське духовеньство в ту пору тілько недавно стало ся „salonfähig“, було допущене до товариства дїдичів та їх офіциялїстів, а товариство те грозило йому утратою довіря у народа, серед котрого і для котрого мало воно працювати. Хуртовина 1846 року пригадала руському сьвященникови єго властивий обовязок і хоча не порвала добрих зносин між ним та двором, то все таки дала йому почути, що в хвилях важких конфлїктів єго місце не в дворі, особливо не в двірській официнї, а на селї, серед тих темних, гноблених та баламучених, де нераз одно єго слово, один поступок сьмілий та гуманний може пролити сьвітло в серця, запобігти тяжким нещастям, зробити богато добра.

[1]) Батька пок. Дамяна Гладиловича, бувшого голови нашого Товариства.

Я тодї був помічником при старенькім 90-лїтнім пароху о. Іванї Добрянськім в Іздебках, місцевости в Сяніцькім межи Дїлами та містами Динів і Березів, що тепер до березівського повіту належить. За-для браку комунїкациї (добрих доріг) і всяких ґазет я нїчого не знав, що дїєть ся в сьвітї; а там мала бути голосна поговірка про революцию.

Дня 17 сїчня 1846 в навечерие св. Богоявленя після приписаної відправи в церкві матернїй поїхав я до прилученого села Невістки, де не було церкви, але був звичай в сей день сьвятити воду на ставі двірськім. Я туди з охотою поїхав, бо був у дворі тамошнїм знакомий: з одним сином дїдича був я колеґою, другого учив. Одні навіть вакациї, по четвертій клясї ґімназияльній (1834), яко інструктор проводив я у дворі. По водосьв'ятю, при якім сам дїдич з сьвічкою в руках був присутний, пійшов я до двору і був там на обідї. В час обіду почав дїдич говорити про рух революцийний межи народом. На те сказав я: „Panie Dobrodzieju, ja wprawdzie młody i niedoświadczony, ale to wiem napewne, że żaden ksiądz i żaden pan niepotrafi naszego chłopa zbuntować przeciw rządowi (cesarzowi)“! На се дїдич в унесїню каже: „W Wadowickiem aresztują mieszczan i chłopów... i jak taka czerniawa przyjdzie i powie: bracia nie dajmy się dłużej uciskać i dręczyć Niemcom!“ На те стиснув я плечима і сказав: „Тодї не знаю, що би наші хлопи зробили, однак сумнїваю ся, чи би дали себе звабити...“

З синів, яких мав він пять дорослих, не було тодї жадного дома. Перед вечером я казав запрягати свої конї до від'їзду домів. Дїдич випровадив мене на ґанок, та ждемо, заки мій фірман заложить конї до брички...

Тимчасом заїзджає з другої сторони бричка бігом перед ґанок, з неї вискакує найстарший син дїдича і з витягненими в перед руками біжить до вітця, не вважаючи на мене, що стояв побіч, і каже: „Tatku, będzie rewolucya! Wojskowi sami zrobią! Byłem w Samborze, Dobromilu; po restauracyach oficerowie jawnie bez ogródek o rewolucyi rozmawiają!“...

Коли почув я такі слова, мороз мене перейшов... Приступаю до дїдича та прощаю ся, тодї син его до мене: „Ty nie pojedziesz, ty musisz tu zostać!“ На се я: „Nie mogę w żaden sposób, bo u mnie jutro wielkie święto, nabożeństwo dodnia rozpoczyna się...“ Але як став на мене натискати і намавляти, я вже рішив ся кілька годин

там лишити ся, і кажу до дяка: „Виложи ще коні!“ Та дяк скривив ся і поскробав ся в голову та каже: „Моя жінка хора, там корова не напована може, мінї коньче бути дома!“ Тоже постановив я зараз їхати, і всякі намови і обітниці, що він мене своїми кіньми відошле, не помогли, я сїв до своєї брички та поїхав, і щасливо доїхав через лїс до дому.

На другий день відправив я торжественно по приписам сьвято Богоявленя і знов кільканайцять день сидів спокійно сам оден (жінка з дїтьми була в Лубній у своїх родичів), нїде не їздив і нїчого не чув.

За якийсь час хотів я відвідати місцевого пароха латинського, що був на довший час виїздив в Ряшівське до знайомих, а на сей час поручив мінї завідувати своєю парохією. Я казав конї заложити до санок, та ледви кільканайцять кроків від'їхав від дому, у санок відпала саниця... Я зітхнув тільки вдячно до Бога, що се не стало ся, коли я в темний вечер лїсом вертав з Невістки... Я післав парубка до мого пароха позичити санок та й поїхав до латинського. Від сього не звідав ся нїчого, тільки що в Ряшівськім відпуст і якесь весїля відправили за водою без всяких трунків, бо тодї було загальне заведене тверезости. За рух революцийний нїчого не згадував, хоча, як пізнїйше показало ся, відав тайну.

На другий день, 15 лютого в неділю блудного сина по богослуженю затужив я за моїм приятелем о. Іваном Бірецьким, тодї завідателем в Бахурі коло Динова, і забажав з ним побачити ся. Не маючи чим їхати (бо сани мінї минувшого дня попсували ся, а парох не хотів позичити, тому, що его господар мав на другий день їхати до Березова) випадало дома зістати ся; та мій дяк, видячи мою охоту їхати і стрінувши на дорозї до своєї хати місцевого лїсничого, попросив его в моїм імени позичити санок на короткий час. Коли сей згодив ся, вернув ся дяк зі звісткою, що лїсничий дасть сани, і я післав парібка з кіньми незапряженими на долїшний фільварок по сани, відтак зібрав ся скоро і виїхав перед вечером.

Їдучи коло двора, ступив я до офіцин до п. мандатора тамошнього, що лежав в ліжку хорий на ревматизм. Там застав я також лїсничого — і він мінї пригадував не бавити ся довго в дорозї, бо може й ему прийдеть ся де їхати. Я ему подякував за позичку саний, обіцяв ся на другий день вернути домів, і поїхав далї.

Коли я з'їхав дорогою на Діл, зачало вечеріти. Я казав фірманови станути і нагадував ся, бо на дорозї до Бахуря через Динів

єсть шлях, тільки дорога далека і тяжка, бо великі снїги, і ще неутерта, — а на лїво з Дїла на долї лежить село Глидно, де мій шваґер був парохом, та туди не було нїякого шляху. Однакож фірман, молодий хлопець, каже сьміло: „Не бійте ся їґомость! я спущу добре!...“ І ми поїхали на лїво до села. Справдї, хлопець добре з'їхав, просто на обору попівства.

Там у шваґра застав я тамошнього оконома, п. мандатора з Нвродця і одного урядника повітового з Дубецька. Всї вони зачудовали ся, що я відважив ся в таку пору і такою дорогою їхати... Цїлий вечір опровадили ми на балаканцї про ріжні річи, але про рухавцї не було нїякого споминку. Я там переночував і на другий день рано побачивши таку завируху, що годї й очий показати, мусїв сидїти цїлий день і другу ніч заночувати.

На третий день ві второк (17 лют.) настав пречудно-красний тихий день, що я пустив ся в намірену подорож, хоча шваґер відраджував.

Переїхавши добре через Динів до гостинця цїсарського в Бахурі, їдучи на попівство попри дім, де жив знайомий зі мною п. мандатор, подумав я собі, що може тут єсть сьвященник (бо тодї військові списували конскрипцию) і я поступив. Та й справдї застав я цїлу комісию конскрипцийну при другім снїданю... Офіцер, той самий що перед кільканайцятьома днями в Іздебках писав конскрипцию, кликнув: „Gerade von Ihnen war jetzt die Rede und Sie kommen!“ Я привитав ся зі всїми знакомими і мене просили до снїданя. По снїданю комісарі пійшли до своєї роботи, п. мандатор попросив мене до себе на обід о 1-ій годинї, а тим часом від'їхав я на попівство.

В назначенім часї пійшов я на сендзївку на комісийний обід. Час обіду зійшов нам дуже весело. Опісля каже до мене сьвященик, мій сердешний друг, щоб я пійшов на попівство; він мусить ще зістати, бо богато ще мають списувати. У вечір завчасу повернув і весь вечір аж пізно в ніч перевели ми на довірочних дружних розмовах.

В середу (18 лют.) рано вставши наміряв я вертати домів, та сьвященик просив, щоб погодити, бо він на коротку хвилю мусїв іти до комісиї та незабавом верне. І справдї скоро вернув, але й просив зістати ся на вечір, бо він запросив до себе членів комісиї конскрипцийної, тож весело забавимо ся... І я зістав... за се був я єму вдячний, бо перед вечером повстала і лютила ся незвичайна буря, що була-б мене з фірманом і кіньми де на Дїлу засипала

снїгом, — і з запрошених гостий мало хто на вечір у сьвященника явив ся. Однакож перевели ми сей вечір доволї приемно.

На другий день в четвер (19 лют.) стало знов тихо, красно, що аж мило було на сьвіт Божий подивити ся. Я зачав до від'їзду збирати ся та щиро забажав повернути з Динова на право яких 4 км. до Лубної, де моя жінка з двома хлопчиками у своїх родичів перебувала. Кажу до мого друга: „Дай мінї твоїх коний на припряжку, бо як я в Динові звідаю ся, що до Лубної єсть який шлях, поїду там — а як нема, то твої конї вернуть назад, а я просто поїду до Іздебок. І мій приятель на се пристав... Приїхавши до Динова, вивідую ся межи жидами, чи не було кого з Лубної та чи єсть там який шлях... В Динові мінї сказано, що був тут польський ксьондз з Лубної і п. посесор. Отже я пустив ся тим шляхом.

В Лубній на попівстві зчудовали ся не мало, побачивши мене, а я врадував ся, побачивши жінку, діточок і родичів здорових. На другий день треба їхати домів. Єсть з звідси коротша дорога полева Ділами на Глидно, та про великі снїги не мож було про сю дорогу й думати... Треба було отже вертати до Динова назад. Дали мінї припряжку і я по обідї виїхав з Лубни, нїчого не прочуваючи... В Динові купив я в склепі кави, цукру etc., що мінї поручив шваґер з Глидна — і поїхав.

Їдучи через Воздрець поступив я до п. мандатора, що жив при дорозї, аби куплені шваґрови річи лишити у нього для передачі в Глидно (бо тут одно паньство та часта комунїкация). П. мандатора не застав дома. Єго жінка каже, що він зараз буде, бо він тільки на фільварок поїхав подивити ся. І по правдї небавом приїхав. А побачивши мене крикнув: „Як ся маєте? та де їдете? До Іздебок не можете їхати, там засипана дорога анї шляху!“ Така мова переразила мене. Я подумав собі: фірман мій молодий хлопець, готов під вечір в яке провалє заїхати, та погинемо. Дав ся я намовити ночувати там. В тім жінка оповідає єму, що був тут молодий пан Бобчинський (той сам, що в навечериє Богоявленя приїхав був до вітця свого, як я від'їзджав) казав єму зараз прийти на пробоство і лишив картку. На нїй було написано: Żadna chwila do stracenia, przychodź Pan bezzwłocznie na probostwo!“ Жінка на те каже до мужа: „Daj sobie powagę i nie idź, on myśli, że on pan, a ty sługa, musisz być na jego zawołanie!“ Мандатор каже: „Trzeba pójść, albowiem on przyjechał zapewne względem ułożenia co do postawienia organistówki, bo strony konkurencyjne dostały z c. k. cyrkułu zagrożenie sekwestracyą“ — і пійшов. По якімсь часї вернув захму-

рений, вуса єму звисли, перейшов через покій, де я сидів, і несказавши до мене ні слова, пійшов до другого покою, пошипотів з жінкою і виходить... Побачивши через вікно коні запряжені до санок перед ґанком, відзиваю ся до нього: „Gdzie Pan jedzie?" „Do księdza!" відповідає. Я тою ляконічною відповідю учув ся ображений... Чому не сказав: „jedź ksiądz ze mną!" — таж я знав ся з тамошнім пробощом і з п. Б. то й думав, що дуже приємно були-б ми забавили ся...

Пані „сендзїна" дала вечерю, що мінї не смаковала, бо вона сиділа сумна та й я без гумору, гнївний сам на себе, що дав ся намовити в чужім домі ночувати, коли свій мав під носом.. По вечері завели мене до канцеляриї, де було ліжко для мене зготовлене. Засумований минувшою подією не міг довго заснути, але заснувши спав добре. Раненько в суботу (21 лют.) приходить п. „сендзя" в шляфроку з сьвічкою в руках до канцеляриї і каже до мене, що саме пробудив ся: „Dzień dobry!" Я єго питаю просто: „Gdzieś Pan wczoraj jeździł?" Він каже: „Do księdza". „Не правда" — кажу я. Тодї він: „Dziś rewolucya!" І оповідає, які порученя дав п. Б.: Ото пробощ і він мають всїх господарів і взагалї дорослих мущин парохії візвати на 8 годину до костела. Пробощ по відправі служби Божої має відчитати їм з амбони лишену проклямацию, далї в стулї і з хрестом в руках має відпровадити всїх узброєних косами, сокирами і иньшим оружєм на 12 год. в полудне за 1½ милї до села Кремяна, де зі всїх сторін узброєні громади мають зібрати ся, а звідти масою рушити на Сянік, бо „o takim czasie Sanok musi być nasz". П. Б, сказавши те, мав обернути ся до мантатора і сказати: „Pan urzędnik, możesz mnie aresztować, a ja Panu powiadam, że do rewolucyi należę, i jeśli Pan nie wykonasz, co Panu poleciłem, to zobaczysz, co się z Panem stanie!"

На се кажу я, чи би не можна дати до циркулу знати? Але „сендзя" каже, що уже всюди мають бути варти розставлені, що Львів і почта мають бути в руках революционїстів. При тім розказав, що він з пробощом їздили в ночи до Глидна до мого шваґра на нараду, та той нїчого не знав, не мав анї устного анї письменного заклику до участи в революциї.

Почувши ненадїйно таке dictum acerbum, зірвав ся я з ліжка і погадав собі, що не поїду до Іздебок, бо там напевно такий самий „паштет" жде. Я постановив їхати до Глидна до шваґра і казав зараз свої конї до санок закладати. Пані дому плаче, заводить, що вона нещасна, бо муж її пропав!... Наколи не пристане до революциї, а вона удержить ся — зле з ним; а як пристане,

а вона не остоїть ся, знов зле... Я по трохи потїшав, а сам зі страху ледво стою.

Відходжу, щоб виїздити, та в дверех стрічаю ся з тамошнїм пробощом, що привитавши ся зі мною каже: „Pan nic nie wiesz?“ Я кажу що нич. Він дає мінї проклямацию. В великім страху перечитав я пяте через десяте і довідав ся з неї, що пп. дїдичі дарують своїм підданим паньщину і усї даннни; халупникам, що не мають ґрунту, дістанеть ся кождому по 5 морґів з панських ланів, що сіль вільна, тютюн вільний і т. д. Переглянувши поверховно, віддав я пробощови, а сам сїв на сани і поїхав до шваґра. Єго застав я сумного і неспокійного. Він гриз ся тим, що стане ся з нами, руськими сьвященниками, як революция остоїть ся.

В селї Глиднї межи народом був рух, бо мешканцї лат. обр. належали до парохії в Іздебках, з відки в ночи приходило 4 хлопів завзивати тутешнїх господарів і халупників лат. до костела на 8 годину на набоженьство. Декотрі господарі лат. з Глидна йшли до Іздебок, але деякі, не дійшовши, вертали з дороги. Сесї оповідали несотворені неправдиві річи. Усе те не успокоювало.. В такім неспокою і непевности, що дїєть ся, перевели ми майже цїлий день. Над вечером кажу до шваґра: „Завтра недїля, я обовязаний бути в своїй парохії, отже поїду, нехай дїєсь, що хоче...“ І я поїхав.

Коли переїхав я щасливо дїл і був вже на долинї в Іздебках, хтось над'їхав за мною з гори і кличе: гов, гов! Я на хвилю станув, але зараз казав затяти конї і поїхав домів. Як я пізнїйше довідав ся, се того п. Б., що проклямациї революцийні розвозив і в Динові від якогось післанця громадського гроші податкові відобрав і від rządu rewolucyjn-ого поквітував, — арештованого до Сянока везено. І я, що мав на другий день вернути, вернув аж семого дня вечером.

Приїхавши домів, застав я людий в великім переполоху. За мене були різні невеселі вісти, що мене в дорозї арештовано і десь далеко вивезено, бо я в тій справі революцийній мав їздити. Оповідано мінї, що вчора перед вечером приїздив один пан (аґент революцийний, так званий емісариюш, давний мій товариш шкільний), але не заставши мене, поїхав до двора і до лат. пароха, а до мого старенького пароха не хотїв вступити, сказавши: „Co mnie po starym bzdyku!“ В пятницю у вечір по від'їздї п. емісаря молодий ґраф Бонавентура Буковский і лат. парох О. Шосткевич видавали розкази слугам двірським, щоби всї мущини з цїлого села зібрали ся о 8 год. рано на другий день в суботу (21 лют.), Поляки до

костела, а Русини до церкви на богослужене. В суботу рано присилав лат. парох два рази післанця звідати ся, чи я вже дома. Коли мене не було, то заповів, що по відправі в костелї сам приїде до церкви оголосити проклямацию. Акция єго в костелї невдала ся, хоча молодий ґраф, що був на богослуженю, підпирав її, сказавши, що двір зі всїм в проклямациї оголошеним згоджуєть ся: хлопи мовчки, не кажучи анї слова, порозходили ся домів. Тож не мав охоти тепер парох лат. їхати до церкви. Руські господарі, постоявши довший час коло церкви, також порозходили ся. Коло полудня молодий ґраф з своїм братом тїточним п. Шиманьчевським на одних санях, а лат. парох зі своїм рідним братом, що тодї без занятя при нїм зоставав ся, на других санях, узброєні в рушницї виїхали з двора в намірі поїхати до Кримяної, де громади зі всїх сторін зі збруєю мали явити ся, — побачити, що там робить ся. Ледви вони виїхали аж тут приїзджає п. Кабат, властитель Гумниск коло Березова, великий приятель молодого ґрафа, а не заставши єго, сїв чим скорше на коня, таки без сїдла, і погнав за ними. Дігнавши їх ще в селї задержав їх, зліз з коня, а вони повисїдали з саний та довгий час мали ходити по дорозї і розмовляти! Правдоподібно п. Кабат звідав ся в Березові про подиї на Мазурщинї і поспішив з тою звісткою до Іздебок. Всї повернули до двора. Що вони там говорили і робили, не знати... По моїм приїздї, довідавши ся о всїм тім, пійшов я до ліжка спочити.

На другий день рано в недїлю мясопустну (22 лют.) приходить до мене дяк і застає мене ще в ліжку. Я питаю єго: „П. реєнте, що там чувати?“ — „О зле єґомосць — каже він. Тої ночи ґазди не спали. Приходив один ґазда до другого з легка запукав до вікна і кликав: „Куме, ставайте! беріть сокиру або косу і ходїть!“ Так узброєні цїлу ніч ходили по селу і вартовали, бо надїяли ся, що прийдуть повстанцї. Та і пароха лат. в ночи стягнули з ліжка, повязали і повезли до Сянока. Як сьвященник лат. оголосив проклямацию, в сей час 4 урльопників казали війтови дати 4 конї і поїхали до Сянока мельдувати старостї, що ксьондз і панове намовляють їх до бунту. Там мали їм сказати: „Привозїть тут нам ксьондза і панів!“ Вони повернувши впали ненадїйно на ксьондза, повязали єго і повезли до Сянока. До двора бояли ся, бо там богато було панів і як вони гадали, узброєні.

Я підчас конскрипциї запримітив, що офіцер зробив рондо з урльопників і абшитників, сам ввійшов в середину і щось довго до них говорив. Мабуть, щоби сейчас донесли, наколи-б їх хто до бунту намовляв. Вислухавши оповіданя дяка, кажу: „У нас нинї

неділя, задзвони до церкви, треба пійти правити богослуженє". (Того рана ходила моя служниця до корчми по сіль. На дорозї один ґазда, Русин, питав її: „Молодий ксендз чи єсть дома? і буде мати Службу Божу?" — „Єсть і буде мати службу Б." каже вона. На те він: „А пійде єму хто! Тепер всї молоді ксьондзи на гак!" Но за се довідав ся я аж пізнїйше).

Я пійшов до церкви правив утреню, службу Б. з суплїкациями, пояснив евангеліє тої недїлї, о страшнім судї. Людий в церкві було меньше як звичайно, всї переполохані дивили ся на мене невірно. Після відправи вийшов я з церкви. Перед церквою стояла купка людий. Я до них відзиваю ся: „Що то дїєсь на сьвітї? Я прецїнь бував, як знаєте, у дворі і у польського ксьондза, но я нїчого не чув про якусь рухавку, нїколи там бесїди не було про те". На се нїхто словечком не відозвав ся. Я пійшов до себе і кажу до дяка: „Я би рад зараз поїхати до Глидна". Присутний паламар відзиває ся: „Їгомосць, небезпечно, на сам огонь трафилиби-сьте!" Треба було їхати коло двора і коршми, де тьма людий була зібраних. Отже мав я зістатись дома. В тій хвилї приходить льокай з двора і каже: „Pan hrabia kłania się i prosi, żeby Jegomość tam przyszli". „Що там чувати?" — питаю. „Та nic — одвічає — p. Bonawenturę, p. Szymańczewskiego i p. sędziego wzięli i powieźli do Sanoka." „Що люди роблять?" — питаю далї. „Rozchodzą się." Я подумав, що мабуть з Сянока з циркулу прислали по тих підозрілих і забрали, а иньші можуть спокійно зіставати... Тимчасом, як пізнїйше звідав ся я, инакше стало ся. Староста сяніцький покликав сторожів фінансових зі всїх постерунків свого повіту до Сянока. Вони переходили з Динова через Іздебки. Тут побачили тьму хлопів коло коршми. Хлопи оповідали їм, що у дворі панове і намовляють їх до бунту. Вони боять ся там приступити, бо їх богато, і певно узброєні. (А було панів там тодї: старий ґраф, старший єго син, жонатий, що приїхав з жінкою з Королївства, молодший син коло 30 лїтний, сестрінець ґрафа, зять Котарський, що приїхав з Ясельського з жінкою, п. Кабат з Гумниск і мандатор місцевий). Длятого просили, щоб сторожі пійшли з ними до двора арештовати панів. Сторожі повитягали свої баґнети, ступили на перед, а за ними цїла кальвакада хлопів.

Коли прийшли до двора, ґрафиня виходить перша на ґанок, кладе свою руку на рамя першого фінансера, мабуть респіциєнта, і промовляє ласкаво: „Panowie, nie bójcie się! tu niema nikogo cudzego jeno sama rodzina." Потому вийшли всї пани і панї на ґанок, а цїле просторе місце перед ґанком заняли хлопи. Ґрафиня відзива-

єть ся до людий: „Taż wam nikt nic nie mówił, nikt nie buntował was!“ А з гурту відозвали ся голоси: п. Бонавентура, п. Шиманьчевський! По короткій пересправі казано до трьох санок заложити коні. На перші сїв п. Бонавентура з одним сторожем, на другі п. Шиманьчевський з другим, а на треті п. мандатор, що хиба Богу душу винен, також зі сторожем — і поїхали на Березів до Сянока.

Я за сю подію нїчого не знав і на слова льокая іду до двора, взявши з собою дяка, щоби єму сказати, коли має прислати коні по мене з відти поїхати до Глидна. В селї на стежцї, якою ми йшли до двора, стояв один мінї знакомий господар лат., пяний, що каже до мене: „księże! dziś nasza rewolucya!“ На се я єму: „Macieju, a z kim prowadzicie rewolucyę, z żydem?“ Він хотїв до мене ставити ся, але льокай пхнув єго з горбка. Він поточив ся в долину, а ми пійшли далї.

Коли прийшли до двора, казав я дякови почекати на ґанку трохи, а сам ступив я до покоїв. Стара ґрафиня піднесеним голосом промовила до мене: „Widzisz, księże, co nam nasz kanonik (лат. парох) narobił, w jakie nieszczęście nas wtrącił!“ І стала нарікати і жалїти ся на нього. Вона оповідала мінї, що він прийшов до двора кілька днїв перед вибухом революциї і згадав за неї, що в короткім часї підійметь ся. Одначе молодий ґраф мав сказати, що се бути не може, прецїнь і він єсть членом суспільности, а о всїм нїчого не знає. На се парох мав сказати: „Бо не кождий заслугує довіря“. Тодї ґрафиня ображена сказала: „Jesli tacy (półgłówki мабуть, чи щось подібного) biorą udział w jakiej sprawie, to porządny człowiek nie ma zaufania“. Парох замовк і пійшов домів. Коли прийшов емісар з проклямациєю, прийшов він (ксьондз) до двора і сказав: „Widzicie, państwo, żem prawdę mówił!“ Тодї молодий ґраф мав сказати: „Wynik powstania jest nïepewny, a ponieważ u nas jest rodzina liczna, aby uniknąć prześladowania ze strony obywateli, to ja ofiarowuję się za rodzinę“. Длятого пійшов він до костела і заявив перед людьми, що двір згоджуєть ся на всьо, що було в проклямациї оголошено.

Се мінї розказала ґрафиня на вступі. Відтак не пригадую собі і не можу зрозуміти, як се стало ся, що я замісць казати дякови, аби прислав о якійсь годинї коні їхати до Глидна, як я наміряв — казав єму принести подушку мою, колдру і простирало до офіцин двірських, де мав я ночувати. Він се зробив і я зістав в дворі межи паньством.

Ґрафиня десперовала за своїм сином Бонусьом, як він там буде спати, не взявши собі своєї постелї. Хотїла посилати, та не знала як і ким. Фірмани, що повезли арештованих панів до Сянока, вернули пяні, стали як тумани, не мож було нїчого від них звідати ся. Тільки по-за-плечі перед челядю оповідали, що від Березова до Сянока по обох боках гостинця повно людий, що гукали на панів везених до Сянока і штовхали, як хто міг...

Цїлу ніч ми не спали, тільки говорили про те нещастє. Панї плакали та навколїшки молили ся. В селї галас, гук, бо хтось пустив поголоску, що від Обарима ідуть повстанцї, палять, ріжуть... Всї люди біжать туди, приходять на місце, а там нема нїкого. З иньшої сторони другу несупокійну вість хтось пустив. В такім несупокою і страху перейшла цїла ніч. Коли стало сьвитати, старший син ґрафа каже: „My w niebezpieczeństwie życia, nie mamy żadnej opieki, trzeba napisać do starosty w Sanoku, żeby nam przysłał jaką obronę“. І зачав щось писати, та не було ким передати, бо люди не тілько богатші але й біднїйші відхилялись від двора тодї і вагували ся приступити. Прикликано якогось жидка, але й той відмовив своєї услуги, хоч за добрі гроші...

А я післав стріжа двірського на попівство звідати ся, що там чувати. З ним прийшла і моя служниця до двора. Я вийшов до неї до сіний і що чувати, питаю. Вона каже, нїчого, але просить іти до дому. Я ввійшов до покою, щоб попрощати ся з паньством. Панї вийшли до другого покою і поклали ся на канапах в одежі на хвилевий відпочинок. Панове готовили ся також до відпочинку; молодші мали іти до офіцини. Коли я з старим ґрафом прощаюсь і він мене, а я єго потїшаю і успокоюю, відзиваєсь п. Кабат до мене: „Księże, ta poco pójdziesz do domu, tam będziesz sam jeden, a tu jest kilku, to śmielej...!“ Правду каже — думаю собі. Вже був я готов позістати і з ними пійти до офіцини на супочинок, де була моя подушка і колдра. Виходжу проте до сіний і кажу служницї, що не піду домів, бо бою ся. Вона стала плакати і просити йти і не боятн ся. Переходила тамтуда сестра ґрафа і питає мене: „Co to za kobieta?“ Я кажу, що моя служниця. „A czego ona chce?“ — „Żebym szedł do domu“ — відвічаю. Панї пійшла до покою, не кажучи анї слова. Іду я також до покою, прощаю ся зі всїма, не даючись намовити лишитись у дворі. Зайшов домів добре і супокійно. Ввійшов до одного покою, другого — всюди сумно, неприємно. Пійшов я до старенького пароха, що в старій хатї на печи в кухнї лежав та чудовав ся, що то дїє ся на сьвітї, що він такого не памятає. Вийшов я знов на обійстє та обзираю ся на всї сторони:

заповідаєть ся красний день погідний, та в души щось сумно. В тім приступає до мене якась незнакома мінї дївка і питає, чи буду мав службу Б. Я кажу на те: „Могла-б бути, я натщо, но хтож мінї послужить? Не знати, де глядати дяка“. — „Моя господиня, каже вона, по слабости не ходила єще на вивід, а тут страх, треба десь утїкати!“ „Но, кажу, коли тільки про вивід ходить, то іди до сусїда, най єго хлопець прийде, возьме ключ і отворить церков, а я її виведу“ (хоч була лат. обряду). І так стало ся. Я пійшов до церкви, зачав молитву читати в дверех входових над жінкою, аж тут біжить моя служниця, задихана і кличе: „Jegomość, czerniawa idzie!“ „Gdzie?“ — питаю. „Od mostka zwróciła się ku plebanii!“ Скінчивши вивід (бо се коротке дїйство) роздумую, що тепер робити. Чи іти на плебанїю, чи від церкви на право в недалекий потік сховати ся, чи зістати ся в церкві... На конець клякнув я в царських дверех перед престолом та молю ся...

Незабаром дав ся чути гомін і галас коло церкви і сейчас входить маса людий з тупотом до церкви. Побачивши мене на колїнах, попадали і самі на колїна. Я обернув ся до них і кажу: „Чи так християни входять до дому Божого?“ Один з них відзиваєть ся: „А уже, їгомосць, не дасте нам і пацїру змовити!“ Тож, аби знати, коли скінчать, приклякнув і я та на ново говорю в голос Отче наш і Богородице Дїво. Потім встаю, йду до них і кажу: „Люди, що то робить ся? що ви дїєте? Чи чули ви коли від мене щось противного постанові Божій?“ А з помежи них відзиваєсь один господар: „Не треба було казати нам шлюбовати!“ — „Таж я се, кажу, не робив сам з себе! Було призволїнє від цїсаря, а епископ так красний лист до вас написав, що я вам тут в церкві читав і пояснив... Вкінцї я вас не силував, а ви добровільно шлюбовали, як хто хотїв, одні на мірність, другі зі всїм на рік, на два, пять, як собі хто желав“. А саме коло мене стояв один господар, що був шлюбовав на два роки і я кажу: „От сей чоловік шлюбовав на два роки, та нехай скаже, чи єму зле з тим, що за сей час єсть тверезий, порядний чоловік! Усе те робило ся і робить ся для вашого добра!“ А той самий господар відзиваєть ся: „Нї, то було на тую бунтацию! Вам каса платила по 3 цванциґери на день а ви (сьвященники) бунта робите!“ — „Ви знаєте, кажу я далї, що я бував у дворі і у лат. сьвященника, то в циркулї будуть і мене дещо питати — поїду до Сянока!“ На се каже все той самий господар: „Може треба буде піхотою іти!“ „Но як треба буде, кажу, то може й зайду!“ — „Може будуть били як тамтого (лат. пароха)“. А передше сказав той ґазда: „Ми нашого ксєндза (мовляв, мене) любили,

шановали, а тепер на те прийшли!" „Противно, кажу я на се, я вас любив, бо я через сьвята до сьогодня сам на самоті без жінки і дїтий сиджу межи вами, невигоди зношу, щоб ви в своїм часї мали набоженьство та иньші услуги духовні".

Зі слів, що треба буде йти піхотою, що будуть били, виджу, що нема з ними що говорити. Виходжу з церкви, а той господар іде за мною і каже: „На те ми прийшли: не треба нам анї ксендза анї панка — камінь і вода!" Всї мовчали тільки один все говорив і то старший чоловік, вислужений війт, якого я вже старшим братом церковним зробив. Вийшовши з церкви, подивив ся я на нього і кажу: „Василю, Василю! нїколи не надїяв ся я по тобі!" Сказавши те, іду на попівство, а люди за мною. Коло мешканя стояла також купка хлопів. Я ввійшов до комнати, люди за мною. Я взяв паличку до рук і кажу: „То єсть моя збруя, з якою мене щоденно бачите. Иньшої не маю, глядайте!" Один відсунув шуфлядку у стола. Увидївши ножі і вилки столові, відступив. Я поотвирав куфри, постїль на ліжку поперевертав: „Так глядайте!" Подивив ся на шафу, а там лежав лист пастирський о тверезости, по польськи писаний. Взяв я єго і кажу до мельника тамошнього, що побіч стояв: „Panie Słotarski, może Pan umie po polsku czytać, to czytaj, co tu Jego Ekscelencya nasz biskup do swoich wiernych pisze". Мельник взяв сей лист до рук, але не читав, бо сей час промовив до мене проводир, що в церкві промовляв: „Коли наш їгомосць чистий, няй останутъ..." і цїлує мене в руку. Всї хотїли відходити, но я кажу, аби з двох господарів при мнї зістало ся, щоб я дечого не сховав. Він на се в другий раз: „Коли наш їгомосць чистий, няй останутъ..." і опять поцїлував мене в руку. Я з притиском відзиваю ся: „Але я вас прошу, щоби хто при мнї остав ся!" Проводир третїй раз зновлює своє і зближивши ся до мене, з жалем каже: „Їгомосць казали, що по мнї не сподївали ся того..." і поцїлував мене третїй раз в руку. Відтак пійшов, а за ним всї, мовби виметав. Тільки я сам лишив ся в комнатї.

Всї вони пійшли до двора, де за той час, як у мене ревізия відбувала ся, иньша чернява з сусїдних сїл з провідниками якимись, уже цивілїзованими двораками напала на двір. Як ввійшли на ґалерию, а панї вийшли з покоїв і щось до них промовили лагідно, вони крикнули: „Wy szelmy, arystokratki!" і бух костурами чи цїпами по вікнах, так що всї вікна від ґалериї потороцили. Потім ввійшли до покоїв, поломали крісла, порозбивали шафи, фортепян, столи, порозкидували і на обістє повикидували папери і иньші річи.

Далї стали панів бити, калїчити, а стара ґрафиня, що свого старенького мужа ослонювала, дістала кілька разів по плечах і руках, так що довгий час синцї носила. Найбільше покалїчені були: старший син ґрафа, що з Королївства був приїхав, і зять Котарський. Всїх повязали і посадили на сани. П. Кабат дістав своє, і хоча був мущина великого росту і сильної будови, таки дав ся хлопам звязати. Коли єго на санках не могли легко змістити, з гурту дав ся чути голос: „Nogi mu poodcinać!“ Та якось там єго змістили. По тому всїх повезли до Сянока.

Панї в великім сумі, жалю і розпуцї зістали ся на обійстю. Вже не повернули до зруйнованих комнат двірських, тільки пійшли до недалекого млина над ставком і вмістили ся в вузкій млиницї, невеличкій комнатцї. А було їх значне число: дві ґрафинї з своїми паннами покоєвими, сестра ґрафа з дорослою донькою і п. Котарська.

Коли мене хлопи лишили самого дома, а самі пійшли до двора, моя служниця з цїкавости за ними пійшла також. Побачивши з далека так кроваву різню, зараз вернула ся і казала мінї сховати ся. Порадила, щоб я вилїз на оборіх сусїдський, приставила драбинку і, як я вилїз, відставила, так що нїхто не бачив. Відтак побігла знов до двора і там ждала до кінця. Коли панів повезли і люди стали розходити ся, вона побачивши межи розкиненими річами мою подушку і колдру, хопила скоро та вернула домів. Потому приставила драбинку, я злїз і пійшов до своєї хати. Я роздумував про минулі подїї, і що то єще може бути... — По полудни сього дня (23 лют.) прийшло до мене чотирьох господарів лат. обряду з просьбою, щоби я на другий день в костелї перед престолом Pana Jezusa відправив службу Б. в інтенциї, щоби Господь Бог відвернув нещастє. На се кажу я: „Cieszy mnie, że się do Boga nawracacie, od którego odstąpiliście byli“. Обіцяв пійти до костела, тільки просив я, щоби з двох порядних, певних господарів прийшло по мене і відпровадили до костела. Я бояв ся якої напасти по дорозї. При тім радили мінї згадані господарі одягти на себе кожух хлопський і пійти межи них, а вони будуть мене як ока в голові доглядати, щоби мінї нїчого злого не стало. Але я на те відповів, що бажаня їх сповнити не можу, бо коли маю згинути, то нехай гину яко сьвященник в одежі сьвященичій.

Ві второк рано прийшли до мене деякі господарі латинські і відпровадили до костела, де я торжественне богослуженє з суплїкациями і відповідною проповідю відправив. З нагоди, що наступала у латинників середа попельцова, сказав я, що прийду на другий

день до костела відправити службу Б. і по їх ритуалови і звичаєви посьвячу попіл і посиплю їм голови. Вертаючи з костела домів поступив я до млина відвідати пані, що там в тісній комнаті три дні і ночи містили ся, а по тому поїхали до Сянока, куди їх старий ґраф (якого скоро, яко невинного, випущено з-вязниці) покликав і там якийсь час мешкали.

Женьщини дякували мінї сердечно за ті відвідини, жалували ся, плакали і нарікали на лат. пароха, що за ним в таке нещастє впали. Я їх потїшав, як міг, відтак пійшов до себе на попівство.

Другого дня, як заповів, пійшов я до костела, відправив всьо, як належало ся (бо ми руські сьвященники тоді лучше знали і розуміли лат. богослуженє, як своє). Тьма людий прийшла до сповіди, найбільше жінок, що з переполоху і непевности дальшого трясли ся і плакали. Я висповідав всїх і сидїв в костелї до 3 чи 4 год. з полудня. Латинські комунїканти, що були в пушцї, дробив я на кусничкп, щоби всїх запричащати.

По дорозї поступив я опять на хвильку до млиницї, щоби пані яко тако успокоїти і потїшити. Прийшовши над вечером домів, застав я картку з Глидна від шваґра з повідомлїнєм, що минулої ночи був напад в Лубній у мого тестя і всьо зрабовано. Я перестрашив ся тою звісткою і став неспокійний, що там з моєю жінкою і дїточками дїє ся. На другий день по відправі богослуженя, що я заповів, постановив я поїхати до Лубної. На се богослуженє в четвер зібрало ся богато людий, мов в яке сьвято, церков була битком заповнена. Служба Б. відправила ся торжественно з суплїкациями і проповідю. Межи своїми людьми був один чоловік чужий. Єго взяли за шпігуна і, коли він вийшов з церкви, обступили й хотїли взяти під свій суд. Він став кликали до мене, як я виходив з церкви: „Księże, ratuj mnie!“ Я казав єго пустити.

Прийшовши з церкви до хати, застав я в сїнях того парохіянина, проводира, що то минулого понедїлка в церкві промовляв до мене і межи иньшим казав, що „не треба нам нї ксєндза нї панка“, з жінкою і обоє впали мінї до ніг, цїлували по ногах і руках, просячи дарованя. Він каже: „Їґомосць, даруйте, я не знаю, що мінї стало ся, до мене тодї щось приступило“. Жінка єго цїлує мою служницю, щоби вона за ним вставила ся до мене. Дають на службу Божу, він заповідає, що бажає перед мною висповідати ся. Я єму кажу, що я на нього роздражнений, проте нехай перед иньшим сьвященником сповідаєть ся, але він доконьче сповідати ся перед мною. Отже я єму прощаю, а службу Б. і сповідь на другу суботу призначую.

Поснїдавши поїхав я до Лубної. Тут належить згадати, що я ті три ночи, від понедїлка до четверга, не ночував в своїй хатї, лишень в селї у недалекого сусїда, доброго ґазди лат. обряду, що я єго жінцї в понедїлок перед нападом дав вивід. Господар з вдячности сам мінї се запропонував, аби у него ночувати. На серединї хати вистелили мінї ліжко чисто і вигідно, а що сей господар був лїсним, то мав рушницю і поставив її коло дверий на сторожі і нїхто чужий не сьмів тодї увійти до сьвітлицї, коли я там був. Всї тепер доглядали мене як ока в голові, бо пізнали, що їм таки ксендза треба. Як на те, одному ґаздї уродила ся дитина, другому умерла, приходять до мене, щоби охрестити та похоронити — а я їм кажу, що їм не треба ксендза, нехай самі сповняють сї функциї. На се вони: „А де нам бути без ксендза, то тамтой старий війт ошалїв чи упив ся та наговорив дурниць!..“

Приїхавши до Лубної застав я на попівстві пустку. Не було нїкого, тільки челядь. Тесть з матїрю і молодшою донькою поїхали до Динова, а моя жінка з дїточками забрала ся на мешканє на час до дяка, на другім боцї потока. Пійшов я туди, застав — славити Бога — всїх здорових. Привитавши ся сердечно, стала мінї оповідати, що про Іздебки ходили різні страшні вісти, всї мене, яко пропащого, оплакували. Ві второк (24 лют.) у вечір стала і там вість, що на село сеї ночи буде напад і пізно в ночи почали голосити, що чернява з гори від гостинця суне до села. Мати (теща) на сю вість, не стративши притомности духа, стала річи цїннїйші складати, звязала і винесла до огороду чи десь в потік сховати. Ватага вступила насамперед по дорозї до лат. сьвященника, не зробила там нїякої шкоди материяльної, тільки опасала сьвященника посторонками і привела єго на попівство. Тесть мій лежав уже в ліжку, всї иньші були на ногах, бо сподївали ся непрошених гостий, яких прийшла велика сила чужих і своїх, так що в двох комнатах помістити ся не могли. Ті, що зістали ся за дверми, стали люшувати по коморі і стриху та пряжу, полотно, білє, сир, масло в судинах, солонину, сало і всьо, що попало їм в руки, з собою забирати.

З тих, що були в комнатї, одні стояли коло сьвященника (тестя), що лежав на ліжку, і розговорювали, другі плюндрували по всїх кутах комнати, розтягали, розкидали різні річи та папери, навіть шуфляди з комоди витягали і шафи отвирали, шукаючи якогось повстанця, лат. сьвященника, що, як їм сказано, на попівстві мав сховати ся. В шафі подибали трохи дрібних гроший та стали над ними тлумити ся та від тещі домагати ся ще більше гроший. Вона вказуючи на якогось: „Та тамтой, каже, взяв!“ І межи собою сва

рили ся. До тих, що коло ліжка стояли, зачав тесть, яко старий сьвященник і декан, з становища реліґійно-морального говорити і каже межи иньшим: „Ludzie, taże te papiery, po których depczecie, są urzędowe, na nich podpisani są JWX. biskup i p. starosta“. На се каже один: „Ja dziś starosta!“ Далї один з них заявляє, що якийсь комісар єсть в сусїднім селї при гостинцї. На се каже тесть: „Як день зробить ся, то поїду до нього“. Один з них відзиваєть ся: „Do orczyków cię przywiążemy i pociągniemy!“

На такі dicta acerba не було що далї говорити. На жаданє тих розбійників встає з ліжка, мати і наймолодша донька помагають зібрати ся, напастники опасують посторонком в пів і обох сьвященників на посторонках провадять до коршми. Тим часом моя жінка з тримісячним хлопчиком (Дамяном) тиснесь крізь товпу хлопів до вітця, щоби попрощати ся з ним — та дивить ся, а дитина головку звісила мов нежива... Наробила крику, ляменту, на що її старша замужна сестра каже: „Та що плачеш? Біг знає, що з нами єще станесь?!“ Жінка положила мертву дитину до колиски на голу солому, бо подушочки і простирало позабирали непрошені гостї. Сївши при колисцї, плаче над смертю дитини... По якійсь хвилї глянула на дитину, а вона дивить ся спокійно і, вложивши свій пальчик до губи, ссе... Врадувана взяла на руки і, плачучи з радости, пестила її.

Ворохобники запровадили сьвященників до коршми, посадили їх на лаві, самі якийсь час крутили ся по коршмі, а по тому повиходили всї, бо в близькім селі їх товариші бровар рабували. Сьвященники самі посиділи трохи в коршмі, день зробив ся і вони пійшли спокійно домів.

По повороті, привитанях і нарадах вибрали ся всї крім моєї жінки до Динова і там були до другого дня з полудня. В сусїдстві Динова, в Бахурі, був минулої ночи напад на двір п. Скшиньского, а що паньства не було дома, зрабували. Комісар Найзер в Перемишли, довідавши ся за той рабунок, взяв швадрон гузарів і чим скорше пійшов на місце провини. Що він там дїяв, мінї не відомо. Лишень кілька гузарів прийшло до Динова, а довідавши ся, що в Лубній був рабунок, зараз пійшли чи поїхали туди. Зачали деяких пяних, що волочили ся по селу, шаблями обкладати, а чотирьох, що їм ставили ся, посікли на смерть. Трупи поскладали на віз чи сани, казали відвезти до Динова, де їх закопано.

Ся пригода рознесла ся блискавицею по всїх закутках Сяніцького. Новий проте страх найшов на люди. Нїде більше не було чути за нові напади і рабунки.

В тім вельми небезпечнім часї загального і несподїваного зворушеня в краю і моїм селї я не потерпів нїякої шкоди материяльної, хіба що простирало, в якім дяк колдру і подушку заніс до двора, пропало. Що до сторони моральної себто мого значіня і поваги у простого народу, правительства і двора, не тільки нїчого не стратив я, але дуже богато зискав.

Коли на другий рік (1847) приїхав я до пп. ґрафів Буковских до Ярославля, куди вони просто з Сянока, не вступаючи до своїх дібр, на мешканє спровадили ся, принято мене сердечно, мовби якого, з рідні. Ґраф, представляючи мене якомусь панови, майорови військ польских, так сказав: To jest nasz proboszcz, nasz przyjaciel, nasz dobrodziej!“ Також і до Сянока запросили вони мене недовго по тім зворушеню. Там мене радо приймали, в костелї Францїшканськім відправив я службу Б. на їх інтенцию, старий ґраф і єго сестріниця сповідали ся передо мною. Тодї Сянік виглядав мов який великий кримінал. Мандаторів і всякого роду сурдутовців було в нїм! Кляштор Францїшканів і кілька камениць ужито на вязницї перед якими варта стояла військова. Дуже богато голов арештованих виглядало із-за вікон закратованих. Один дїдич, колишний товариш шкільний, побачивши мене на ринку, клнкав: Гл. Гл.! Я оглянув ся з почутєм, пізнав і пійшов далї.

До Сянока з'їхала зі Львова комісия слїдча і в короткім часї дуже богато арештованих випущено на волю. З тих, що в Іздебках були арештовані, вийшли всї крім молодого ґрафа Бонавентури і сьвященника. Їх відіслано незабаром до Львова до конфронтациї і обох засуджено: сьвященника на 15 лїт, ґрафа на 12 лїт на Шпільберґ, куди їх і відіслано...

Коли п. Кабат, що мінї в Іздебках відраджував був з двора відходити, бо там безпечнїйше — по увільненю зійшов ся раз зі мною в Сяноцї і сказав: „Masz szczęście, księże, żeś odszedł, bo byłbyś dostał namaszczenie...“ По правдї, тодї може-б були мене на смерть убили, бо панове були-б мене, яко сьвященника, наперед виправляли промовляти до людий, що тодї нї ксєндза нї панка не знали... Моїми кроками і дїлами в тім нещаснім часї кермовали обставини чи радше Боже провидїнє, що єму нехай буде честь і слава в безконечні віки. А такі часи нехай нїкому не снять ся!...

Хирів, дня 21 лютого 1896 в роковий день повстаня перед 50 роками, тільки тодї припадав в суботу.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за рік 1895: Часописи видавані на Україні российській.

Кіевская Старина. Розвідки й материяли, уміщені тут, можна поділити на катеґорию історичних, етноґрафічних, історично-літературних, і так їх оглянути.

Поміж розвідками історичними передовсім належить згадати закінченнє довшої статї д. О. Ефименкової: „Очерки історії Правобережної України“ (кн. IV), але про неї мова буде в`відділї бібліоґрафічнім. Подібним чином проминемо (бо вже була про їх мова) статї — д. Оглоблина про слїдство 1666 що до надужить московських на Україні (кн. XII — див. Записки т. X), Тиховського про початок Почаївської друкарні (VII і IX — Записки т. X), Лазаревського — Давні дослїдники української старовини (II -- видані осібно в його „Очерках“ — Записки т. X), Орловського про Івана Строцького, протопопа браславського (Зап. т. XII), а також про материяли — дневник Петра Апостола (VII — Зап. XI), материяли д. Ґаланта про Коліївщину (Записки т. XI), мемуари М. Щ., Мороза і Хв. Кистяковського (Записки т. XI), кореспонденцию Полетик і дневник Марковича, друкований в додатках.

З иньших в порядку хронольоґічнім треба начати з замітки д. Падалки:

Слѣды водопроводныхъ сооруженій въ г. Кобелякахъ Полтавской губ. и надъ рѣкою Высью на границѣ Кіевской и Херсонской губ. (цьвітень 102—113): д. Падалка подає звістку про найдені ним водопроводні труби на Україні; 1890 р. в м. Кобиляках викопав він трубу з глини, заложену в ґрунтї $^3/_4$ аршина глубоко, в напрямі з зах. на схід, від річки Кобелячки в напрямі до визшої в порівняню площі. Автор виводить, що тота труба нале-

лежить культурі народа, який жив там правдоподібно до епохи великого переселеня народів з Азиї до Европи. Також на граници Київської і Херсоньскої ґуб., де падає р. Липянка в р. Вись, на правім березї р. Виси знайшов автор слїди водопроводної труби. Против низького лївого берега р. Вись підносить ся на 2—3 сяжнї правий, представляючи невеликий виступ. В нім, 2 аршини під поверхнею землї, заложена була труба. Автор статї найшов лише черепки з неї; они сьвідчать, що була она зроблена з місцевої глини, з значною домішкою руди желїзної.

І тоту трубу відносить автор до епохи перед великим переселенєм народів, а опирає гадку свою на тім, що анї в тих місцях, анї в їх околиці нема слїду споминів народних про водопроводні труби, отже не могли они повстати, хіба яких 150—200 лїт назад, а знов в ті і ще глубші часи не було в тих місцях такої культури, котраб позваляла припустити повстаннє труб водопроводних, бо від часу першого нападу татарського тоті околиці були майже пусті; а також не мож того припустити в часи дотатарскі, коли там жили дикі кочевники. *Д. К.*

З кінця середнього періода нашої історії маємо статю д. А. Стороженка: Старинный проєктъ заселенія Украины (1590 г.) (март, с. 295—341). Йосиф Верещиньский, лат. епископ київський, звісний проповідник і публїцист, напечатав в Кракові р. 1590 твір під т: „Droga pewna do prędszego y snadnieyszego osadzenia w Ruskich krainach pustyń Krolewstwa Polskiego, jako też względem drożnieyszej obrony wszystkiego ukrainnego położenia od nieprzyjaciół Krzyża pańskiego“. Твір сей задержав ся до тепер всего лиш в однім примірнику в бібліотецї ґрафа Чарнецкого, і з него подано в Києв. Ст. переклад з польского на российске, з передмовою перекладчика.

Короткий зміст сего проєкту заселеня України є такий: Автор вказує на сумне положенє Грециї під панованєм Турків, на небезпечність, що Польщі з сторони Турків грозить, а є се кара божа за недбалість горожан річи посполитої. Говорить дальше про незмірні богатства України, радить її заселити і подає такі способи: 1) щоб там перебував король з своїм двором, бо і лекше було-б двір сей виживити і шляхта, приїзджаючи на его двір та бачучи богатство України, оселялась би там радо, 2) побудувати на Українї 4 замки і удержувати на Низу за самими порогами бодай 5000 козаків, назначити їм відповідного гетьмана, платити пенсию і давати потрібні припаси. Сї видатки покривались би десятиною з руских земель, а сею десятиною орудувавби лат. київский епископ. 3) щоби збільшити населенє, требаб, щоб кождий шляхтич, що має лиш оден лан, і кметь, що має лиш $^1/_2$ лану, покинув

давну оселю, а переселив ся на пустинї українські і там одержав новий ґрунт.

Такий плян предложив Верещиньский. Але шляхта зібравшись на сойм в Варшаві саме 1590 р. не послухала єго рад, лиш ухвалила т. зв. „Porządek ze strony Niżowców i Ukrainy“, де стараєсь вкоротити своєвольство козаків і взяти їх під строгий догляд гетьмана і іменованих ним старшин. *І. М.*

До XVIII в. належать дві замітки: Памяти Георгія Кониского (1715—1795) П. Житецкого (лютий, — 257—64, з портретом). З поводу 100 лїтнього речинця смерти К—ого (13/II 1895) дещо сказано про моральний склад єго поглядів, скілько виявились они в єго лїтературних творах. З них виводить автор, що К. виступав проти неправди і насильства, вступавсь за пригнїчених і стоячи на ґрунтї релїґійного сьвітогляду, часом дотикавсь дражливих питань сучасного житя.

Друга замітка присьвячена митрополиту тобольскому Павлу Конюскевичу (червень 263—271). Єсть то коротка біоґрафія сего митрополита, нашого краяна (ур. в Самборі), котрого тїло почиває в Київскій Лаврі, нетлїнним, оточене леґендою.

Д. О. Л(азаревський) пригадуючи, що хотяй 100 лїт минає від смерти Р. З—ого († 1796) дотепер ще не маємо повної і докладної біоґрафії сього визначного управителя України, подає Материяли для біографії графа П. А. Румянцова-Задунайскаго (март, 384—404), а то: „Уривкові відомости про житє ґр. П. А. Румянцова з оповідань А. А. Ріґельмана“, „Поясненя до житєписи ґр. П. А. Румянцова, зібрані Гоголевим“ і Уривки з біоґрафічного шкіца про ґр. Румянцова Н. Лїсницького. Відомости в них подані варті певного довіря, бо походять від людей близьких самому Р—ову, або єго окруженю. Вони представляють його чоловіком для підвластних уважливим, а в дома гостинним. Дворянство любив і піддержовав. Всї мали свобідний доступ до него, пишности ненавидів, від шуму і житя міского усувавсь, взагалї жив тихо. Скоро думав і добре говорив. Память мав знамениту. Був чоловіком високої амбіциї, а коли мусів уступити з дороги своїм соперникам, усунув ся цїлком і замкнувсь на селї, де помер пораженний апоплексиєю в кілька день по запрошеню єго царем Павлом до Петербурга.

Отрывокъ изъ дневника В. Я. Ломиковского (жовтень 1822), подав д. О. Л(азаревський) (грудень 230—243). Дневник сей списаний Л—им для друга єго Мартоса задля познакомленя тогож з подробностями свого хозяйского житя, містить деякі подробицї з громадского бита глухих кутків України першої чверти XIX в., а також близше пізнаємо саму цікаву особу Ломиковського.

Матеріяли для исторіи дворянского землевладѣнія въ Полтавской губерніи, (з яготинського архива кн. Репнина) (март 405—17). Д. С(тороженко) подає тут переписку межи першим полтавским губернским маршалом С. М. Кочубеєм, кн. Н. Г. Репнином і М. В. Могилянским, що вияснює материяльне положенє К—ея і представляє собою дуже драматичну сторону історії дворянского з'убоженя.

Н. Ш. Изъ воспоминаній, изданныхъ недля публики („Pro domo sua" Київ 1893 8⁰ 122) (май, 214—238). Книжка тота — то родинна хронїка одної української родини, видана лише для єї членів, але що однак має она також немало загально-інтересних відомостей, проте Н. Ш. подає з неї деякі виїмки, головно з другої части книжки, з споминів М. И. Л. (*1788 † 1857). Автор жив в Чернигівскій ґубернїї, займаючи там невизначне становище. Писав на просьбу одного з своїх синів, а спомини єго головно належать до Чернигівскої ґубернїї. Автор розказує те, що сам бачив або чув. Оповіданє про особисті єго вражіня починаєсь з м. Батурина і споминів про Разумовских, память про котрих лучить ся з тою місцевостию; подає деякі відомости про сина гетьмана Андрія, потім переходить до українских ґубернаторів, а з них більш від иньших памятним був для него Румянцов-Задунайский. Він, оповідає автор — дбав за повірений єму край, старавсь закорінені здавна над'ужитя усунути і заводити нові порядки.

З наслїдників єго говорить автор про Куракина, за котрого заведено другу „малороссійскую" ґубернію в Полтаві; про Лобанова-Ростовского, що відзначавсь строгостию, з урядниками поводивсь брутально; а найширше оповідає про кн. Репнина. В перші лїта своєї управи поступав він строго і самовластно, що обясняли злим впливом правителя єго канцелярії Новикова. Коли сего не стало, а князь близше пізнав Україну і сам зістав поміщиком місцевим, від тодї управа єго була прихильна, він входив в положенє краю, боронив і вставлявсь за ним перед висчими властями. Дальше подані автором деякі відомости про чернигівских ґубернаторів. З них барон Ів. Френсдорф був памятний своєю траґічною смертию. Ґубернатор, потім сенатор, Фролов-Багреєв з початку пильно займавсь справами єму повіреними, оженившись однак з дочкою Сперанского, більш перебував в Петербурзї. Єго наслїдник Шереметев визначавсь переслїдуваннєм користолюбних урядників.

Інтересні відомости подані про давних урядників, коли автор начинав свою службу. Тогди члени і канцелярскі служителї судів повітових не діставали платнї, а користовались лише доходами з процесів і справ нотарияльних, жили однак без біди, бо удержанє було дешеве. Богато служило тодї лише для одержаня чинів, а заразом з ними дворянства, ледви половина служила дійстно, решта являлась лише для

поданя просьби про уряд, до присяги і ґубернаторских ревізий. По 3 лїтах в ранзї колєжского реґістратора йшли в відставку; урядники ґубернскі знали про те, але не старались усунути. Робили так особливо богатші козаки, щоби своїх синів увільняти сим способом від податних, рекрутских і п. обовязків, яких дворяне не платили. Длятого богато урядників старалось виводити своїх синів ще в лїтах дитинячих в чини.

Науку переважно удїлювано тогдї дома, бо не було в більшій части міст, шкіл. Богато сьвящеників учило синів своїх дома, они ставали дячками, дияконами, а вкінци і сьвящениками, потім живили ся з народа, а їх знову обдирали секретарі дікастерий (консисторий), що тодї мали велику силу, бо члени дікастерий не займались порученими їм справами, передаючи їх секретарям.

На тім кінчать ся записки, перервані хоробою і смертею автора.

Воспоминанія объ Африканѣ Ал. Шпирѣ, философѣ, уроженцѣ херсон. губ. (серпень, 50—66). д. Пулевич подає тут кілька відомостей про того німецкого фільозофа, горячого прихильника нашої лїтератури і народа нашого, що він задокументовав увільненєм своїх селян від панщини.

Дві книжки часописи присьвячені специяльно двом визначним заступникам новійшої нашої історіоґрафії — Костомарова і Кистяковського.

Памяти Олександра Кистяковского посьвячена I книжка, що починаєть ся його біоґрафією. Біоґрафія тота складаєсь з автобіоґрафії покійника, доповненої і закінченої В. Науменком, з доданим бібліоґрафічним показчиком єго праць наукових.

Думаєм, що не без інтересу і для нас буде пригадати головнїйші факти житя сего трудолюбного і вченого нашого земляка. Кистяковский, уродженій 14 марта 1833 р. в с. Городищі, Чернигівської ґуб., Сосницкого п., з батька сьвященика; низша осьвіта в чернигівскій духовній школї, середня в чернигівській духовній семинариї (від 1847). Під впливом богословского курса К. з першу був дуже релїґійний і думав вступити в духовну академию. Для того хотїв 1853 р. зложити іспит вступний до київскої дух. академиї, недопущений однак до сего в осени 1853 р. вступив до київского унїверситету. По укінченю I року принятий на урядовий кошт міг спокійно віддаватись науцї. Однак 1856 р. в сентябрі за нарушенє дисциплїни на час прогнано його з унїверситету і іменовано учителем парафіяльної школи, потім повітової, а вкінци київської дворянскої школи, де вчив історії і ґеоґрафії. В сїчни 1857 назад принятий в студенти. В груднї 1857 опустив унїверситет яко дїйстний студент і вступив урядником до сенату. При бідности своїй віддає одначе К. весь вільний час науцї,

головно займаючись фільозофами минулого віку та німецкими юристами: Миттермаєром і Блючали, і дописує до наукових часописей. В половинї 1861 стає К. помічником редактора „Основи“ (вид. Білозерский 1861 –2) і від того часу починаєсь головно єго редакторска і лїтературна робота; заразом починає К. думати про катедру унїверситецку, щоби цїлком науцї віддатись. В декабрі 1863 р. здає іспит кандидатский, а на підставі дісертациї: „О пресѣченіи обвиняемому способовъ уклоняться отъ слѣдствія и суда, по дѣйствовавшему до судебной реформѣ уголовному судопроизводству“ в вереснї 1864 дістає veniam legendi з карного права, яко доцент приватний; 1867 пише маґістерску дісертацию: „Изслѣдованіе о смертной казни“, що дала му певне імя в науцї, звернувши на себе увагу фільозофічно-історичним методом сеї працї: К. слїдив розвій сего питаня починаючи з низших стадий житя народів диких і переходячи до висших, взагалї звертає увагу на історичну сторону смертної кари, на звязь єї з громадським і інтелєктуальним розвоєм чоловіка. То головний принцип єго дальших праць. 1867—8 їде на студия в Петербург і Москву, де почали урядовати реформовані суди по уставу 1864 р. Тут працює він теоретично і практично і пише докторску дісертацию: „Историко-догматическое изслѣдованіе по русскому праву о пресѣченіи обвиняемому способовъ уклоняться отъ слѣдствія и суда“. 1869 р. зістає надзвичайним, а 1870 звичайним професором карного права і процесу в Киïві.

1871—73 їде К. за границю для дальшого образованя. Від 1871 починає слабовати а неустанна праця і ріжні душевні зворушеня побільшають слабість, що єго 13/I 1885 убиває.

Яко чоловік визначавсь К. любовію до правди, за неї нераз він горячо обстоював та не оглядаючись на свої інтереси боронив тих, на котрих напала несправедлива критика. Глубоко і щиро інтересувавсь громадским житєм, горячо любив свій нарід. *Д. К.*

И. Лучицкій — Труды А. Ф. Кистяковскаго въ области исторіи и обычнаго права (ibid. с. 64—87). Чисто історичних творів зоставив К. два: I. „Характеристика русскаго и польскаго законодательства о крѣпостномъ правѣ по отношеніи къ Малороссіи“. Працю сю написав К. ще яко молодий учений в часї, коли материяли до таких студий були вельми скупі. В противність загальної тодї гадки, доказує К., що кріпацтво в Гетьманщинї не настало доперва з кінцем XVIII в., але що оно витворилось вже далеко скорше, а росийский уряд лиш затвердив указами з р. 1763 і 1783. Описавши процес закріпощеня, не порушив однак Кистяковский економічних і суспільних причин, що підготовили почву кріпацтву. Також оставив К. без поясненя звичай козаків поступати „в протекцию“ до сильнїйших людий. Що К. вірно

представив процес закріпощеня, видно з того, що пізнїйші дослїдники — Лазаревский і Мякотин в працях своїх на тім полї не змінили в основі картини сего процесу.

Друга істор. праця К. є: „Права, по котрымъ судится Малороссійскій народъ“. Є се звод законів, що обовязували в Малоросиї в XVII і XVIII віцї. У вступі до сеї працї доводить К., що магдебурске право було на Українї дїйсно уживане в судах і що оно змінялось під впливом місцевих правних звичаїв і поглядів. З того зміненого магдеб. права і з литовского статута повстав вкінци сей звод законів, що єго К. видав під наведеним заголовком. — К. займав ся також історию цехів на Українї і зоставив до сего предмету богату збірку документів.

В другій половинї займаєсь д. Лучицкий творами К., що відносять ся до звичаєвого права; К. цікавивсь ним дуже з практичного й теоретично-наукового погляду: був ініциятором перших заходів коло студиювання єго на Українї, але зібраний материял полишив здебільшого не оброблениม. *I. M.*

И. Фойницкий: Кистяковскій какъ криминалистъ (ibid., 88—102). Автор, зазначуючи, що К. передовсїм криміналїст, бо працї єго переважно належать до области карного права і процеса, представляє єго становище, напрям, якого він в тій науцї придержувавсь, і єго великі для неї заслуги.

Памяти Костомарова присьвячена кн. IV, тут передовсїм знаходимо Послѣдніе дни жизни Николая Ив. Костомарова (стр. 1—19), де вдова єго описує перебіг єго слабісти, що почала взмагати ся вже з кінцем 1882 р., а хоч побут на селї лїтом 1883 підкріпив К., так що він знову живо взявсь до працї, щоденно ходячи в державний архив, але 1884 р. трафило його нещастє: переїхали сани, що викликало вибух крови. Мимо того він не покидав працї, хотяй сили чим більш його покидали; вже перед смертию писав або диктував про моноґрафію фельдмаршала Мініха (тото оповіданє недокінчене, надруковане в „Литературное наслѣдіе Костомарова“ п. з. „Послѣдняя работа“), поки не стратив решток сили.

Н. Подорожный — Изъ памятной книжки (20—33): д. Подорожний уміщує тут свої спомини про К—ова, котрого знав від 1859 р. Тодї покійник цїлими днями працював в Публичній біблїотецї. Була то найлучша пора в житю єго: чимраз більш росла слава його яко історика, а на викладах єго до небувалої степени зросло число слухачів ріжного пола, віку і стану. Від 1861 - 78 д. П. з причини свого виїзду не бачив К—ова, 1878 застав його вже жонатим. Жінка його не тілько, що дбала про всї єго вигоди, але також осьвітою була помічна в його працях. Костомаров тодї виглядав старшим над свої лїта, руки його стали

повільнїйші, а твар поморщена, сива борода, котрої перше не носив, придавала му вид аскета. Чим раз більш жалувавсь на здоровлє. В останнїх 7 лїтах житя ходив дуже ревно до архивів, лїтом їздив на село, знакомих рідко відвідував, охоче ходив до церкви і любив раннї прогульки по містї. Що вторка збирались у него єго приятелї, учені петербургські і переїзжі з провінциї. Він любив тоті зібраня, але вже не могли єго они оживити, він часто серед розмови засипляв.

Г. Вашкевичъ — Изъ воспоминаній о Николаѣ Ивановичѣ Костомаровѣ (стор. 34—64). Д. В. описує яко наочний сьвідок вступну лекцию К—ова в петербургскім унїверситетї в падолистї 1859 р. Він говорив тодї про сущність історийї і мету єї викладу на унїверситетї. Студенти і публика, тїсно наповняючи салю викладову, приняли виклад шумними овациями. 1861 р. К—ов опустив унїверситет по закритю єго 1861 р. — з причини непорядків, викликаних заведенєм нового устава. При кінци 1861 і поч. 1862 в салях маґїстрата заведено систематичні виклади публичні, між иньшими професорами викладав і К—ов. Коли проф. Павлову зборонив уряд читати лекциї і вислав його до Ветлуги, комітет запротестовав против сего замкненєм лекций. Оден К—ов не хотїв перестати читати, звідси пішли студентскі демонстрациї против него, вкінци адмінїстрация зборонила йому викладати. На тім закінчилась професорска дїяльність славного історика. Спомини свої кінчить автор короткою характеристикою покійника, за головну черту характеру єго уважаючи сталість в доведеню до кінця справедливого на єго гадку дїла, переконаний однак справляв свої похибки. К—ов відзначавсь феноменальною памятею, н. пр. знав на память церковне богослуженє в язицї славяньскім, грецкім і латиньскім, а єго дуже любив, горячо відчуваючи красоту піснї і обрядів церковних. Крім того живо інтересовавсь театром, сьпівом і був живим і товариским чоловіком.

Ф. Щербина — Къ біографіи Н. И. Костомарова (63—75). Ся статя передрукована з „Русскихъ Вѣдомостей“ (1885 N 144).

Д. Щербина подає в нїй деякі відомости про К—ова, особливо про єго рідню і молоді лїта, зібрані в с. Юрасовцї, Осторгожского п., Воронежскої ґуб., где К—ов уродив ся. Молодого К—ова селяне дуже любили, бо він нїкого не обидив, з ними був „за пан-брат“, — був дуже милосерний. Любив товариство парубків, своїх ровесників. Селяне оповідали, що коли він приїхав, „коли вже настоящим паном був“ (здаєсь в період горячого збираня пісень та подань народних), кілька день збирав паробків коло себе і від них піснї списовав. Дальше оповідали они, що він був дуже вчений, у царя другим совітником був, взагалї він у них „великий чоловік“; єго особу почала окружати леґенда.

В богатім відділї „Документів, відомостей і заміток“ подано богато цікавого, з чого замітимо дещо важнїйшого, переходячи в порядку книжок.

О. Лотоцкий (кн. I) подає „Отчетъ гласнаго отъ крестянъ“ про перше чернигівске ґуберньске зібранє 1865 р., — вірші поміщика Василя Лизогуба, написані під вражінєм того збору і цікаві представленєм житя поміщика I пол. XIX в.

Нѣчто о древныхъ розвалинахъ, находящихся на поляхъ села Василевки, полтавской губ. хорольскаго уѣзда (з рукописи В. Я. Ломиковского). Тут подано звістку про слїди невеликого городища, 30 верст від Хороля на пд. близько с. Василевки. Городище тото на високій рівнинї, а на нїй видко признаки камінної огорожи деяких будинків; на самій висотї, на захід є останки круглого храма. Автор розкопував фундамент храма, але не міг прийти до виводу який нарід і коли його збудовав.

Народна леґенда приписує єго Татарам (уважає єго за слїди мечету татар).

Черты народной жизни въ Малороссіи нач. XVIII в. В Гетьманщинї переслуховав переступника „уряд“ того міста, де єго задержано, що складавсь з сотника (або урядника полкового, де був полк), городового отамана, як заступника козаків і війта як заступника поспільства (себто міщан або селян) з бурмістрами і писаря. Уряд детайльно записовав зізнаня сторін, хороняччи тим робом досить живі оповіданя про ріжні випадки з народного житя. Тут подано 3 такі оповіданя: одно сотенним, два другі полковим урядом записані.

Для чего и въ какой обстановѣ пріѣзжалъ кн. Меньшиковъ въ Малороссію въ 1720 году — цікавий документ для характеристики відносин Гетьманщини.

Листъ печерскаго архимандрита Іннокентія Гизеля на соборъ милостыни для выкупа у Татаръ плѣнника.

„Свидѣтельство современника о Наливайкѣ“ (II). Д. Е. К. подає уривок з мемуара про панованє Жигмонта III кн. Стан. Альбрехта Радзивила, канцлєра вел. кн. литовского, виданого в перекладї з лат. Т. Котлубаєм (Ateneum 1848, 3).

Дополненіе къ свѣдѣніямъ объ Антонѣ Танскомъ и его тещѣ Д. Л. видав лист полкової старшини і сотників білоцерковского полку, де они просять кн. Дм. Ґолїцина іменовати їх полковником Танского, зятя помершого полк. Палїя, котрому Палїй при своїй смерти передав відзнаки власти. Іменований київским полковником, р. 1712,

Танский мав таку репутацию в Петербурзї, що А. І. Румянцев 1723, приїхавши на слїдство в справі Полуботка, хотїв его іменовати наказним гетьманом, але слабість того перешкодила сему, що бачимо з листу Р—ова до Т-ого 1724 17/II.

Угроза генералъ-губернатора кн. А. И. Лобанова-Ростовскаго жителямъ м. Смѣлаго (роменского у.) за ослушаніе 1811 р. (III) Д. Н. С. подає з Яготиньского архива кн. Н. В. Репнина письмо Л. Р—ого, де він роменьскому земскому комісарю наказує візвати козаків м. Смілого до виповненя приказів, котрих они виповнити не хотїли, грозячи спалити місточко.

Численность податныхъ сословій въ губерніяхъ Полтавской и Черниговской въ 1835 г. М. Стороженко з Яготиньского архива кн. М. Репнина подає письмо казенної палати, що є цікавим причинком до статистики селян Полтавскої і Чернигівскої ґуб. в I пол. XIX в.

Гдѣ изготовлялись для малороссійскихъ козаковъ ружья въ пол. XVIII в. Довідуємось з указу малоросийскої войскової канцеляриї 1739, що рушниці для козаків достачали тульскі фабрики.

Библіотека и собраніе рукописей Н. И. Костомарова (IV). Е. К. Вдова К—ова подаровала біблїотеку свого мужа в лютім 1895 унїверситету св. Володимира в Київі. Складаєсь она з 1500 книг на ріжних мовах і ріжного змісту, переважно росийскою мовою і історичні. З рукописей найдавнїйша походить з поч. XVI в. і належить до Новгорода, решта належить до XVII і XVIII в. Три рукописи представляють хроноґрафи доведені до XVII в. До епохи Петра В. є три рукописи. Для України цікавий збірник актів Максаковского монастиря, що починає ся з документів виданих Адамом Киселем, дальше йдуть виписи з городских книг київских і новгород-сіверских, унїверсали на посїлости монастирскі гетьманів (від Богдана Хмельницкого) і нїжиньских полковників, вкінци документи купна. Збірник „Kollekcya starożytnościów" складаєсь з ріжних промов. Вкінци кілька поодиноких документів до XVII і XVIII в., листи ріжних людей до гетьмана Браницкого, переважно до 1759 і дальших років. Кілька документів відносять ся до Суворова.

Стоянка и мастерская камен'наго вѣка въ Могилевской губ., изслѣдованная лѣтомъ 1893. Д. В. Данилевич описує археольоґічні находки в урочищи Залозє, за три верстви від села Кистени, Рогачівского повіту Могил. ґуб. і доходить до виводу, що они належать до неолїтичної епохи, представляючи робітню кремневого знаряддя досить високої культури.

Женитьба разбойника Гаркуши послѣ бѣгства его съ каторги. Тут наведено лист з 1784 р. ґр. Румянцова до епископа переяславського і бориспольского в справі повінчаня славнозвісного Ґаркуші з селянкою сьвященником села Ромодоновки.

Собраніе древностей Ч. В. Хвойки въ Кіевѣ (V). Д. М. Біляшевський описує коллекцию старинностей Київської землї, зібрану Чехом Ч. Хвойкою.

Она для нас важна тим, що дає богатий материял для характеристики тих степенів культури, які перебула та місцевість, а також має специяльний інтерес, містячи в собі рідкі а навіть одинокі в своїм роді предмети.

Утѣсненіе кіевскихъ мѣщанъ военнымъ постоемъ въ 1763—64 г. Військові постої в минувшину давали себе дуже народови відчувати, а особливо київскому міщаньству, що уважало їх нарушенєм прав і привілєїв міста, длятого часто приходило з тої причини до ріжних колотнеч межи військом та маґістратом. Найбільше же ворогувало міщаньство з гузарами, що досить довго були в Київі. Наслїдком скарг міщан маґістрат добивсь назначеня ґенерал-ґубернатором слїдств, що виказали утиск міщан. Результатом їх було покаранє провинників, офіцерів і жовнїрів.

Поднесеніе Черниговскимъ дворянствомъ малороссійскому генералъ-губернатору Куракину золотой вазы (VI). Н. Ш. передруковує з Чернигівских ґубернских відомостей постанову Чернигівского дворяньского збору з 13/I 1806, котрою оно постановило кн. Куракину за єго заслуги для Чернигівскої ґубернїї піднести золоту вазу на памятку, і відповідь єго, де він дякуючи за признанє і довірє, предкладає дворяньству своїм коштом удержувати на науцї 20 синів бідних дворян за вибором самого дворяньства.

Къ исторіи Кіево-Никольскаго монастыря. Д. К. Т. подає документ з архива св. Синода з цікавими відомостями до історії того монастиря.

„Паньскій будынокъ" въ д. Лебединцѣ, прилук. уѣзда полтавскої губ. Д. В. Василенко описує давний паньский будинок уряджений Г. Галаганом за історично-археольоґічними вказівками Костомарова, Кулїша й В. Антоновича. Опись сю доповнює д. Степович в кн. XI.

Кіевскій обыватель Грекъ Іотій (1741—61) (VII). Тут оповіджено долю Грека Іотия, що осів в Київі як богато єго земляків в XVIII в. Епізод показує, як чужоземні приклонники фортуни розгощувались в нашім краю, і цікавий для характеристики загальної фізіоґномії міста.

Пререканія изъ за формы письменныхъ сношеній (1751—53 г.). Нарушенє певного рода уставлених форм при письменних зносинах викликало за давних часів часті спори, особливо коли уряди були від себе незалежні а мусїли з собою зноситись. Так маґістрат київський, уважаючи себе незалежним від полкової канцеляриї, не адресовав до неї письм своїх „доношеніями“ але „промеморіями“, чим знов полкова канцелярия чула себе ображеною. Суперечки доходили аж до висших властей, що знов не знали як їх розрішити і звичайно від відповіди ухилялись.

Матеріалы, относящіеся къ исторіи звѣринецкаго квартала печерской части г. Кієва. Д. К. Т. подає з архива київскої консисториї „Описаніе посполитимъ слободи Звѣринця въ уездѣ кіевскомъ состоящого, учиненное 1786 г.“ Оно дає досить інтересні відомости про зьвіринецку частину нинїшного Києва за 1786 г., число дворів, душ, хат, описи господарства, занять мешканцїв, їх повинностей.

Перечень имѣній гр. П. В. Завадовского. А. Л. Вичисляєсь тут маєтки, які нажив сей „фаворит малоросс“.

Кое-что о м. Вчорайше. Д. В. Я. описує м. Вчорайше Сквирского пов. Київскої ґубер., щоби тим заохотити кого до наукової екскурсиї в той цїкавий уголок Київщини, богатий памятками старини і вартий археольоґічних розслїдів.

Польский бунт на Волыни 1864 г. Д. А. Малинка подає найдене ним в м. Острозї описане віршом повстанє на Волини. В нїм оповідаєсь про знесенє паньщини і про незадоволенє Поляків з причини сего, дальше іде іронїчний поклик до них, щоби стапули в оборонї своїх прав в надії на поміч Франциї, потім дві картини неудачного повстаня Поляків і на останку — засланє панів на Сибір. Вірші сї не зовсїм нові: вже в XV і XLI т. Кієвскої Старини були уміщені пісни про той бунт. Д. Малинка уважає їх вариянтами повнїйших, але до тепер незнаних віршів про польске повстанє.

Кіевъ въ 1787 г. и дѣдъ покойнаго Н. Х. Бунге (IX). Д. Т. В. подає виїмок з опису Київа, з книжки Johann'a W. Möller'a: „Reise von Wolhynien nach Cherson in Russland“ вид. в Гамбурзї 1802 р. Значна часть короткого опису Київа посьвячена споминам про старого аптикаря Бунго — дїда недавно помершого президента росийскої ради мінїстрів.

Ордеръ гр. Румянцова Кіевскому Намѣстническому правленію отъ 9-го генваря 1783. А. А. Румянцев в письмі своїм виступає против надужить орґанів власти. З него видко, як темні і самовільні були такі урядники, а проте той документ цїкавий для характеристики низшого стану урядничого того часу.

Два письма Г. П. Галагана 1859 г. (Къ исторіи освобожденія крестьянъ). Д. А. Л. подає два листи Галагана з 1859 р., яко члена чернигівского ґубернского дворянского комітета для поліпшеня побуту селян (1858—9 р.) до иньшого члена комісиї А. Марковича. Письма тоті заслугують уваги, яко причинок до історнї знесеня крепацтва на Українї.

Черниговскій коллегіумъ въ нач. XVIII в. (X). Д. А. Л. передрукував тут з книжки Я. Чистовича (Исторія первыхъ медицинскихъ школъ въ Россіи) лист чернигівского архиєрея до синоду з 1728 р. про заснованє і сучасний стан тієї школи, одної з найдавнїйших на Українї.

„Плачъ на бѣдствія украинскія“ — старинное еврейское стихотвореніе. Єсть то з жарґону жидівского перекладений стих незнаного автора, сучасного Уманьскій різнї.

Изъ Помянника Кіево-Софійскаго Собора: д. І. Каманин подає вилмок з того памятника, цікавий тим, що дає деякі відомости про значні роди україньскі.

Борисоглѣбская школа. Тойже д. Каманин знайшов слїд істнования школи при борисоглїбській церкві в Києві, в віршах одного з єї учеников підписаного „нижайшій съ школи Борисоглѣбской“, з р. 1760.

Къ исторіи южно-русскаго духовенства (XI). Подано тут кілька цікавих подробиць і один документ для характеристики україньского духовеньства, єго відносин до сільскої громади і польскої суспільности з другої половини XVIII в.

Еще о Турбаевской катастрофѣ. Д. А. Несвицкий подає ту добуту в Турбаях пісню, уложену з поводу помордованя народом дідичів — Базилевских (гл. Кіев. Старина 1891 р.).

Нѣсколько словъ о валѣ въ Кудрявскомъ (обсерваторномъ) переулкѣ. Д. В. Щербина доповнює реферат проф. В. Антоновича про розкопки Кибальчича (сю справу обговорено в Записках т. IX, Miscellanea).

Фастовская типографія (XII). Д. А. Стороженко оповідає про сю друкарню, заложену в Фастові католицким київским епископом Йосифом Верещиньским і подає фототипічний знимок з заголовного листа і першої сторони брошури В—ого: Votum X. Józefa Wereszczyńskiego z strony podniesienia woyny potężney przeciwko cesarzowi tureckiemu, надрукованої в тїй друкарнї з датою Новий Верещин, 1597. Друк сей — ґотицкий — представляєсь дуже добре.

Богуславскій полковникъ Кондратъ Шелестъ. Д. В. Щербина подає кілька нових відомостей про житє Шелеста в додаток до своєї статї в Київскій Старинї 1893 р.

Помянникъ Кіевскаго пустинно-Николаевского монастыря. Д. В Щербина описує сей помяник, що починаєсь в I пол. XVIII в., а тягнесь до 80-тих років XIX в., і робить кілька дотепних уваг про єго історичне значінє.

Нѣсколько словъ о Каменецъ подольской гимназіи пятидесятыхъ годовъ. А. Пузиревский межи 1853—58 вчащав до тої ґімназиї і з поводу спогадів про неї Солтановского, подає дещо з своїх споминів про шкільні порядки і учителїв того часу в тій ґімназиї, для характеристики шкіл сего часу. *Д. К.*

Переходячи до етноґрафії, ми поминемо коротеньку замітку про реферат д. Гильченка за антропольоґічний тип Українців (про него Записки т. IV) і приступаємо до етноґрафічного етюда д. Венгрженовского: Языческій обычай въ Брацлавщинѣ „гоныты шуляка" (IX) ст. 282—323).

В деяких повітах Брацлавщини, а то: в Винницькім, Литинськім, Гайсинськім, а по части в Ямпольськім і Браславськім — в останнїх двох лиш по деяких селах, де не було кому сей звичай гонити — заховав ся давний поганський звичай „гонити шуляка", що доси був майже незвістний нашим етноґрафам.

Звичай сей відбуваєть ся в перший день Петрівки. Коли баби рано повстають, ладять зараз припаси до їди, як мясо, сир, хлїб і ин., призначені на учту, що має відбути ся того дня. Як зладять, виганяють череду в поле. По сїм сходять ся в більші або меньші громадки над ріку під верби — як ріки в селї нема, то дебудь під деревом копають яму і наливають води — і починають робити з хусток шуляка. Коли він вже готовий, кладуть його на землю, сїдають кругом нього і сьпівають: як задумав шуляк на старість женитись... [Пісня ся знана і у нас, в Галичині лиш на місце „шуляк" кладуть „горобель" або „щигол"]. По скінченю піснї встають і починають танцювати, присьпівуючи: Ой кумцю метелиця... Як перетанцюють, сїдають знов, робять мале шуляченя, колишуть його на руках і сьпівають: Ходить сон коло вікон... і ще дві иньші. Шуляченя будить ся, баби починають сварити ся з тою, що його збудила; щоби мале заспокоїти, дають йому ніби грудий, а по сїм вкладають під крило старого шуляка і знов гуляють присьпівуючи: Ой гуляла риба з раком... По таньци удають пяних, тому заточуючись сьпівають: Дайже менї, Боже, недїлї дождати... і: Поїхав милий на ярмарок... По пісни: З вечера в недїлю посїю шальвію... сїдають знов кругом шуляка і нараз зривають ся: котра скорше встане, стає в серединї, иньші коло неї сьпівають: Є ще в мене, кумцю, на оборі курочка з рабенькими курченятами... При словах: А ми того шуляченька розірвемо —

баби розривають шуляка, а та що стояла в серединї призначує з нього кождій по частинї, собі-ж бере шапку, зроблену з пяти хусток. Тї хустки викупують баби, платячи за оден по золотому. Зібрана таким чином сума йде на спільний бенкет. Кінчить ся та часть забави піснию: Ой піду я лугом, та лугом... По нїй відходять звідти, перед тим однакож старає ся одна одну трутити в воду; котра викупить ся, тої не трутять, котра не хоче або не може викупити ся, ту силою чи то в природній чи в штучній купели купають. Зібрані тепер гроші залучають до попередньої суми. Потім вибирають одну жінку, у котрої мають зійти ся на нову забаву і відводять її до дому сьпіваючи: Як би минї сякі такі шкарбунцї, То яб вийшла на улицю у ночи... [Ся пісня зложена аж з трьох иньших]. Звідти розходять ся по своїх домах і забирають ся до звичайних робіт. Покінчивши їх, сходять ся знов в назначеній хатї. При входї сьпівають: Я до тебе кумцю-любцю на годинки пришла... Ввійшовши в середину, починають частувати ся, сьпіваючи при кождій чарцї иньшу пісню, пр.: Пий кумцю, пий любцю, пий здоровенька, Як напєш ся горілочки, будеш веселенька! Коли котра баба не прийде, а обіцяла, тогди кілька иньших баб бере колїсницї і їде по неприсутну. Тимчасом в хатї йде дальше забава і кумки сьпівають: Гуляй, гуляй моя ясна зірко, Не забере роботоньки дїдько. [Ся пісня складаєсь з двох окремих]. По пісни сїй появляє ся ритуальний мущина, що мусить при обрядї бути; баби гостять його, а він сьпіває між иньшими: Качки гречку шолопают, щож я буду бідний мав? Дальше відбуває ся обрядове сїянє льну. При піснї: Ой сїяла лен, сїяла... — баби беруть в руки ріжні предмети, що мають представляти ріжні фази управи льну, як ораня, волоченя, сїяня, поленя і т. д. і при відповідній строфі робять ними відповідні рухи. По скінченій роботї продають баби готовий нїби льон і за зібрані гроші купують знов горівки. Дальше вже лиш пють, присьпівуючи ріжні піснї порноґрафічного змісту і приговорюючи собі взаїмно дотепи.

Обряд сей записаний в селї Бохониках, винницького уїзду; другий вариянт сього обходу подає д. Венгрженовський з села Немирова. Ріжнить ся він від попереднього тим, що в нїм окрім жінок беруть участь також чоловіки. Такий самий обряд, або лиш в дечім подібний, називає ся в иньших місцевостях розгри, розри, русалї. Про останний каже д. В., що він не руський, лиш молдавський; трудно в се ввірити, бо русалки здавна у нас знані, подібно як русальна субота, русальна недїля, коли у нас в Галичинї обходить ся рівнож щось подібне, з тою ріжницею, що піятики нема. Чомужби і русалї мали бути молдавські?

Дальше наводить автор виїмки з ріжних місць про празник Ярила [бо обряд сей, на его думку, мав відбуватись в честь Ярила] і порівнує

з празником Приапа; з порівнаня виходить, що звичай „гонити шуляка“ дуже подібний до приапій старинних Греків; ріжниця лежить в тім особливо, що до нашого обряду ввійшло много примішок з культу Вакха, а надто з індивідуальних особливостий нашого национального характеру. Що анальоґії тут є, то річ певна; чи однакож обряд приапій перейшов до нас і то від Греків, то ще питанє. А вжеж ніяк не мож повірити — що належить зазначити — щоби в нашім Різдві, Маланцї, гаївках і писанках пробивав ся також культ Вакха!

Колядки религіозно-апокрифическаго содержанія. (II ст. 207—217). В статї сій подає д. Ящуржинський десять колядок і дві щедрівки. Належить зазначити, що „колядка“ означена числом IX не єсть зовсїм колядкою, лиш уривком з пісні про Почаївську Божу Матїр, як про те можна переконати ся хотьби з першого лїпшого виданя „Богогласника“, тому відповідно і поясненя, які автор до неї подає, мусять змінити ся. Найзамітнїйша зі всїх колядок третя, де говорить ся про наданє імени Ісусови і про утечу в Єгипет. В колядцї першій належить поправити місце „десь удалось схода“ на „с схода“, бо інакше оно не має значіня. Належить ще зазначити, що щедрівка перша не цїла, лишень уривок, подібно як „колядка“ під числом IX.

Къ южнорусскимъ пѣснямъ Б. Быстрова. (III ст. 234—256). В невеликій сїй розвідцї хоче автор головно звернути увагу наших етноґрафів на вагу народних сьпівів, на котрі у нас до тепер не зважано так, як належалоби. По його думцї відділюванє сьпіву від слів неприродне, бо тому пісня й зве ся піснию, що сьпіває ся, а не віршою, або чимсь подібним, а дальше оно ненаукове, бо силу фактів з области творчости пісенної народа можна пояснити єдино сьпівом. Дальше подає автор раду, щоби при записуваню голосів звертали увагу записувачі на розмір і на такт, що не все сходить ся з правилами европейської музики. Вкінци наводить 11 пісень, з посеред котрих єсть чотири таких, що не можна підтягнути під жадний звістний розмір, а мусять бути розділені на полустихи. Належить ще додати, що пісні ті дуже гарні, а записані переважно в Добруджи.

Етноґрафічно-статистична розвідка Десятинщики херсонской губерніи — Льва Падалки (IX ст. 324—345) присьвячена спостереженням над ґрупою населеня, котру прозивають „десятинщиками“. В такім станї, як тепер, появились десятинщики доперва по знесеню кріпацтва, себто по 1861 р. Живуть они в Херсонській ґубернії, найгустїйше в уїздах Ананєвськім, Тираспольськім і Одеськім. Число їх, досить поважне, доходить до 115.000 душ. Занятєм їх — управа землї і годованє домашних зьвірят; мимо того суть они кочовиками, бо не маючи власної землї, мусять переходити з одного місця на друге. Причиною такого переходу

буває або власник землї або й привичка, що з'ілюстрована докладно словами: хоч гірше, аби иньше. При такім станї річий не мають і не можуть мати десятинщики власних домів, а жиють в чужих, в тих, чию землю управляють. За управу землї платять переважно гроші; під тим взглядом можна подїлити ґубернію на дві полоси: в полудневій вагаєсь цїна за десятину між 4—8 руб. з перевагою 6 руб., в північній між 6—10 руб. з перевагою 8 руб. Робять однакож і за копу, а на Побужу навіть за від'орку. За випас худоби платять, як де, 2—5 рублїв від штуки. Що до народности десятинщиків, то они рекрутують ся в першій лїнії з Українцїв-Русинів, дальше Москалїв, Поляків, Молдаванів, Болгарів, Нїмцїв і Євреїв. З поміж них осібними прикметами визначують ся Болгари, що звичайно займають ся огородництвом, а дальше Нїмцї та Жиди. На жаль для їх повної характеристики бракує до тепер дат, тому не можна її подати. Побут домашнїй десятинщиків такий як селян взалї, з тою лише ріжницею, що бідність між ними ще більша, обставини житя ще тяжші. Не приналежучи до жадної громади вони зовсїм безпомічні; про них можна без сумніву сказати, що суть лушпиною на морю житя. До тогож вони виставлені на прикрости від поліциї. Деякі з них займають ся також ремеслом, головно таким, якого місцеві обставини вимагають; бувають отже они: ткачами, шевцями, ковалями, кушнїрами і др. Торговлею і шинкарством займають ся рідко. Часто йдуть також в найми або стають поденними робітниками. Найбільший процент наймитів і поденщиків подає Александрийський уїзд (12%), найменьший Єлисаветградський (2%). Належить зазначити, що між ними розріжняють також богатих, заможних, середних і бідних; послїдних очевидно о много більше нїж всїх попередних. Стан просьвіти між десятинщиками представляє ся так: На 1000 мужчин трьох північних уїздів єсть письменних 94; на 1000 женщин письменних 14. Виїмку становлять ту Євреї і Нїмцї. Між Євреями письменних мужчин 52%, женщин 9%; між Нїмцями письменних мужчин 47%, женщин 32%. Хоч як малий то процент письменних, то коли серед злиднїв десятинщиків бачимо хоч такий наклін до просьвіти, між селянами він далеко меньший. Між десятинщиками найбільше ширить ся штунда, чому — се факт ясний. Дальше застановляє ся автор на головних хвилях історичного процесу, котрого результатом єсть власне нинїшний побут десятинщиків. Як видно, статя з многих поглядів дуже цїкава і не мало причиняє ся до висьвітлення питаня про ті „найменьші“ верстви.

О вліяніи малорусской схоластической литературы XVII в. на великорусскую раскольническую литературу XVIII в. и объ отраженіи въ раскольнической литературѣ масонства проф. М. Сумцова (т. XII ст. 367—379). У вступі

своєї статї подає автор опис рукописи раскольницької, що дістав недавно; а в ній містить ся „Меч духовний“ і толковане книги „Апокаліпсіс“. Як відомо, при кінци XVII і на початку XVIII в. пребогато видань українських наплило в середню і північну Росию, особливож коли Українцями стали там заміщувати висші духовні уряди; ті й занесли майже всї виданя XVII в. на північ. Та лїтература українська дала власне материяли лїтературі раскольницькій. Що так оно було, видно із толкованя книги „Апокаліпсіс“, де автор, правдоподібно — Євфимий, що написав кілька книг раскольницьких, наводить такі твори українських письменників: Казаня св. Кирила об антихристї, Зизанія; Книга о вірі единої апостольскої церкви і Палїнодия, Зах. Копистенського; Слово в неділю Господню і О пришествії Ілії і Еноха, К. Тр. Ставровецького; Мессия Правдивий, І. Ґалятовського; Сінопсіс, Ін. Ґізеля; Вінец Віри, Сим. Полоцького; Знаменія пришествія антихристова і Камень Віри, Ст. Яворського; Показаніє великого антихриста, Теоф. Прокоповича. Дальше виказує автор, як велике невдоволенє і недовірє панували тодї між раскольниками проти масонів і як мимо того зближались они до себе, а то на підставі спільного релїґійного містицизму; вкінци зазначує, як багато раскольники користувались також трудами масонів, що не позістали без впливу на їх лїтературу.

Берестовецкій вулканъ П. Тутковського (VII ст. 67—84). Автор звертає ся до туристів з зазивом, щоби они звиджували Полїсє також, а на певно сього не пожалують, бо та сторона так мальовнича, що моглаби достарчити артистам, поетам, ученим на многі роки материялу до оброблення. Він сам звидївши — правдоподібно підчас такої прогульки — вулькан „одинокий в Росиї“, подає його опис, більше популярно й поетично зладжений, як науково.

Современная малорусская этнографія Н. Ѳ. Сумцова (II ст. 195—206, IV ст. 186—198, VII ст. 36—49, X ст. 88—96). Єсть се другий випуск праці проф. Сумцова, що печаталась попередними роками в „Київскій Старинї“. Сього року говорить проф. Сумцов про сїх письменників, що працювали на поли нашої етноґрафії:

1) П. Житецький. Біоґрафії його автор не подає, лиш відкликує ся на „Ист. рус. этн.“ Пипіна (III, 375—376), де она уміщена. До етноґрафів зачисляє автор пр. Житецького на підставі його книги „Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ“. Про сю книгу наводить вперед погляди проф. Соболєвского, з котрого критикою не годить ся, проф. Яґіча і Пипіна, а дальше розбирає її й сам. Помимо деяких недостач, які закидає праці п. Житецького, д. С. признає, що она становить цїнний вклад в научну лїтературу про українські думи.

2) В. Милорадович. Автор пояснює, чому Пипін в „Ист. рус. этн.“ поминув Милорадовича, не згадав про нього нічого. Причина була така, що Мил. виступивши на поле лїтературне в 1890 р. підписувавсь інїциялами, а доперва в 1893 підписав ся повним іменем. По сїм поясненю наводить автор коротеньку біоґрафію Милорадовича і кількома словами характеризує його працї: „Весїльні пісні в Лубенськім уїздї, Полтавської ґубернії“ і „Різдвяннї сьвята в північній части Лубенського уїзду“.

3) В. Ястребов. Про житя його не подає автор звісток, натомість наводить досить довгий уривок з промови виголошеної Ястребовим при здвигненю памятника В. Григоровичови, а то задля його характеристики. Дальше затримує ся при його працях археольоґічних коротко, а вкінци розбирає й дві працї з обсягу етноґрафії, а то: „Малоруські прозвища Херсонської ґубернії“ і „Материяли етноґрафічні Новоросийського краю“.

4) С. Чернявська. Звістна она зі збірника пісень, що видало історично-фільольоґічне товариство харківське; збірник той власне обговорює автор. Чернявська єсть другою українкою по Марковій, котрої збірник має більше значінє в етноґрафії. З поміж польських женщин-етноґрафів лишень Мошинська перевисшає своїм збірником Чернявську.

5) М. Комаров. Кількома словами обговорює автор його житє й лїтературну дїяльність. До етноґрафів зачисляє його на підставі книжки „Нова збірка“, де напечатано частину материялів, що заховали ся з тих, котрих більша часть передана „Юго-Западному отдѣленію Географическаго Общества“ загинула без вісти.

6) П. Кузьмичевський. Про особу Кузьмичевського не говорить автор зовсім нічого, лиш просто переходить його працї: 1) „Турецькі анекдоти в українській народній словесности“; по думцї автора в працї сїй є багато пересади, бо многі українські анекдоти, що Кузьмичевський виводить з турецьких жерел, походять просто з заходу; між нарід моглиж они легко перейти з „кабінету ученого, з проповідницї церковної, з двора панського“; з признанєм однакож підносить автор широкий звід паралєль в працї. 2) Українські піснї про визвол селян; ся праця визначує ся дуже старанним зводом вариянтів пісень про визволенє — ненародних вправдї під взглядом повстання, але перенятих з часом народом цїлковито — і вірший про тойже факт семинарської роботи; 3) Шолудивий Буняк в українських народних переказах; про сю працю виражає ся проф. Сумцов, що в нїй много „посторонныхъ“ лїтературних мотивів, та що її можна лиш з трудом читати задля численних побічних екскурзів.

7) І. Франко. По короткій біоґрафії переходить автор дуже побіжно деякі працї дра Франка (далеко не всї; проф. Сумцов усправедливляє

ся тим, що галицько-руські виданя лиш дуже рідко заходять до Росиї), почім наводить от які його працї етноґрафічні: Jak powstały piesni ludowe; Gmina i zadruga wśród rusińskiego ludu w Galicyi i na Bukowinie; Колядн; Жіноча неволя в народних піснях; Збірник обрядів і пісень з села Лошна (враз з О. Рошкевич); задля многих анальоґічних збірників вже видрукованих уважає проф. Сумцов сей збірник за неважний; більше місця присьвячує автор розборови статї: Wojna żydowska (Wisła), а згадує про: Słowiańskie podania o Mahomecie.

8) Х. Волков. Автор розбирає сї його працї: 1) Видатні черти южно-руської орнаментики. Предмет дослїду в сїй працї, по словам автора, дуже інтересний; однакож материялу зібрано в нїй так мало, що виводи д. Волкова можуть показати ся з часом нестійними; мимо того вже з сьої працї пробиває ся уміліcть вибирати інтересні і жизненні теми для дослїдів. 2) La fraternisation en Ukraine. Хоть в сїй працї не подав д. Волков широких паралєль, та анальоґій, а заразом не представив звязи з другими появами народного побуту близькими до побратимства, то все таки, по словам автора, она буде становити велику поміч для будучих дослїдників над тим самим предметом. Найбільша і найважнїйша праця д. Волкова, то: Rites et usages nuptiaux en Ukraine. Він написав її для того, аби західних учених познакомити з українськими свадебними обрядами. В подібній квестиї забирали голос вже д. Довнар-Запольський і д. Охримович, однакож праця д. Волкова мимо того має велике значінє, особливо задля методу. — Д. Волков написав також много рецензий, з котрих явно показує ся велика знакомість його з теперішним фолькльором.

9) Ф. Кондратович помістив в „Кіевской Старинѣ“ за 1883 р. працю: Задунайська Січ. Проф. Сумцов розбирає сю працю і жалує, що на ню не звернено в сьвіті науковім такої уваги, на яку она вповнї заслугувала би.

З історично-лїтературних статей згадаємо передовсїм широку критику О. Кримского на розправу І. Франка.

Іоаннъ Вышенскій его жизнь и сочиненія (VII, 211—247, X ст. 1—47). Д. Кримський застановляєть ся лише над злими сторонами працї; очевидно, що хто працї дра Франка не читав, а прочитає рецензию д. Кр., набере про ню хибного понятя. Належить зазначити й се, що з причини скупости материялів про Вишенського, особливож про житє його, поставив др. Фр. в працї своїй багато гіпотез; д. Кр. найбільше воює власне з тими гіпотезами, повалює їх, а на тім місци кладе... свої також гіпотези! Я не хочу входити в се, о скілько они лїпші від гіпотез дра Франка, зазначу лиш, що д-рови Ф. могли

приходити на думку і такі гіпотези, які ставить д. Кр., а як не говорить про них, то або залишив їх для неімовірности, або не хотїв ставленєм кількох гіпотез рівнорядних затемнювати працї і вибрав лиш ті, що по його думцї були найвідповіднїйші. Відповідно до працї дра Фр. подїлив і д. Кр. свою рецензию на три части з тою ріжницию, що у нього третя частина працї дра Ф. на другім місци, а друга дра Франка у нього на третім місци. Д. К. робить головно такі закиди дрови Франкови: Др. Фр. не використав до своєї працї трудів Успенского, Ґолубєва, Терновского, Сумцова, Лося, Житецкого. Він противить ся собі, бо раз цїнить, другий раз нї, книжку Скарги: O rządzie i jedności kościoła bożego; дальше: ставить ученість Вишенського раз понад ученість Бронського, другий раз робить противно. Не подає характеристики тої епохи, в якій жив Вишенський, хоть виступає проти тої характеристики, яку подав Житецкий.

В другій частинї (у дра Фр. третя) виступає д. К. проти слова „Вишенський“, що др Ф. виводить від слова „Вишня“ і твердить, що оно не тілько вказує на походженє того письменника з Вишнї, але і єсть його прозвищем. Операє ся тут д. К. на тім, що слово „Вишня“ не єсть імеником, але приложником. Що так не єсть, як д. К. думає, вказує се, що нарід не каже „йду з Судової Вишньої“, але „з Судової Вишнї“, отже перше слово єсть приложником, друге імеником. В наслїдок того вивод дра Франка тут зовсїм правильний. Що сам письменник підписував ся часом „Русин Вишенський“, то се вказувало лиш на його походженє. Дальші закиди такі: Рік уродженя письменника посуває др. Фр. пять лїт назад; силуєсь конечно заміститн Вишенського на дворі якого маґната; „Писаніе до кн. В. Острожського“ було висилане не без причини; „Wiszeński“ (Антіррезіс) не єсть свояком Винишенського; Вишенський не міг бути другом якогось високопоставленого канонїка; він не вступив в молодім віцї в монастир; він не міг навязати дружних зносин з І. Княгиницьким перед відходом на Афон; „Новина“ не єсть твором Вишенського і не скорше написана, як 1598 р.; подорож на Афон не відбував Вишенський туди, куди гадає др. Фр.; з Кровіцким міг запізнати ся Виш. лише будучи чоловіком нерелїґійним; знакомість Виш. з апокріфами про Ілію і конець сьвіта єсть „лукавым мудрствованіем“; на Петрашевського не повинен др. Ф. покликати ся; говорячи про вплив Афона на православє на Українї повстає др. Ф. проти всїх істориків российських, притім пропускає важну книжку „Історию Афона“ Порф. Успенского; др. Ф. не знакомий з історнєю законів власности у музулманів; гадка його, що Афонїти не могли мати морального впливу на Русь, хибна; др. Ф. проявляє велику любов до унїї (іронїя!); письмо Мелетия Піґа на Афон до Вишенського не добре перекладене; задля

многих гіпотез біоґрафія Вишенського представляє ся радше історичним романом, чим працею науковою; характеристика Вишенського не докладна; поогляди про фантазию Вишенського декуди хибні; великою хибою характеристики є сухість викладу; замітки про погляди релїґійнї, социяльні, поетичні Вишенського — інтересні, але сухі, тому й блїді; в поглядах на аскетизм пробиває ся формалїстична гра слів; др. Ф. мішає аскетизм з містицизмом.

В частинї третій (у дра Фр. друга) займає ся д. К. розбором хронольоґії писань Вишенського, що подав др. Франко. Про „Новину" вже була мова; додати тут належить, що „болгаризми" наведені дром Ф. по думцї д. К. то не болгаризми. „Обличеніе" написане не скорше 1596 р. „Извѣщеніе" належить уважати не за четверте, але за перше письмо Вишенського; розбір того твору дуже добрий, але без „кольориту"; др. Фр. не обзнакомлений вповнї з росийськими творами про церковну історию Руси; цитоване місце з рукописи „незнаної" — виняте з „Изборника Святославова"; до хронольоґії „Порады" наводить др. Ф. 10 доказів, котрі всї проти него говорять; „волочильне" істнує до тепер на Українї; докази, що „Термина" написана 1608 р. дуже слабі; слово „Йов" зле написане [що до вимови сього слова, то др. Ф. зовсїм має правду; в нас ніхто не вимовляє сього слова яко двоскладове, лиш яко односкладове, тож написане оно зовсїм добре].

Вкінци ще кілька загальних уваг: Хиба „ерудициї" дра Фр. така, що она єсть більше польсько-нїмецька, чим росийська, а „історик української лїтератури повинен чути себе в росийській науцї, як вдома". Складня у дра Фр. підходить під польсько-нїмецьку (?) що не надає ся до русько-української мови.

Украинскій философъ Григорій Саввичъ Сковорода Д. Багалїя (II ст. 145—169, III ст. 265- 294, IV ст. 272—300). Праця ся стає продовженем працї тогож автора про Сковороду, заміщеної в передмові до його творів, виданих харківським исторично-фільольоґічним товариством. Доси она ще не скінчена, тому й розбір її остаєсь на пізнїйше.

Памяти П. П. Гулака-Артемовскаго (X ст. 113—118). В статї сїй напечатано уривок з паперів М. Максимовича, де він оборонює Гулака проти безвзглядної критики Кулїша.

В кн. II. присьвяченій, як звичайно, Шевченку, знаходимо кілька згадок і материялів до його біоґрафії: а) Записка Г. Честахівського. Пок. Честахівський обертав ся в тім кружку, що й Шевченко, особливож в два останні його роки житя. В посмертних паперах Чест. знайдено записку, де представлена одна прогулька Шевченка з Брюловом на Ва-

силевський остров і пригода, яка там скоїлась з ними і їх перевізником. б) Згадка Честахівського про Шевченка. Тут оповідає Чест. про оден епізод з житя Шевченка, яко маляря, іменно про утїху, якої він дізнав, коли Чест. упросив козачку Одарку, щоби дозволила Шевченкови з себе вид зняти. Шевченко не міг надякувати ся Чест. за сю прислугу. в) Неопублїковані листи Шевченка; листів всїх три; два перші (з них оден писаний до Сошенка, другий до Чалого) напечатані з замітками Чалого; третий, писаний правдоподібно до Федора Лазаревського, напечатаний з замітками Комарова. Всї три листи в данім разї можуть становити цїннї причинки до біоґрафії поета. г) Не полишена інтересу для біоґрафії поета рівнож записка Льва Мацїєвича зроблена на підставі оповіданя П. А. Попова, що коротко знав ся з Шевченком. Стихотвір „Хома та Ярема“ що Шевченко деклямував сам і вчив деклямувати А. Маркевича, заміщений при сїй записцї, як поясняє М. Комаров, був написаний К. Думитрашком. д) Оповіданя старших мешканців орських про Шевченка. В першім оповіданю заслугує уваги звістка, що підчас походу до Сир-Дариї Шевченко не могучи з горяча іти, впав; прибігла старшина, взяла його на віз; пізнїйше привик однакож поет більше ходити. В другім оповіданю згадує оповідач про алеґоричний образ Шевченка; мав він такий бути: в хорошім місци стоїть хата мужицька; сонце зачинає свої проміні кидати на хату, але мінїстер „народнаго просвѣщенія“ заслонює їх салдацькою шинелїю — щоби їх, борони Боже, мужик не побачив. Де тепер той образ — невідомо.

В відділї документів, звісток і заміток занотуємо теж дещо цїкавійше:

а) Випадок з ґубернерського житя (І) — є то витяг з архівного документу, що кидає не дуже то гарне сьвітло на педаґоґію минувшого віку. „Інспектор“ (у нас: директор або інструктор) тримаючись засади що „rózga porędza rozumu do głowy“ вибив одного дня свойого вихованка; за те батько покараного казав „інструктора“ замкнути до пивницї і вліпити йому дві сотки нагаїв. В наслїдок того вивязав ся процес між обома ворогами, та як він скінчив ся, не відомо.

б) Різдвяна вірша в рукописи з XVII в. Она нїчим не замітна крім давнини і представляє уривок значно більшої вірші.

в) Д. Ястребов (II) подав звістку про народну, сьвяточну драму, котра ходить між народом в Херсонській ґубернїї під назвою „Трон“, в иньших знов (Волинській) під назвою „Цар Максимілїян“. Між иньшим подає також зміст драми і виписки з неї. Далеко лїпше однакож булоби опублїковати цїлий текст, бо в такім разї мігби він послужити принайменїй до порівнаня з евентуальними иньшими записами.

г) Казка про Котофея записана д. Кудринським єсть вариянтом звістної у нас казки „Ґраф Попеловський“. *В. Г.*

д) Кілька слів про писанки: д. Ястребов хоче зробити пару уваг про писанки, користуючись коллекциєю істор.-ґеоґр. музея єлисаветградської реальної школи (Херсон. ґуб.) зібраної з ґуб. Херсоньскої, Київскої, Подільскої, Чернигівскої і Бесарабскої. Специяльний інтерес тої коллекциї в тім полягає, що разом з українськими єсть в ній болгарскі і молдаваньскі писанки, що дає певну можність судити про взаїмний вплив тих народностей. Він доходить, що більшість назв писанок молдаваньских і болгарских сходить ся з україньскими. Фон писанок по більшій части чорний, деколи білий, рисунок звичайно робить ся краскою, жовтою і білою краскою, рідше двома або чотирма; також уживаєсь зеленої або чорної краски; ріжниці в окрашованю писанок україньских, молдавских і болгарских не видко. *Д. К.*

е) Д. Бенковський подає два вариянти оповідань про Довбуша, котрий в першім вариянті зовесь Добрушом. Оба вариянти записані в Каменецькім повіті, при граници австрийській. Д. Бенковський очевидно не знає нічого про нашого, галицького Довбуша, що єсть особою історичною, і додумуєсь лишень на підставі численних росказів, які доводилось йому про Довбуша чувати, що то „не фантастична особа“. На тій підставі каже дальше: „Дійсно, тут колись ходив якийсь розбійник ще прозивавсь Добруша“ (в дійсности Добуш не ходив туди ніколи). Оба вариянти замітні тим, що майже зовсім затратили свій первістний характер, а перемінились (особливо вар. 2) в звичайну казку про відважну дівчину і розбійників. Що оповіданя ті зайшли з Галичини, про те нічого й казати.

ж) До бібліоґрафії українських казок (V) подає д. Ястребов деякі доповненя до статї проф. Сумцова напечатаної в „Этнографическом Обозрѣніи“ за 1893 р. п. з. „Малорусскія сказки по зборникам Кольберга и Мошинской“, причім наводить три вариянти зі своєї збірки рукописної в цілости, а з четвертого лиш початок.

з) Д. Бенковський подає повірки привязані до Великодня; деякі з них вже знані з раньше опублікованих збірників. Більше нового материялу в повірках привязаних до Спаса (VII). Важне місце між ними займають особливо овочі сьвячені і зіля, котрим приписуєсь якась чародійна сила.

и) Казка про чоловіка, що розумів мову зьвірів, що подає д. Ястребов (VI) знана з многих вариянтів, одначе і в сім вариянті єсть кілька дуже характерних місць.

к) В кн. VII подано оду якогось Петра Данилевського, написану 1812 р. в часї приходу Французів, а напечатану 1813; на нїй видно досить виразно вплив Котляревського, і то так Енеїди, як оди до князя Куракина. Она замітна тому, що по Енеїдї була третим продуктом лїтературним виданим на чистій народній мові.

л) Лїрник Андрій Корнієнко (IX): д. Малинка подає коротку звістку про сього лїрника і про його репертуар, врештою не дуже богатий, бо зложений лишень з 12 пісень; з тих пісень подає д. Малинка 4 цїлі, а пятої початок (про Олексія). Пісні про Соцького і Пяницю зовсім не лїрницькі; вариянт про Варвару нїчим не замітний; вариянт про Страшний суд замітний тому хіба, що може послужити доказом, як пісні поволи забувають ся і переходять в прозу.

м) Обрядові пострижини дїтий (X): д. Ястребов подає коротенькі звістки про перші пострижини дїтий, зібрані в шістьох ґубернїях. З них показуєсь, що дитину стрижуть в перші роковини уродин. Хлопця стриже звичайно хрестний батько, дївчину хрестна мама; притім хлопець сидить на лавці, щоби йому чуб не ріс скоро, дївчина-ж на кожусї, щоби коси росли. Обтяте волося пускають по водї; декуди лїпять в тісто, пекуть, дають дитинї розломати з словом „погане", а потім пускають на воду; декуди знов кладуть дївоче волосє під стріху, а хлопяче викидають на двір. По сповненю обряду пють, закусують і складають дитинї бажаня, щоби росло, ховало ся щасливо і т. д.

н) Д. А. С. подає виписку з книги Гмелїна, що подорожував по Українї між 1768—69, з котрої виходить, що там знали щепити віспу далеко ще до р. 1768, коли тимчасом Дженнер оголосив свої дослїди доперва в 1796 р. Подібнож знали на Українї і уживали живе срібло в хоробах венеричних в минувшому столїтї[1]).

о) Д. В. Милорадович розказує коротенько про наєм тютюнників на роботу, про відбуванє тої роботи, про поживу і платню робітників, а дальше наводить 31 пісень, що сьпівають тютюнники. Деякі з тих пісень вельми характеристичні.

п) Вандрівний анекдот в українській народній словесности. (XII): д. Марковский наводить з „Месиї" Ґалятовського звістний анекдот про те, як Жидівка мала породити від Івана Месию, а тимчасом породила доньку, через що Жидам не мало напсувала крови — і порівнує його з таким же анекдотом наведеним у Чубінського II, 563—564, ч. 53 п. з. Іван швець та жиди. Дальше наводить паралєлї з иньших европейських збірників,

---

[1]) В одній українській silva rerum з початку XVIII з Полтавщини я бачив такий рецепт на „францѣ", де перше місце займав „меркурий". *Ред.*

зібрані досить старанно. Той же подав в кн. XI пісню про відносини польсько-козацькі. *В. Г.*

Годить ся згадати про белетристику. Тут деякі оповіданя звертають на себе увагу чертами побутовими, як „Рождественскій вечеръ въ деревнѣ“ С. П.; „Пошисть“ — Кудринського, оповіданє з житя селян Чернигівскої ґуб., що живо характеризує забобони й пересуди нашого селянина; дальше таке оповіданє з минувшини: „Насильно обвѣнчаный дьякъ“ А. Полницкого, що показує нам над'ужитя розпаношеного козацтва першої половини XVIII в. і бездільність судів супротив них; вкінци оповіданє „Семейная драма 1812 р.“ живо ілюструє продажність, кубанярство і ріжні над'ужитя адмінїстранациї Україні в першій половинї XIX в.

В бібліоґрафії обговорено 72 книжок, в ріжних мовах і ріжного змісту. Найбільше обговорених книжок припадає на мову російску (56), в українській 10 (з того 7 томів Записок Тов. ім. Шевченка), решта припадає на польскі (3), німецкі (2), французкі (1).

Що до змісту найбільше було історичних (26, з того з історії українскої 14), історії літератури (8), археольоґії (8), права і економії (7), етноґрафії (4), наук природничих (3), решта іде на журнали і периодичні видання.

Нашу увагу звертають рецензиї на Партицкого: Історня Галичини, Грушевського: Барское староство, Записки Тов. ім. Шевченка т. I—VII, Кулїша: Украинскія народныя преданія, Грушевського: Виїмки з жерел до історії України-Руси. *Д. К.*

(Кінець буде).

БІБЛЇОҐРАФІЯ.

(Рецензиї й справоздання.)

Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydawany staraniem komisyi antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, т. XVIII, Краків, 1895, ст. IX+76+492+плян.

Сей том краківського видавництва поділяєть, як звичайно, на часть археольоґічно-антропольоґічну й етноґрафічну. В першій до нас безпосередне належить розвідка Ґ. Осовского: Справоздане четверте з палеоетнольоґічної екскурсиї по Галичині (р. 1892). Мова йде про розкопку в Більчу Золотім, де показало ся кладовище подвійне, в двох шарах землї, одно над другим; верхне цїлком анальоґічне з кладовищами, вислїдженими тим же ученим вже перед тим в тім же Більчу, в Васильківцях і Вигнанцї — се, як він називає їх, могили цеглові, що характеризують ся паленнєм небіжчика, по чому останки й попіл його укладають ся в начиння, і се покривало ся покровом з глиб паленої глини, що пригадують цеглину. Низше кладовище представляє собою старший, більш примітивний тип тогож самого похоронного обряду: останки спаленого небіжчика кладуть ся на землю й покривають ся яким черепком, або кладуть ся в начиннє, присипають ся попелом, і се місце окружаєть сяількома кусняии паленої глини. Уважаючи на те, що знарядє знаходжено лише камяне, костяне або з рога, нїде не було металїчного, обидва типи автор зачисляє до періода неолїтичного, а близше пробує датовати на основі керамічних виробів: гробовища обох типів характеризують ся ріжнородними начинями з специяльним характером виробу й мальованим орнаментом: автор добачає і в способі виробу і в орнаментї наслїдуваннє грецьких взірцїв, а на тій основі робить вивод, що сей нарід стикав ся

з Греками в їх кольоніях Чорноморських, найправдоподібнїйше — перед VII в. до Христа.

Вивід дуже інтересний, і таке датованнє було-б дуже важним фактом, тільки треба-б наперед докладнїйше сконстатувати залежність тієї галицької кераміки від грецької; а тим часом насуваєть ся питаннє, як пояснити, що ті мешканцї, бувши в такій стичности з грецькою культурою, що перейняли її технїку керамічну, не перейняли висшої, металїчної культури і в такій чистотї заховали свою камінну?

Крім того знаходимо в сїм віддїлї дві антропольоґічні статї дра В. Олехновича: Характеристика дрібної шляхти з Грабо в ґуб. Ломжиньскій і Характеристика Литвинів з околиць Олити — обидві отже етноґрафічно виходять за границї нашої териториї; зауважимо лише, що з ширшими виводами антропольоґічними, поки зібраний материял ще так невеликий, треба бути дуже обережним; се вправдї відчував і автор, як видко з слів на ст. 73.

В віддїлї II уміщені материяли, що хоч не належать до нашого народу, мають одначе цїкавість для етноґрафічних студий українських своїми паралелями й анальоґіями — Ю. Ростафіньский умістив „Зільник чародійський“: словник рослин з означеннєм звязаних з ними забобонів і вірувань, вибраних з зільників і тому подібної лїтератури польської XVI—XVIII в. Далї наступає збірничок пісень білоруських з пов. Дисненського, з мелодіями, зібраний д. Ад. Черни, з фільольоґічними поясненями проф. Бодуена де Куртене, та додаток до публикованого в т. XVI збірника з пов. Сокільського (ґуб. Гродненська) тогож д. Бодуена де Куртене; зміст збірників дуже ріжнородний. Том закінчуєть ся продовженнєм працї д. Стефанії Уляновскої про Лотишів з Велони; ся частина містить в собі утвори народньої лїтератури — казки, леґенди й анекдоти, подані в ориґіналї з перекладом польським; багато тут є паралель до нашої словесности народної, нпр. N 14 — про дурня, N 17 — про дурних людей, N 18 — про чоловіка що біди шукав (належить до серії оповідань про ворожбита, куди входить і Москаль-Чарівник), N 21 — про трох нїмцїв має тіж мотиви, що анекдот про двадцятьох „руських“ в I т. Етноґрафічного Збірника, а анекдот про Москаля (с. 27), оброблений Руданським, знаходить собі цїлковиту паралєль в лотишськім анекдотї на с. 483 і т. п. *М. Г.*

O religii pogańskich Słowian, pogląd ze stanowiska kulturno historycznego, napisał M. K., Львів, 1894, ст. 647.

Незвістний на імя автор подає наперед погляд на релїґію старинних Греків і Римлян та виступає против того, яко би релїґія у ста-

ринних була убожествленєм природи і каже, що не можливо, аби природа могла імпонувати первісному чоловікови, котрого просьвіта стояла низше від просьвіти нинїшних середно-африканьских народів. Наводить приклад такий, що як нашому селянинови зачне хто говорити про величину сили, що удержує порядок в тім безмірнім сьвітї, то він мимо того, що видить перед собою величаві дїла природи махне, рукою тай скаже: „Бо так має бути". З того би слїдувало, що природа не може заімпонувати чоловікови на низькім степени просьвіти. Поважаню природи противставляє автор поважанє духів. Каже що коли поважано який обяв природи, то не поважано єго самого, але того духа опікунчого, що в тім з'явищу сидить і ним завідує; тож не почитано пр. огню, яко такого, але духа, в тім огни укригого. Відтак доводить, длячого у старинних Греків і Римлян розвинула ся мітольоґія. В часї, коли та мітольоґія витворювалась, жили знамениті поети, що в своїх утворах осьпівали дїла богів і перекази про них. Від поетів доперва переняли ту мітольоґію маси народу. Цїкаво представляє автор, як повставали образи мітольоґічні: первістний чоловік мусїв бути в кождій хвили приладжений до боротьби; в похід против ворога вирушали всї дужі, так що в дома лишались тілько старцї, женщини, дїти і калїки. Ті калїки лишаючись в дома, займались ріжними справами; що найбільшу трудність справляло тогди видобутє огню, длятого калїки сидячи в дома терли дерево до дерева, так довго, аж видобули з того огонь. Тому старинні представляли собі бога огня, яко калїку кривого на одну ногу! Так підсуваючи кожду дїяльність і кожде з'явище під назву якогось бога сотворили они цїлу масу богів.

Релїґію у Славян зводить автор до шанованя сьвітла і темноти під ріжними назвами. Сї назви — то не були імена власні як у Греків наприклад Ζεύς або Ἥρα, се були лиш прикметники, що відносили ся до того самого бога, себто сьвітла небесного. Але само положенє ґеоґрафічне Славянщини не позволяло розвинутись мітольоґії. Греция була вправдї краєм гористим, але порозривана на меньші і більші острови і півострови, давала спроможність поодиноким племенам грецким стикатись з собою, через що в наслїдок обміну гадок розширялись також міти і перекази про богів і тому то грецка мітольоґія так широка; у Славян було противно: цїла Славяньщина се була величезна безкрая низина заросла лїсами; поодинокі племена, і то найблизші, не могли з собою стикатись, бо не було майже жадної комунїкациї. В наслїдок того хотяйби деякі племена мали деякі оповіданя і перекази про богів, то не могли ті перекази розширюватись і прикрашувати ся ріжними додатками. Але як та причина оправдана, то може зайти питанє, длячого пр. мітольоґія розвинулась у Ґерманів, хотяй, як знаєм, і Ґерманія мала майже

всї ті самі умови місцеві, що Славяньщина, бо і Ґерманія в давнину ціла поросла лїсами і поодинокі племена не могли стикатись з собою. Супротив того говорить автор, що і в Славянщинї видно слїди мітольоґії, а то в сторонах положених близше Ґерманії як пр. на острові Руґиї, де почитано Бога Сьвятовіта, що на своїм кони єму посьвяченім провадив часто боротьби підчас нічних прогульок. Що Славяньщина виступає на арену житя полїтичного дуже пізно і скоро приймає християньство, а надто Славяни не відзначались також меткостию, як иньші народи і були занадто утяжілі, щоби могли в своїй фантазиї витворити комбінациї такі, як иньші народи в своїх поганьских часах, для того мітольоґія не могла розвинутись у них.

Релїґія Славян, каже автор, було шанованєм духів, що оживляли майже кожде живе і неживе сотворінє. Всїх тих духів можна було з'єднати собі чарами і жертвами. Передо всїм духи предків зазнавали великої почести. Длятого дбали дуже прото, щоби такому духови не збувало на їдженю і питю. Як тїло для відживленя потребує иньшого тїла, то знов дух може заспокоїти свою потребу иньшим духом низшого сорта. Не маючи доброго розуміня про душу думали наші предки, що дух людский є пара звичайна, се річи того самого роду а відносини їх до себе, як річ лїпша до справи гіршої. Вірили они, що всякі течі самі переходять в пару, тому то непотреба їх палити, противнож річи тверді заміняють ся в пару лиш під впливом огню. Щоби отже задовольнити потреби духів, пекли они тверді річи або варили. Пара з тих страв уходила в гору, яко лїпша часть — для духів, а страва, яко огризки з їди призначеної для тих духів, лишалась для жертівників. Звідси то пійшло в звичай, що при кождій жертві для духів був також бенкет, а і нинї у нас жадна важнїйша подія не промине без пиру. Як хто з родини помер, а особливо голова родини, то уважали за потрібне принести де що в жертву для духа небіщика. Було се конечно з кількох взглядів. Дух небіщика занечищував дім, де той помер. Щоби упросити єго, аби віддалив ся, треба було зложити єму жертву получену з пиром. Коли по смерти небіщика в короткім часї не зложено жертви єго духови, то той дух мстив ся і робив всякі пакости. Тому то нинї так боять ся йти на подвірє, особливо в ночи, де помер який чоловік, бо дух небіщика стає ся злим духом і лякає дуже людей. Дух умерлого вимагає, щоби все про него памятати, щоб для з'єднаня собі єго складали єму частїйше жертви. Тож збирались від часу до часу свояки на гробі небіщика, молили ся до єго духа, щоб ним опікував ся, складали жертву і справляли пир також на могилї померщого. Памяткою того звичаю істнують у нас гагілки, що відбувають ся на кладовищи. Як би не зложили жертви, то дух блукав би по сьвітї і мучив ся. На тій підставі

можна легко пояснити, длячого давнїйше був звичай палити тїла померших. Дух помершого так довго перебував на тім місци, де лежало тїло, доки то тїло цїлковито не знищило ся, і такий дух потребував, щоби єму жертви складали. У народів, що займались торговлею, або що відбували далекі походи, не можливо було виповнити той обовязок, а так дух лишений на довгий час мучив ся, бо анї жертв не діставав, анї опустити місця пробуваня тїла не міг, доки тїло цїлком не знищило ся. Щоби уникнути тих недогідностий, палено тїло, раз длятого, щоби увільнити дух від тїла, а друге, щоби мати хоть попіль з тлїнних останків дорогих осіб. Щоби память про помершого не загинула, сипали звичайно на гробі високу могилу і ставляли якийсь знак, а найтриввкийший і найпевнїйший знак, се було засаджене дерево. Коло того дерева збирались близькі свояки, знаємі і сусїди, приносили жертву, бавились і молились до духа небіщикового, щоби брав їх в свою опіку. В пізнїйших часах робили з галузий того дерева рід даху, або будки і в ній наоколо дерева збирались на поклін і там складали жертви. Потім поволи зачали обводити такі місця тревалїйшим материялом, покривати сталим дахом і тим способом поволи дійшли до будованя сьвятинь.

Всї події в житю не лиш поодиноких людей але цїлих громад вязано з почестию для богів. Славяни в давнину були головно племенем пастирским. Коли весняне сонце огріло землю і всьо заазеленїлось, тогди повставало в громадї житє рухливе. Се бо мали виганяти всякий скот на пасовиско. Радість була велика, ґаздинї порались коло вареня і печеня. Кожда старалась приладити як найбільше, щоби вистало для своїх і для чужих, що приходили в гостину. Достаток страв і печива був із-за того потрібний, що сьвято то тревало кілька днів, нім всї ґазди приладили свою худобу до вигону. Кожда ґаздиня уважала за конечне спекти порося та наладити всякого дробу. Крім того приладжувала кожда плесканку сира та масла і варила яйця. То був найлїпший присмак, тому кожда ґаздиня наварювала як найбільше яєць. Звичайно закрашувала ті яйця ріжними красками. То все уставляли на столї і затикували барвінком. Коли вже всьо було в порядку, тогди серед сьпіву і музики пращали ся скотарі зі своєю ріднею. За весь час того торжества складали жертви для духів опікунчих, просячи в їх щасливого повороту худоби. Позаяк у християн випадає як раз в ту пору торжество Воскресенія Христового, тож задержано всї ті звичаї і в християньскій добі, а церков розпорядила, щоби всї ті річи були посьвячувані.

Перейшли перші тижднї весни, а поля зазеленїлись від молодого збіжа. Се знов давало нагоду, щоби почтити обряд релїґійний з веселою забавою Хлїбороби складали духам жертву подяки за поблагословенє засївів, причім знов відбував ся пир. На знак радости замаювано доми

і цілі обійстя. По полях ходили процесиї сьпіваючи веселі пісні. Та що однак не всї хлїбороби в оден час засївали свої поля, тож і не в однім часї всходило збіже. Наслїдком того майже кождий обходив то сьвято в иньшім дни і часї і через то не було оно так торжественне, як сьвято попереднє. Се сьвято припадало майже в тім часї, коли у християн єсть Сошествіє св. Духа і длятого ті давні звичаї принялись і у християньских Славян. Для перехованя традиций єще і тепер відбувають ся у нас урочисті процесиї по поли, причім не обходить ся без пирів і трактаментів. Також характеристичний звичай заховав ся у нас, що на Зелені сьвята уважають декотрі за конечне перший раз купати ся, бо за поганьских часів складали під той час жертви духам водним.

Коли перше сьвято було вправдї веселе, але поважне, а друге дуже незамітне, то трете торжество було найвеличавійше. Се було в порі коли худоба вернула з пасовиска домів. Торжество то було як звичайно получене з великими почестями. Прибирано найвибагливійші страви, а за такі уходили: печене порося, пляцки з медом і з маком, так як у нас кутя. Коли їли кутю, ударяли лижками, себ то на то, щоби прикликати до спільної їди неприсутних духів, котрим застелювали в гаях соломою місця під високими деревами. По гаях і по селї лунали радісні піснї хлопцїв, що вернули щасливо домів. Піснї ті приладжено до звичаїв християньства, бо текст їх перемінено тим способом, що тепер осьпівовано в них Рождество Христове. Люди тїшились і гостились взаїмно. Серед тої загальної радости не забували також і убогих: весь той час давали убогим богаті датки, а сей звичай заховав ся і у нас, бо і тепер дають милостиню убогим, що підчас Різдвяних сьвят ходять від хати до хати і збирають датки чи то в грошах, чи то дістають кусники хлїба, мяса і т. и. Найщедрійше надїлювано їх на Новий рік, першого січня. Від латиньского першого дня кождого місяця calendae збиранє таких датків називано calendisare, від чого походить польске kolendować, руске колядувати, себ то збирати датки в першім дни місяця. Пізнїйше ту назву перенесено також на збиранє всяких датків, так що ще тепер говорить ся про тих, що збирають датки, що они ходять по колядї. Колядами названо ті піснї, що сьпівають на Різдво Христове задля того, що малї хлопцї а навіть і старші ходили по хатах, сьпівали різдвяні піснї і за то діставали якісь датки.

Таким чином на думку автора обряди поганьских часів, заховались майже в цїлости, але жаден з славяньских народів не заховав давні звичаї так вірно як наш нарід, що дуже старає ся точно і вірно переховувати звичаї своїх предків. Сї проби реконструкциї на основі сучасних звичаїв

надають певну цікавість брошюрі, невважаючи на ріжні нещасливі елюкубрациї автора. *М. К.*

И. Филевичъ — Очеркъ карпатской територіи и населенія (Журналъ министерства народнаго просвѣщенія 1895, IV—V).

Топоґрафічна номенклятура — се жерело історичне непослїдної ваги. Недавно доперва звернено на сю мову землї увагу і розслїди на сему полї ледви вспіли поставити стовпи граничні. Із-за того годї дивуватись, що від часу до часу являють ся розправи, що привязуючи до сего жерела за велике значінє, не порівнують єго з иньшими жерелами і доходять до результатів що могли-б викликати переворот в науцї.

Ось і теперечки д. Ф. сягнув до сего нового жерела, щоб єго відповідно вихіснувати. Метою сеї розвідки є вказати, що цїла „карпацка територия“ була у давнину заселена одним племенем — славяньским і то головно народом українсько-руским. Але щож понимає ш. автор через назву „карпатска територия?“ У него відноги Карпат сягають аж по Холм, Німан, Пилицю, Київ. На полудни Балкан — се лиш продовженє Карпат. Лише на заходї розмах не так сильний, бо тут автор принимає границю признану ґеоґрафами, себ то долину Бечви. Мимохіть приходить ся поспитати, якої критериї придержував ся автор, що причислювати до карпатскої териториї а що нї! В розвідцї сего не подано і нам бачить ся, що з таким самим правом можнаб карпатску територию простягнути аж по Ураль. А що до причислюваня Балкану до карпатскої системи то скажемо, що оно просто неможливе. Балкан характером своїм так ріжнить ся від гір европейских, що ґеоґрафи справедливо вважають єго продовженєм гір мало-азийских.

В дальшій части розвідки виписує д. Ф. одноіменні назви, які повтаряють ся на згаданім просторі. На підставі сего вказує, що та територия представляє одну цїлість. А однак сам автор признає, що нїколи за часів історичних не сидїв ту один нарід. Північно-східна низина не грала в нашій історий визначної ролї — сюда, по думцї автора, розсїли ся Литовцї, на се вказують борби Руси з Литвою, що вже на перших картках нашої історий згадують ся. А вжеж зовсїм довільним треба назвати тверджене автора, що долину подунайску треба вважати границею етноґрафічною, бо она болотниста і непридатна до населеня. Ми пригадаєм лиш ш. авторови, що та долина, то мета до якої йшли мандрівки кочевників азийских. Може жадна околиця так не надавалась до житя пастирского, як власне сеся. Границї етноґрафічні часто, коли вже не скажемо все, відповідають ґеоґрафічним, а сам д. Ф. каже, що степ українськиї не перериває ся аж коло Відня (хоч ми не пристали-б

на се). Остаточним вислідом перегляду топоґрафічного є два спостереженя: а) подібне а навіть таке саме поіменованє назв на цілій славяньскій териториї, б) тїсна звязь тих назв з характером місцевостий і природи. Лише детайльний розбір топоґрафічної номенклятури може нам дати образ давного поділу племен славяньских. На ново підносить д. Ф. гадку, що її висказав вже Барсов в своїх „Очерках“ нїбито племена несторові були лиш топоґрафічним а ніяк не етноґрафічним поділом. А однак археольоґічні досліди підтвержують поділ Нестора а коли д. Филєвич каже, що звичаєва ріжниця не означує ще народної, ми замітимо, що під ту пору племена більш ріжнились звичаями як мовою. Відтак номенклятура жерело із-за того непевне, що єї віку годї означити. Однак з другого боку зовсім оправданою видаєть ся нам гадка ш. автора, що в давнину племя українсько-руске сягало о много дальше на захід. На се вказує обставина, що оно довгим а гострим язиком врізалось на захід хребтом гір карпатских. Само по собі годї припускати, що Русини сюда зайшли. Колись — каже д. Ф. — сиділи они на долинах по обох боках так само далеко, але з одного боку Поляки а з другого Мадяри, яко елєменти сильнїйші, витиснули їх в гори. Се тим імовірнїйше, що ми з відки інде знаємо, що Мадяри виперали Славян в гори.

М. Кордуба.

Русская исторія профессора А. Трачевскаго, виданнє друге, поправлене і побільшене. Спб., 1895, том І і II, стор. 587 і 637.

Колишнїй професор Новоросийського (Одеського) унїверситету Трачевський, звістний з своїх учених і педаґоґічних праць, давно вже працює над уложеннєм ширшого „підручника істориї“. Ще року 1883 вийшов перший том: „Давня історія“; р. 1885 другий — „Руська історія“, р. 1886 третїй — „Середня історія“ і р. 1889 четвертий — „Нова історія“, частина І (з р. 1500 до 1750); друга частина „Нової історії“, що закінчить все виданнє, ще не вийшла, але, як подає автор, готуєть ся до друку. Ще перед закінченнєм всеї працї декотрі части її вийшли новими виданнями: р. 1889 вийшло друге виправлене і коштовно ілюстроване виданнє „Давньої історії“, р. 1895 — з назвою наведеною в горі значно розширене і також ілюстроване виданнє „Руської історії“. Що має на метї підручник д. Т., можна бачити з передмови до І тому, де автор каже, що завданнєм його було „виложити в загально-зрозумілій формі ту суму наукових відомостей, що коньче потрібна для вжитку кожної осьвіченої людини“; при тому малось на увазї, щоб підручник „стояв на висотї сучасної науки і був мінятурним відсьвітом теперішньої цівілїзациї“. З передмови можна бачити, що в основу всеї працї положено теорию розвою (еволюциї) і що історія людскости, з точки погляду автора,

представляє розвій культури — материяльної, ідеальної і суспільної. Надто характерна присьвята книги — в I виданю — „Моїм дітям“, в 2 — „Рідній молоді“ в таких чутливих виразах: „Поруч з любовю до праці і з вірою в людську самоповагу, виховуйте в собі гуманність до людей, бо і щонайменьший успіх осягаєть ся ними з великою напругою. Вчіть ся історії, і ви зрозумієте, що наша рада йде не тільки з серця, але і з досьвіду. А скінчите її — і побачите, що праця людскости не безрезультатна: на сьвіті все побільшуєть ся розуму, чесности і правди“. Не`маючи на увазї оцінювати всеї праці д. Т., скажемо тільки, що при всїх її безперечно добрих прикметах, звичайним підручником, на нашу гадку, вона бути не може, але є дуже користною, яко помічна книга при більш серіозних роботах. Але в тім і сам д. Т. очевидячки починає приходити до тогож виводу, і нове виданнє „Руської історії“ він вже не назвав підручником, але призначає його для дорослої молоди, для учителів і для самоосьвіти.

„Руська істория“ щільно сполучена зі згаданими в горі томами „Підручника“. I тут на першім пляні стоїть культурна істория народа в звязку з обставинами окруження і чужоземними впливами. Надто-ж ви разно висловив автор свій погляд на руську історию в останнїх розділах I тому.

Ось його основні тези. Давня Русь містилась межи З. Европою та Азиєю, вона була заселена арийцями і монгольськими народами; випливом сього є разюча подібність і очевидна ріжниця межи нею та Заходом. Істория Руси почалась на Україні, що була не гіршою від иньших країв З. Европи, але потім пересунулась на величезну континентальну північно-східну площину, що її приходилось кольонїзувати. Наслїдком того були „шкодливі для побутового розвою ідеали — величезність обшару, військова слава, безкрає терпіннє і безмежна власть“. Вплив античної культури і християньства відбив ся тут в формі візантизма, що був втїленнєм застою, невирозумілости, абсолютизму. Київська Русь не переймала сих неґативних рисів і більш була подібною до З.Европи; але опісля сей жвавий рух припинив ся на довший час під впливом удільних усобиць і татарських нападів. Прийшла сумна доба, коли Русь відорвалась від Заходу і типом своїм вже більш підходила до Азиї. При таких умовах виробилась велика держава (московська) східно-візантийського типу з таким земельним і полїтичним складом, якого не бачили тоді на Заході. Але „з побутового боку Русь[1]) тих часів представляє рідкий взірець застою, почасти навіть руху назад, надто-ж в порівнаню з Заходом. Се була чиста сторінка в історії людскости. Лиша-

[1]) Автор під тою назвою розуміє і Москву, і Росию.

лась тільки надія на південно-західну Русь, що починала тоді вчити ся у Заходу і могла з часом відновити урвані звязки межи нами та Москвою" (575). Найбільш виразним репрезентантом того часу був Іван Страшний (Грозний). „Се, як каже д. Трачевський, сам той великий нарід неосяжної північно-східної площи з його широкими поривами і хистом, знівеченими фатальними обставинами. Се сама давня Русь за найтяжших часів її житя. Вона доживала в страшливім снї сієї скаламученої душі, що відбила в собі „смуту" або присмерк боротьби слабших зародів нового устрою з пережитками старовини, зміцнїлими, як крижане болото півночи" (575). В другім томі виложена істория нової Росиї, зреформованої Петром В. Хоча реформаторські заходи показувались ще давнїще, починаючи з XVI в., але Петро є осередковою постатю нової істориї, а „значіннє її полягає на перейманню західного громадського житя; тодї Росия прибрала вигляд західної держави, замісць колишньої, східної, і ще один великий нарід увійшов в течію загально людського розвою" (413). Надто цікаві і незвичайні в російських підручниках що до своєї незалежности гадки д. Т. про наступників по Петрови В. особливо про Катерину II, Олександра I, Миколу I і Олександра II. Історию новійших часів доведено до вступу на престіл Олександра III, бо автор „на превеликий жаль переконав ся, що діяльність покійного імператора ще не може бути заведена в рамки історичної науки родинного краю". (Передмова). Оттакий зміст „Руської істориї". Додамо ще, що автор, згідно з своїми поглядами, дає значне місце культурній істориї: приблизно половина книги присьвячена культурним нарисам, шо малюють нам територию держави певних часів, управу, економічні і суспільні відносини і зверхнє житє людности. Опріч того при викладї кожного периоду подають ся короткі характеристики стану иньших европейських народів відповідної доби. Але при всїх тих добрих прикметах книга д. Т. має і значні хиби, головним робом що до свого викладу. Поставивши перед собою досить абстрактну мету, а до того-ж не маючи художного хисту, д. Т. старає ся часом кількома словами змалювати якусь подію або характеристику історичного діяча, але се йому не коньче вдає ся (напр. в однім місци про Івана Страшного він каже: „стало ся нечуване, страшне діло: російський царь назвав Росиян шахраями, а себе Німцем", або патриярха Никона зве „поленицею в рясї"). Дуже неприємно вражають також численні недомовки, зазначені крапками; недомовки сї далеко не скрізь можуть бути пораховані на карб цензури, за теж скрізь псують повноту викладу. З рештою самий спосіб викладу, важкий, не всюди ясний — представляє собою велику ваду в сім утворі. Подибують ся і помилки в історичних фактах.

Але особливо замітні всї наведені хиби в історнї України, що в більшости російських підручників викладаєть ся неповно, неясно, а часом і хибно. Книга д. Т. з сього погляду не робить вийнятка. Побіч досить вірної оцїнки українсько-руської історнї в наведених висше загальних міркуваннях, в самім викладї ми не знаходимо ясного і точного з'ображення сієї історнї. Самий плян книги робить се неможливим: д. Т. подїляє руську історию на пять періодів, маючи на увазї історию „русской“ (спершу Київської, потім Московської) держави і цїлком іґноруючи той факт, що з початком XIV в. було дві Руси, і долї їх були цїлком ріжні. Сю, звичайну в російських підручниках, появу надто дивно бачити в книзї, що претендує на серіозну науковість, на перевагу побутового, соціольоґічного вивчення народного житя над зверховою полїтичною историєю. Особливо разючою стає ся хиба з часів конечного відлучення південно-західної Руси від північно-східної, але замітно відчуваєть ся вона вже в перших роздїлах утвору. Так, кажучи про осаду Славян і їх подїл на племена, д. Т. додає: „не уважаючи на сей зверхнїй роздїл, східні Славяне йшли до одної мети — до спокійного розповсюднення шляхом торговлї і кольонїзацнї. В їх київських переказах збереглись спомини про всеславянську звязь“ (12). Варяги, що їм д. Т. приписує заснованнє руської держави, знищили родовий побут, з'єднавши роди і племена в один „русскій“ нарід і уставивши над ним один княжий рід з великим князем на чолї в Київі (49). Усобицї з їх переходами князїв розвинули сьвідомість національної єдности (145). За Андрия Боголюбського „південна і північна Русь поміняли ся рільми: Володимир Кляземенький став столицею землї руської в значінню всеї Росиї, а Київ зробив ся одним з удїльних міст“ (91). Тодї зникають первісні племена; всюди уставляєть ся та мішанина крови, зміцнена славянством, що зветь ся „русскимъ народомъ“ (146). Ось яка схема давньої руської історнї у д. Т. Звичайно, що при такій будові все, що не укладаєть ся в призначені рамки, представлено в невідповіднім сьвітлї. Новгород вже в XII в. являєть ся „заступником старого укладу річей“ (96), „гнїздом давнини“ (101); Волинь ставить ся на останнїм місцї в числї „дрібних князївств“ (106); Галичина зветь ся „окремим краєм, полученим з Русию лише князями“ (106); на иньшім місцї говорить ся, що „Галич (і почасти Волинь) здаєть ся давнїм“ (146).

Ще виразнїйшою стає ся хиба дальше. Литовський період цїлковито являєть „заковикою“ для д. Т. Зробивши побіжно справедливу увагу, що Гедимин і його наступники зібрали південну Русь, як московські князї зібрали Русь північну (159) д. Т. за кілька сторінок далї каже вже, що Литва (Польща) міцнїшала, дякуючи стисненому становищу їх

сильнїйшого ворога зі Сходу — Руських: „Русь (яка?) несла страшний тягар татарської кормиги“ (162). Навівши потім леґенду про спустошеннє Київа*) і сказавши кілька слів про Галичину за Данила Романовича (186—189), автор на довго залишує Україну-Русь (деякі події українсько-руської історії згадують ся в частях присьвячених Польщі — напр. на стор. 238 — Люблинська унїя) і вертаєть ся до неї тільки при кінцї тому, з поводу її „відродження“. „Захиріла від страшенних пригод, вона протягом двох віків зійшла з сторін історії (?!) і стала частиною Польсько-литовської держави, алеж лише для того(?) щоб зібрати свої сили, надбати розвою від більш просьвічених утисників і віддавши його Москві, допомогти їй подужати спільного ворога“ (545). Увесь сей відділ обіймає 25 стор., але не уважаючи на такий незначний обсяг, містить в собі чимало таки куріозів. Починаєть ся сей відділ поетичним, але далеко не точним, описом Днїпра і степів à la Гоголь. „Серцем України був „козацький шлях“, що з боків його тяглись ряди могил, насипів з козацькими кістками(?). Так зветь ся козацький „батько“ і „Славута“ Днїпро (?)... По обидва боки Днїпра розіслав ся краса України, безмежний, безлюдний степ, прибраний такими квітками, такою травою, що ледви манячить понад ним червона козацька шапка або зелена чалма Турка, не мовлячи вже про голену голову Татарина“ і т. д. Далї про теж виходить, що степ той мав такий вигляд лише в Старій Україні(?), на півдні-ж, коли перевелись там ліси (sic), він перевернувсь в Пустополе. Але тим не меньш тут був товстий чорнозем, ораний козаками, хоча вони більш діставали збіжа від Польщі (пізнїйше від Москви), замість платнї. Далї приходить знов гоголївська картина звичаїв запорожських (545—552). Про початок козацтва говорить ся на иньшім місцї (250) в таких виразах: „спершу се були втїкачи, польські селяне та Русини, що втїкали від польської зверхности з Галичини, Волини, Поділя й Київа, надтож коли почала розвивати ся церковна унїя... Баторию удалось повернути їх на сталу військову дружину... але близько половини XVI в. коло них зібралась знов такаж голота, як над Доном, під назвою Запорожцїв“. Ледви чи треба брати під розвагу вірність таких тверджень. Далї наступає коротенький нарис становища України-Руси під Польщею (в розділах „Польщизна“, „Єзуїти та Унїя“, „Відпір Польщизнї“, „Острожський і Могила“). Взагалї стан краю змальовано досить вірно, але далеко не повно: так з ватажків козацьких повстань наведено тільки Наливайка і Павлюка; за Сагайдачного згадуєть ся два рази, але так що про нього не можна скласти собі жад-

---

*) Натурально, що становище Київа під литовським панованнєм цїлком з'іґноровано; рід Олельковичів навіть не згадано в книзї. Авт.

ного представленя. І в сїм відділї не бракує похибок і недокладностей. Так тут цїлком зайва ідеалїзация кн. Кост. Острожського („правдивий стовп православя, руська душа“), хибний погляд на Петра Могилу („визначна душа, що віддала себе на користь для с в о г о народа“). Але аж надто дивні погляди на мову і лїтературу українську. „Пропала навіть чистота говору простого люду: приплив польонїзмів є головною відзнакою українського наріча від российського. І письменство України на довго стало нїби то додатком до польскої лїтератури“ (553). „Н а ш а л ї т е р а т у р н а м о в а, що в и н и к л а т у т, була спершу нездалою мішаниною церковно-славяньскої з україньскою, а під кінець стала прочищати ся від польонїзмів; підготовлювалась мова Ломонасова“ (561). На другім місцї подибуємо цїлком иньшу гадку про походженнє российської лїтературної мови: „спершу панувала (де?) південно-західна мова, властиво київське і новгородське наріче... потім з піднесеннєм Москви височуєть ся (де?) північно-східне або московське наріче... М о с к о в с ь к е н а р і ч е с т а л о п і д в а л и н о ю с у ч а с н о ї л ї т е р а т у р н о ї м о в и“ (482). Вірнїйший погляд на українську народну поезию, але й тут подибують ся дивацькі гадки про козацькі думи: „В наші часи їх мугичуть жебраки-слїпцї, тодїж їх затинав сам поет, прибринькуючи на бандурі або на кобзї („рід балалайки“), а підхоплював завзятий хор чорнявих молодцїв з довгим вусом і з безкраїм чубом, з суворим пошрамованим обличєм, з люлькою в зубах і шаблюкою при боцї“ (568). Ще слабше представлено історию України в II томі. Епоху Хмельницького і Руїну виложено на восьмох сторінках (30—37) знайомим вже нам способом. Хмельницький зветь ся „взірцем сизо (sic) чупринного дїда“, „батька України“; він „усе сьпівав свої власні (?) козацькі думи то смутні та сумирні, то бурхливі та войовничі і гриз ся нерішучістю... а премудра думка про самостійну країну не могла опанувати його простої козацької голови“. Руїну описано коротенько, але загальний характер епохи представлено вірно. Вірно зазначено і напрям московської полїтики: „Москалї не узнавали иньших ідеалів опріч своїх власних і нїде не призволяли на житеві відміни. Вони споглядали на Україну, як на завойований край і навіть з призирством поводились що до всїх звичаїв і властивостей її людности“ (35). По Олексїю Михайловичу про Україну подибуємо тільки уривкові вказівки, іноді цїлком хибні (напр. нїби то по Мазепі У к р а ї н а п е р е т в о р и л а с ь в Київську ґубернію, підвластну „Малороссійскому Приказу“, а українських полковників замінено московськими (106), а скрізь дуже коротенькі і неясні (напр. про участь українських депутатів в законодатній комісиї, стор. 213; про Коліївщину, стор. 219; про другий розбір Польщі, стор. 234). З рештою в останнїм відділї (XIX в.) подибуєть ся кілька натяків на культурний рух в Галичинї

(девять рядків на стор. 424) і на Україні; на стор. 487 — увага, що славянофіли узнавали літературу Галичан, а таким робом і українську, а „западники“ ганили її, яко „провинциалїзм“; на стор. 488 імя Шевченка поставлено, без усяких пояснень, поруч з імям Некрасова; на стор. 489 згадуєть ся про зарідки українського письменства, як вірши Шевченка і повісти Основяненка; зрештою на останнїй, 541 стор., закінчує книгу така увага: „за останні роки побіч української драми виступала і українська опера (Лисенко)“...

От і все, що п. Т. завважив можливим сказати про українську культуру XIX в.! Опріч наведених вад в самім ставленню питання в книзї трапляєть ся чимало побічних похибок при викладанню подїй українсько-руської історії; де-які з них ми вказали висше. зазначимож ще кілька. Поляне, наперекір археольоґічним дослїдам, все ще вважають ся за спокійних хлїборобів (I—11). Кн. Ольга — Псковянка, варяжського князївського роду (37). Прилученнє України на початку причинило багато пригод... Москві (II, 33 стор.). Петро В. не досяг повного централїзациї і упоряднення в управі: маґістрати і заведена в Глухові „Малороссійская Коллегія“ були майже самостійні (270 стор.). За Олександра II почав визначати ся „русскій стиль“... пишав ся давнїм пестрявим взором і перейшов навіть в ілюстрациї й одежу, особливо на Українї (538).

Книга оздоблена численними (щось коло сотки) малюнками. Здебільшого се фототипії, проте не скрізь однаково вдалі, але в I томі є три роскішно виконані хромолїтоґрафічні малюнки. Всї вони безпосередно належать до українсько-руської історії. Се — 1) мозаїка і фрески Київсько-Софійського собору, 2) „Володимирська“ ікона Божої Матери (що вивіз Андрий Боголюбський з Вишгороду) і 3) вихідна картина Ізборника Святослава. Нас здивував тільки вибір взірців для першого малюнку — се кілька припадкових уривків, що не дають жадного представленя про загальний характер софійських малюнків. З малюнків, уміщених в текстї, до українсько-руської історії належать такі: скитські вози, Лугова могила, плян Київа X в., храм св. Софії, Золоті ворота, домовина Ярослава, монети в. князїв київських, скоморохи (фрески Софійського соб.), Ізборник Святослава (fac-simile), сказаніє про Бориса і Глїба (також). До всїх малюнків додано відповідні пояснення, де також трапляють ся хиби. Так, на плянї Київа поганьских часів автор уміщує Софійські ворота (34); малюнки скоморохів пояснено так, що можна подумати, нїби малюнок представляє якийсь чернечий бенкет (120).

Зазначимо з рештою декотрі похибки на доданих до книги історичних мапах. На 1-ій мапі (Славяне і Русь IX—X в.) славянські осади на північнім сходї зазначено до р. Шексни і Білоозера, тим часом як

землї Суздальські і Муромсько-Рязанські фіґурують там ще, яко фінські; там же коло Угри і Оки зазначено якесь тюркське племя, тим часом як звісно, що в тій місцевости при р. Протві жило литовське племя Голядь. На уміщеній там же мапі околиць Київа на захід від Білгороду стоїть якесь місто Берестов (самий Київ, як було вже завважено в однїй рецензиї, на ріжних мапах містить ся в ріжних місцях, — то висше то нижче лиману Десни, то на правім, то на лївім боцї Днїпра). III — окрема мапа розповсюднення в. к. Литовського, уложена, очевидячки, на взір Добрякова, цїлком не відповідає тексту (Київ названо на мапі придбаннєм Гедимина, а в текстї на стор. 161 — як і слїд, придбанєм Ольґерда. Запороже на однїй мапі (III) подїлено межи Литвою і Татарами, на другій (IV) зазначено, яко власність Москви ще до Олексія Михайловича.

Всї наведені вади роблять, на нашу думку книгу проф. Т. цїлком непридатною до студиєвання українсько-руської історії; але для сьвідомого студиєвання історії российської держави вона, при всїх своїх хибах, може бути дуже користною. Не дармож вона викликала страшний вибух обурення в консервативній российській печати, що обвинувачувала її, нїби вона „не осьвячена анї любовию до рідного краю і народу, анї ясним розуміннєм народної вдачи“ (див. „Историческій Вѣстникъ“ 1895 р. N 12, статя д. Полевого „Русская историія fin de siècle)“. *В. І.*

Очеркъ исторіи церковно-приходской школы отъ перваго ея возникновенія на Руси до настоящаго времени, С. Миропольського, выпускъ второй: Школы и образованіе въ эпоху монгольскаго ига. Спб., 1895, стор. 30.

Про перший випуск „Очерка“ ми подавали вже звістку до „Записок“ (т. V) і зазначили там, що „Очерк“ є додатком до часописи „Церковныя вѣдомости“, що виходить при Синодї. В тій замітцї між иньшим ми зазначили і ту головну думку, яку автор хоче перевести в своїм „Очерку“. Автор має на метї показати, що церковно-парафіяльна школа, яка істнує тепер в Росиї і яка веде тепер велику боротьбу з земскими та иньшими школами, є „исконная“ школа, себ то, що вона виробилась самим історичним життєм народу руського і через те вона — до мисли народу. За для сієї мети автор і робить екскурзию в попереднї часи історії і всякими способами вишукує там, чого йому треба. Перший випуск (до монгольської неволї) є, як ми сказали, зшитком з ріжних виїмок лїтописей, а другий — з житий сьвятих того часу. Автор дуже старанно зробив витяги з житий, — він виписав місця, де жития вживають слова: грамота, наука, книга, письмо..., або — вирази: „вданъ бываетъ

на ученіе книжное“, „прилежно почиташе почитание книжное“ і т. и., щоб показати, що за часів монгольської неволї була таки церковно-парафіяльна школа. Що були тодї письменні люди; що було не мало людей навіть з осьвітою; що були манастирі з досить богатими біблїотеками і були поодинкі учителї, які навчали грамоти й письма тих, що хтїли йти на попа, або на дяка... се ми знаємо, але що були по містах та селах парафіяльні школи, де дїти вчили ся безплатно (18 ст.), сього не знаємо.

Не будемо переказувать змісту „Очерка“, а подамо лише заголовки по главам: І. Тяжкі обставини для розвинення шкіл в монгольську епоху. II. Духовенство та його осьвітна діяльність в монгольську епоху (тут автор перечислює усїх письменників — епископів). III. Школи в монгольську епоху. Заснованє шкіл грамоти (школи грамоти, на думку автора, се такі школи, де учитель вчив дїтей за платню). IV. Манастирі, яко осередки осьвіти. V. Вихованнє та наука в школах монгольскої епохи. VI. Які плоди дала церковна школа в монгольську епоху (тут автор усї здобутки — лїтературні та культурні — виводить з церковної школи; само-осьвіти автор не признає). Вивод з усього автор робить такий: „Таким чином церковно-парафіяльна школа спасла Руси осьвіту в саму тяжку годину її житя — в епоху монгольської неволї“. Не будемо сперечати ся з автором. *С. Л.*

О началѣ Галицкой и Литовской митрополій и о первыхъ тамошныхъ митрополитахъ по византійскимъ документальнымъ источникамъ XIV вѣка, А. Павлова. Москва, 1894.

Галицкая митрополія, церковно-историческое изслѣдованіе И. Д. Тихомирова, Спб., 1895, стор. 189.

Брошура проф. Павлова є відбиткою статтї, надрукованої у Московській часописи „Русское Обозрѣніе“ (1894 р. май). З початку XIV в., коли Русь подїлилась на удїли й разом з сим почала централїзоватись у трьох пунктах — на північнім-сходї (Володимир і Москва), на північнім-заходї (Литовсько-руське князївство) та на південнім-заходї (Галицько-Волинське князївство, — і коли київський митрополит переїхав на північ, литовські та галицькі князї стали змагати ся, щоб і в них була окрема митрополїя. Про початок сього церковного сепаратизму в руських історичних жерелах нема відомостей (окрім натякання на се в житиї митроп. Петра з кінця XIV в.); звістки про се дають офіцияльні візантийські документи, — властиво: реєстри архирейських катедр, підвластних константинопольскому патриярхату, та акти тогож самого патриярхату (видан. Мікльосїча та Мюлєра). Сї дати звів проф. А. Павлів, в VI томі

„Русской Исторической Библіотеки", що містить у собі збірник „Памяток давнього руського канонїчного права". У теперішній статї д. Павлів робить деякі додатки та поправки на підставі нової працї нїмця Гельцера під заголовом: Beiträge zur russischen Kirchengeschichte" (в часописи: „Zeitschrift für Kirchengeschichte", XIII).

З початку автор стежить за історичними відомостями про галицьку єрархію, на основі візантийських джерел вказує час початку заснованя митрополії в Галичі — 1303 р. і прихиляєть ся до думки, що реєстер галицьких митрополїтів, поданий польським королем Казимиром Великим в грамотї до патриярха константинопольського з р. 1370 майже певний. Нифонт — се був митрополїт в Галичі, що вмер коло р. 1308; потім галицьким митрополїтом був Петро, що опісля став митрополїтом для усієї Руси; після Петра настає проблєматичне й у кожному разї не довгочасне керуванє митрополією якогось Гавриїла, про одне тільки йменння якого ми довідуємо ся з грамоти Казимира. Далї галицька митрополія наче-б то знесена, хоча коло р. 1341 настановлено галицьким митрополїтом Феодора, а небавом р. 1347 митрополію офіцияльно скасовано і прилучено до київської митрополії. Після майже 25-річної перерви митрополію відновлено р. 1371, коли за митрополїта настановлено Антонїя, що вмер коло р. 1391; по ньому заняв катедру за згодою короля польського Ягайла, але без благословення вселенського патриярха, луцький епископ Іван, що, невважаючи на незатвердженнє патриярха, фактично керував справами галицької митрополії до р. 1397.

Що до початку литовської митрополії, то візантийські джерела не вказують часу докладно; власне — більшість з них початок заснования митрополії відносить до часів імператора Андроника Палеолога Старшого (1282—1328) та патриярха Іоана Ґлїки (1315—1320), до того-ж у одному головному джерелї що до сього питання — в Андрониковому реєстрі архиєрейських катедр — час заснования литовської митрополії зазначено не тільки йменнями імператора та патриярха, але й хронольоґічною датою, хоча сю дату в ріжних списках показано ріжно: в одних списках стоїть р. 6800 (1291—2), в других р. 6808 (1299—1300). Проф. Павлов не згоджуєть ся з Гельцером, що останню дату (1299—1300) треба вважати за більш певну й що йменння патриярха Іоана XIII Ґлїки писарі поставили хибно, змішавши йменння сього патриярха з іменем патриярха Іоана XII (1294—1303); навпаки проф. Павлов каже, що писареви можна було помилитись, проставляючи рік, а не йменння патриярха, яке має характерний додаток (ὁ Γλυκύς). Далї д. Павлов доводить, що заснованнє окремої митрополії могло стати ся тільки за князя литовського Гедемина, що властиво й був справжним заснователем Литовсько-

руської держави і спочував руському елементови. За рік заснования литовської митрополії можна вважати — й се буде близько до правди — р. 1317 (звістка, що у сей рік у Царгороді був литовський єрарх, ὁ Λυϊβάδων). Хто був сей перший литовський митрополїт, невідомо, відомо тільки, що р. 1327—1328 таким митрополїтом був Феофіл; до його митрополії належало дві епархії — Туровська та Полоцька. Потім від р. 1329 за всеросийського митрополїта Феогноста — до смерти сього впливового митрополїта († 1353 р.), литовська митрополія начеб не істновала. Р. 1352, ще перед смертию митрополїта Феогноста, в Царгороді з'явив ся якийсь Феодорит — кандидат на митрополїта, з фальшивими відомостями про смерть Феогноста, але, не набувши затвердження, поїхав до Болгарии, й там терновський патриярх висьвятив його на митрополїта, невідомо тільки куди — чи в Литовську Русь, чи в Московську? Феодорит приїхав до Київа, що тодї належав, на думку автора, до Литовцїв, і пробув тут деякий час; мабуть його тодї підтримував в. князь Ольґерд. Р. 1354 задля упоминань Ольґерда для Литовської Руси за митрополїта настановлено Романа, не вважаючи на те, що тільки що перед сим той самий патриярх Філофей висьвятив на митрополїта Олексія з традицийним титулом митрополїта київського і „всея Руси". Роман змагав ся з Олексієм за границї митрополії, і коло р. 1355 йому, окрім двох попередних епархий — Туровської та Полоцької, одійшли ще епископії „Малої Руси" — Володимер, Луцк та Холм — себ то він одержав епархиї скасованої тодї митрополії Галицької (окрім Перемишля та Галича). Потім Роман захотів власти ще й над Київом та Брянськом. По смерти Романа (близько р. 1362) литовська митрополія не мала окремого митрополїта, й московський митрополїт Олексїй добив ся того, що відновлено єдність митрополії, але вимоги могутного Ольґерда не могли помирити ся з змаганнями велик. кн. московського та митрополїта, а через се і єдність була неможливою. Р. 1373 для Литви висьвячено окремого митрополїта Киприяна, що мусїв жити в Київі, але знов р. 1389 він став одиноким для Руси й земель північних і переїхав до Москви.

Розвідка д. Тихомирова про галицьку митрополію видруковано в періодичнім виданню „Благовѣстъ" (1895 р., май і иньші), що є додатком до часописи „Русская Бесѣда".

Праця ся складаєть ся з 6-ох роздїлів. Перший роздїл присьвячено загальній історії Галицько-Володимирського князївства; в другім роздїлї розглядають ся причини заснованя галицької митрополії і несталого тимчасово-періодичного єї істновання. Третїй роздїл трактує про непевних галицьких митрополїтів XIII в., яких признавали старі церковні історики Галичини, як Ходикевич, Гарасевич і ин. на підставі княжих грамот, признаних тепер історичною наукою за фальшовані;

В четвертім розділї розповідаєть ся про кількоразові проби з'орґанїзовання окремої галицької митрополії під проводом князів Романовичів з самого початку XIV в. аж до кінця їх династиї р. 1336 і в пятім розділї — про змагання до церковної відокремленности Галичини при чужоземних (литовсько-польських) володарях. Зміст сих двох розділів, як бачимо, той же самий, що і в книжочцї проф. Павлова, виводи п. Тихомиров здебільшого тіж самі, що і проф. Павлов; зазначимо тут лише ріжницї головних в працях сих двох авторів. Початок галицької митрополії проф. Павлов кладе на р. 1303, а д. Тихомирів на 1302—1303, тим що з певностию не можна означити рік по Р. Х., бо дату в візантийських джерелах наведено від утвореня сьвіту без зазначення місяця (а рік починав ся 9 вересня) власно р. 6811. Хоча в візантийських джерелах імени новонаставленого митрополїта не наведено, проте, як догадують ся і п. Тихомиров і проф. Павлов, ним мав бути Нифонт, бо власне він згадуєть ся в пізнїйшій грамотї короля Казимира з р. 1371 до царгородського патриярха при відновленню спершу було знесеної галицької митрополії. Другим митрополїтом в тій же грамотї названо Петра; се був св. Петро, ратненський архимандрит, а потім митрополїт київський і всеї Руси. Проф. Павлов думає, що сей св. Петро, по смерти першого галицького митрополїта, близько р. 1305, посланий до царгородського патриярха галицьким князем Юрием Львовичем, був спершу наставлений галицьким митрополїтом, а опісля, за 2—3 роки був вже узнаний всеросийським (київським), для чого і перенїс ся на північ Росиї, звідки і на далї урядовав галицькою митрополїєю; д. Тихомиров же твердить, що св. Петро був від разу висьвячений на митрополїта київського і що, таким робом, галицька митрополія тодї вже (коло 1308 р.) не істнувала а що про Петра згадано в грамотї кор. Казимира в числї галицьких митрополїтів, то се тому, що він був ставлеником галицького князя. Далї — проф. Павлов догадуєть ся, що під кінець митрополювання на півночи св. Петра († 1326 р.) галицьку митрополїю було відновлено, а галицьким митрополїтом був, імовірно, Гавриїл, що згадуєть ся в тій же грамотї Казимира (по черзї третим митрополїтом), а опісля по Гавриїлї галицьким митрополїтом був Хведір, що також згадуєть ся в ріжні часи, яко галицький епископ. Сей Хведір, на думку проф. Павлова, р. 1331 був в Царгородї при патрияршому синодї, про що сьвідчать і патриярші акти, не вказуючи ймення митрополїта; д. Тихомирів же мислить, що митрополїтом був Гаврило, а Хведір був митрополїтом пізнїйше, близько р. 1345, до тогож дуже не довгий час, бо коло р. 1347 галицьку митрополїю тимчасово скасовано. По митрополїтї Хведорі д. Тихомиров зачислює до галицьких митрополїтів Романа, литовського митрополїта, що з р. 1356 урядовав і Галичиною; йому в своїй працї

д. Тихомиров присьвячує досить місця, хоча він, властиво, не був галицьким митрополїтом і проф. Павлов тільки по дорозї згадує про митрополїта Романа. Далї при викладї історії галицької митрополії не знаходимо жадної ріжницї в виводах проф. Павлова і д. Тихомирова. Р. 1471 знов було відновлено галицьку митрополїю по волї польського короля Казимира, що опанував тодї Галичину; митрополїтом був Антоній до кінця р. 1391; по смерти його митрополюваннє обійняв луцький епископ Іван, що не був признаний патриярхом, для чого і вважав ся митрополїтом незаконним. На сїм і кінчать ся проби завести окрему галицьку митрополїю. Пізнїйше Галичина вже не мала не тільки свого окремого митрополїта, але навіть і епископа доки аж р. 1540 не був вибраний і висьвячений на епископа львівського, галицького і каменець-подільського Макарій Тучапський. Огляд долї галицької церкви з кінця XIV в. до конечного відлучення її разом з Київом і Литвою від московської митрополії — займає шестий і останній роздїл книги д. Тихомирова.

На кінци книги додано уваги про ріжні річи, що так або інакше дотичуть історії галицької митрополії; їх не зроблено в самім текстї для того, щоб не відбивати ся в бік.

Вся праця викінчена дуже старанно, на підставі друкованих джерел; тільки подекуди в ній події затемнюють ся ріжними довгими міркуваннями та здогадами автора, що нї на дрібку не вияснюють справи і моглиб бути легко викинені. *Ю. С.*

Monumenta medii aevi historica, res gestas Poloniae illustrantia, t. XV, continet: Rationes curiae Vladislai Jagiellonis et Hedvigis regum Poloniae 1388—1420 (Pomniki dziejowe wieków średnich do objaśnienia rzeczy polskich służące, t. XV, zawiera: Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420, wydał Dr. Franciszek Piekosiński), Краків, 1896, ст. VIII+616, 4°.

Ся найновійша публїкация історичної комісиї Краківської Академії має заступити витяги з рахунків Ягайлового двору, виданих в перекладї тому сорок лїт Пшездзєцким (Życie domowe Jadwigi i Jagiełły, 1854, перед тим в Бібліотецї Варшавській 1852 р.): др. Пєкосїньский з порученя академії зібрав оригінали, що з них користав Пшездзєцкий (лише два меньших реєстра, незнайшовши оригіналів, мусів він передруковати в тій формі, в якій подав їх був Пшездзєцкий — в кінцї збірника) і доповнив їх кількома новознайденими реєстрами (в бібл. Павлїковских і Осолїньских). Таким способом зложив ся значний том, що кілька разів

більший від публїкациї Пшездзєцкого. Надана йому назва не зовсїм відповідає змісту, бо специяльно двірські рахунки представляють реєстри королївських переїздів (staciones), тим часом як в иньших записки що до двору королївського стрічають ся лише по части — частїйше (як в реєстрах скарбника та ще прокуратора краківського) або рідше — зовсїм рідко (як в реєстрах ріжних провінцияльних прокураторів). Обіймають вони час, як означено, від р. 1388 до р. 1420, але з великими недостачами, бо взагалї сї материяли мають характер уривкових останків.

Попри загальнїйший інтерес, напр. для тодїшньої культури, для археольоґії, записки сих реєстрів містять в собі багато вказівок історичних для часів з 1393—1420 р.: про особи, що перебували на дворі Ягайловім, про посольства, висилання до походу; з сього погляду виїмки, видані Пшездзєцким, використовувались вже для історпї руських земель в кінцї XIV і початку XV в., і нове, повнїйше і більш наукове виданнє (в ориґіналах) сих реєстрів є втішною новинкою і для нашої історіоґрафії. Реєстри місцеві всї належать до польської (малопольської) територпї і для нас цїкаві головно лише тими видатками двірськими. Долучений індекс імен власних полекшує користаннє для студий історичних, а покажчик річевий має значну цїкавість археольоґічну. *М. Г.*

Dr. I. Franko — Z dziejów Synodu Brzeskiego 1596 r. (Kwartalnik Historyczny, 1895, I c. 1—22).

Пересторога, руський памятник початку XVII віка, історично-лїтературна студия дра Кирила Студиньского, Льв., 1895, ст. VI ненум. +193.

— Причинки до історпї унїї, критичні замітки на розвідку дра І. Франка п. з. „Z dziejów Synodu Brzeskiego 1596 r.“ Льв., 1895, ст. 21 (передрук з „Правди“ 1895, ч. 87).

Майже рівночасно вийшли рік тому дві розправи, присьвячені одному з важнїйших памяток українсько-руської полємічної лїтератури XVII в. — Перестороӟї. Обидві звернули свою увагу головно на історичну вартість сїєї памятки, перевірку її аналїз уміщених в ній історичних відомостей. В результатї обидва автори прийшли до подібних виводів, анальоґічних з оцїнкою, що дав сїй памятцї м. Макарий в т. IX своєї „Історпї руської церкви“, виданій ще 1879 р. (с. 492), признавши Пересторогу памяткою, написаною сторонничо і баламутно, де відомости певні перемішані з відомостями поплутаними і перекрученими народними переказами (пор. Франко с. 19, Студиньский с. 140). Вивід отже, перевірений на ново двома дослїдниками, прибирає значну певність для нас.

Др. Франко в своїй розвідцї приходить до того вивода перевіркою відомостей Пересторогн про факти перед синодом Берестейським; на вступі кидає він загальний погляд на погляди сучасної історноґрафії руської, російської й польської на унїю й її значінне в історнї руській. Звернувши ся до Пересторогн, як до одного з джерел до історнї унїї, широко уживаного в історноґрафії, він переходить зміст її і критично перевіряє подані тут факти про приготованнє унїї церковної, полємізуючн подекуди з гадками, висловленими в сучаснїй історноґрафії, і кінчить подорожею епископів до Риму. По тому застановляєть ся над часом написання і автором памятки.

Ми не будемо тут запускати ся в деталїчні питання про хронольоґію й звязок фактів з історнї унїї. Деякі поправки подав д. Студиньский в своїй критицї, прийшовши до виводу, що сею розвідкою „замісь осьвітлити памятник або подїї др. Франко подекуди їх затемнив“ (с. 21); з виводом сим не можна згодитись: при деяких другорядних недокладностях чи помилках, др Франко подає загальний погляд на Пересторогу, від якої не багато ухилив ся і др Студиньский; як ми бачили, вправдї, погляд сей сходить ся в головнім з давнїйше висловленим поглядом м. Макария.

Що до означення часу написання і автора, то обидві працї не дають чогось нового: обидва автори приймають датованнє Зубрицького 1600—1605 р., др Франко ширше розвиває висловлений ним вже давнїйше здогад, що автором Пересторогн був львівський братчик Юрий Рогатинець (с. 21), і сей здогад приймає і др. Студиньский, висловивши на потвердженнє сього ще деякі гадки (с. 3—4). Думаю одначе, що ся гадка зістаєть ся поки що гіпотезою; основу для неї становлять головно слова Пересторогн, де автор каже, що він брав участь в соборі Берестейськім, і друге: що автор вкладає промову, нїби сказану на соймі 1600 р., в уста львівського братчика; сей остатнїй факт одначе сам по собі не може заручити, щоб автором Пересторогн був також львівський братчик: можнаб навіть побачити в нїм сьвідоцтво против того, приймаючи, що промова та в дїйсности на соймі виголошена не була. Насовуєть ся ще одно питаннє, чи Рогатинець, що близше знав ся з Потїєм, аж то йому закидувано, міг, як каже д. Студиньский (с. 64), подавати за Потїя перекази про його ренеґатство, „які чув на проповіди в братській церкві у Львові?“ Иньші доводи за авторством Рогатинця не мають великої ваги, і в теперішнїм станї питання гіпотеза про Рогатинця не здаєть ся менї дуже ймовірнїйшою в порівнянню з гіпотезою А. Попова про Андрія, сьвященика зі Львова. Доводи дра Франка, що автором була особа не духовна, не здають ся менї (як і дрови Студинському) так важними, аби вони робили таке припущеннє неможливим.

По сїх увагах перехожу до розправи дра Студиньского.

Книжка ся становить першу ширшу розправу автора; ся обставина а також значна лїтературна плідність д. С. кажуть нам звернути на неї особливу увагу, в тім переконанні, що замітки наші можуть придатись єму в дальшій науковій діяльности.

Що до змісту, то маючи предметом ту саму памятку, що й др Франко, др. Студиньский ставить свою задачу, відповідно до ріжниці в обсягу працї, ширше: він не обмежаєть ся оцїнкою історичної вартости памятки, а запускаєть ся також і в аналїз лїтературний, при тім не обмежаєть ся певною частиною, а розбирає цїлу памятку; одначе і в сїй працї критична перевірка фактів до історпї унїї займають, як казав я, головне місце.

В вступнім слові зазначає автор, що тримавсь в розправі аналїтичного методу, широко його переводячи, в тім переконанню, що поки бодай головнїйші памятки XVI—XVII в. не будуть детально перестудиєвані, неможлива докладна характеристика тієї лїтератури; задачу ставить автор притім таку: „схарактеризувати мисли автора і дослїдити, о скілько перша частина памятника може нам служити жерелом історичним“, друге — виказати памятки, з яких користав автор.

Проти думки автора про потреби детального аналїза важнїйших памяток XVI—XVII в. нїчого не можна сказати, противно — думка ся цїлком справедлива, розходить ся тільки про те, як перевести сей аналїз, і над сим пунктом передо всїм застановимось.

Розправа складаєть ся з двох цїлком окремих частин. Перша — більша (ст. 8—116) займаєть ся історичною стороною памятки, друга (с. 167—193) теольоґічною (ся друковала ся в „Правдї“ з р. 1894, і передрук увійшов в сю дісертацию). Коротко застановившись в „Загальних увагах“ (с. 1—7) над часом написання памятки і її автором, а також над становищем її в сучасній лїтературі науковій, д. С. переходить крок за кроком поодинокі уступи памятки і дає до них пояснення й уваги критичні. Так, на початку (с. 8) виписавши вступні слова Пересторога, що справедливо уважає він як би титулом книжки, д. С. коротко резюмує задачу, яку в тих словах ставить собі автор Пересторогп, застановляєть ся далї над хибною датою Фльорентийського собору, поданою там, і над джерелом, з якого міг її автор взяти, далї над тим, які книжки, видані в оборону унїї, автор міг розуміти (с. 8—10). По тому переходить д. С. до дальшого уступу, де автор П. каже про запровадженнє християнства на Руси і про перешкоди розвитку осьвіти, і тут до поодиноких висказів робить свої поправки і уваги (про початок християнства в Польщі, про причини упадку просьвіти в давній Руси про руські книжки, поховані ві Львові etc. (с. 11—14). Навівши дальший

уступ Перестороги про польонїзацию Руси й упадок руської церкви перед унїєю, д. С. зауважає, що деякі гадки Перестороги перейшли в „Достовірну лїтопись“, з поводу слів П. ширше застановляєть ся над станом руської церкви перед унїєю (с. 15—29), а навівши знов уступ з Перестороги про становище грецької церкви під зверхностию турецькою, полємізує з автором П., що те становище ідеалїзує (с. 29—32), та перериває свої уваги з тим, щоб далї до становища руської церкви з поводу дальших слів П. вернутись.

Дальший уступ з П., де автор каже про діяльність князя К. Острожського, нахиляє д. С. до того аби, „задержати ся трохи довше над особою кн. Острожского, бо хоч його діяльність була вже нераз предметом студий, то всеж таки не найшла до нинї цїлком точного критичного осьвітленя“, і д. С. характеризує особу Острожського і його поступованнє в справі унїї, та й тут перериває се, „не хотячи перебігати в мислях автора Перестороги“ (с. 43); отже з порядку текста Перестороги звертаєть ся до приїзду патриярхів Йоакима й Єремії на Русь і подавши відомости про них, поправляє оповіданє Перестороги, далї до переходу на унїю епископів, де зазначивши помилки Перестороги, ширше застановляєть ся над характеристикою Терлецького й Потїя і їх діяльности (61—73), з тої нагоди вертаєть ся до відносин Острожського до унїї, а на решті застановляєть ся над питаннєм про ті пізнїйші писання, що скористали ся з оповідання Перестороги про переведеннє унїї (89).

Що про собор в Берестю П. оповідає лише побіжно, то д. С. подає вже від себе огляд подій того собору (95—101), а потому вертаєть ся знову до Перестороги і навівши уступ про утиск православних, дає пояснення й критичні замітки до сієї справи (101 - 5). Оповіданнє П. за увязненнє Никифора приводить д. С. до оповідання про нього, по чому збиває автентичність промови, що Пересторога вкладає в уста Острожського за Никифора (с. 105—116), далї критикує оповіданнє П. про сойм 1600 р. і збиває автентичність промов, наведених в П. (117—137), а деякі уступи сеї промови дають єму повід до побічних уваг — про чуда противоунїятські в лїтературі, про історию фльорентийського собора Суражського й її вплив на пізнїйші писання, а закінчує він сей уступ короткою апольоґією унїї.

На закінченню сього огляду історичної сторони д. С. подає уваги про „Посольство Мисаїла“ з поводу згадки П. і коротко (с. 140—2) характеризує Пересторогу з погляду обєктивности, з боку лїтературного і що до поглядів автора. По сьому йде специяльна розвідка про Зизанїя, доволї широка (с. 142—166), подана „не стільки для цїлости студиї, як радше для того, щоби подати нові данї і погляди“ на основі російської

лїтератури і вислїдити звязане з тим питаннє про антихриста, що відбиваєть ся, хоч невиразно, і в Пересторозї.

По сьому, як сказано, наступає цїлком окремий розбір уступу П., де автор її полємізує з наукою про папу, а д. С. слїдить в тій полєміцї крок за кроком за користаннєм з утвору Зибранда Людберта De papa Romano, з руських писань (Апокризиса, О єдиній вірі і ин.).

Я навмисне застановив ся над розкладом дісертациї й перейшов її коротко, аби дати читачеви можність в тім з'ориєнтувати ся, бо з сего боку мушу зробити головний закид д. С. — що він схемою своєї студиї положив коментарий критичний і еґзеґетичний до розібраної памятки. Як вже сказано, він бере уступ за уступом з П. і подавши його in extenso або в переказї, об'ясняє висловлені в нїм гадки, перевірює їх вартість історичну, їх джерела і вплив на пізнїйше письменство, висловляє з поводу їх свої власні погляди на справи так чи инакше з тим звязані, і так до дальшого уступу.

Такий спосіб має ту вигоду, що дає можність говорити разом і про більш важні і про другорядні факти, довше чи коротше, не вяжучись цїлостию плана; він полекшує роботу авторови, бо дозволяє йому висловляти свої гадки по дорозї про все, але дуже добрий для коментировання при виданню памятки, не так здатний для студиї; студия є студия, хоч би й аналїтична, а не commentarius perpetuus, сей має на метї об'яснити кожне поодиноке місце памятки, та — цїлу памятку.

Коли д. С. в своїм вступнім слові поясняв задачу своєї студиї, то з неї випливало три точки: характеристика загальних поглядів і осьвіти автора Перестороги, вартість історична його відомостей (сї два пункти доконче треба роздїлити, бо ловлячи автора П. на хронольоґічних помилках про взятє Царгородске та охрещенє Польщи, або на хибних поглядах історичних, ми на підставі того слїдимо його осьвіту і осьвіту громади, до якої він належав, а перевірюючи його відомости про факти, які міг він знати докладно, вияснюємо його певність), на решті — вислїдженє впливу, який зробила на автора попередня лїтература і — додамо на основі самої студиї — впливу, який мала Пересторога на письменство пізнїйше. Над сими пунктами застановляєть ся автор в своїй студиї, але все то, як і мусїло бути при тій схемі, спорадичні, поодинокі уваги до поодиноких місць, не зведені нїде до якихось загальних сум і характеристик (кілька рядків на ст. 140—2, що мають дати резюме попереднього, на се не вистануть). І коли читач, перечитавши уважно всї дванадцять аркушів розправи д. С., схотїв би здати собі справу з Перестороги, не думаю, щоб висше зазначені точки ясно міг він собі представити, бо за поодинокими ріжнородними увагами, переміз-

шаними з уступами текста, тяжко єму виробити якийсь суцільний погляд, за поодинокими деревами не побачить він лїсу.

Наведу конкретний приклад, до першої точки — погляд автора Перестороги на осьвіту. Є се справа, певно, незвичайно важна, а разом з тим неясна, бо заходить як би певна суперечність в поглядах П. на неї. Звернїмось же до студиї д. С.: на с. 12, з поводу вступної части П., де автор її нарікає на брак шкіл в давній Руси, д. С. зауважає тільки, що сї слова сьвідчать високо про автора і про сучасних йому Русинів; на с. 141, даючи загальну характеристику П., д. С. нотує, що автор П. „головною причиною всїх нещасть уважає недостаток шкіл,.. хоть рівночасно відносить ся з недовірєм до „мудрости Аристотелевої“ etc., нарештї на с. 185, з поводу нападок автора П. на Аристотелеву фільозофію, д. С. нотує тут впливи Людберта, Вишенського, Суражського, для об'яснення погляду автора П. наводить звістний педаґоґічний уривок з Вишенського, а при тім зауважає, що в житю руськім теория розійшлась з практикою, й мудрість Аристотелева найшла собі місце в православних школах вже з XVI в.

Я позволив собі застановитись над сим поодиноким фактом для того, що минї він здаєть ся докладною ілюстрациєю наукового метода автора — часом механїчного і навіть подекуди поверхового аналїза, не зведеного до якихось сум; чи вище наведені місця об'ясняють нам погляди автора П. на осьвіту і його місце з того погляду серед иньших заступників тогочасного у.-руського письменства? кінцем всего — читач не знає, чи автор П. мав погляди Вишенського, чи нї, чи виступленнє його супроти Аристотелевої фільозофії було наслїдком чужого впливу, чи лежало в орґанїчнім звязку з поглядами автора, і як би се ми могли приложити до особи автора — Рогатинця.

Мусїла відпасти при такім методї ще одна сторона — об'ясненнє укладу Перестороги, її архитектонїки; а вона тим часом досить характерна: автор показує ріжні хиби і перешкоди в історії Руси до доброго поступу (на ст. 230, де він резюмує свій погляд, ті перешкоди представляють ся справою диявола) і доводить, що заходами кн. К. Острожського й патриярхів попередні вади мали усунутись, і руська церква і нарід мали прийти до сьвітлого й славного стану, але диявол, щоб тому перешкодити, розпочинає справу унїї, вибравши головним посередником в сїй справі Кирила Терлецького, і за посередництвом унїї, через Латинську церкву, що вже давнїйше займала місце сатани між иньшими церквами, „сего останного віка, кончаючи власть свою“ сатана мучить і утискає вірних, та в тому не може поспіху мати, що доводить ся прикладами.

Але перейдемо вже до виводів д. Студиньского. Передовсїм мушу признати, що свою аналїзу переводить він старанно, по можности використовує лїтературу тогочасну, XVI—XVII в., і сучасну, і доходить часто до ориґінальних і справедливих виводів. Тож що до самої аналїзи памятки, то я обмежусь кількома увагами до місць, де д. С. не був так щасливий в своїх виводах і спостереженнях.

На с. 11 закидає він автору П. фальшованнє („не так з невіжества, як радше з умислу“) — що той кладе початок християнства на Руси перед початком християньства в Польщи. Д. С. має на оцї тут загальне запровадженнє християнства за Володимира, та забуває за хрещеннє Руси за Фотия — Ігнатия і хрещеннє Ольги: як відомо, автор Синопсиса, уважаючи на сї та подібні відомости, нарахував ще до Володимира пять хрещень Руси (с. 52—53, вид. 1823 р.), тож і слова П. не треба уважати за якесь тенденцийне фальшованнє історії.

На с. 13 д. С., збиваючи думку автора П, що брак осьвіти вплинув на упадок руської держави й руського народу, бачить причину „коромол княжих“ в лихих сторонах впливу Византиї — „в моральнім і полїтичнім напрямі“; при тім автор пригадує слова лїтописи про „льстивих Греків“ і в княжім поводженю хоче бачити наслїдуваннє Византиї. Думаю, що се нерозважно кинена фраза: Боротьба князїв в давнїй Руси залежала від причин, що глубоко корінили ся в суспільнім житю її, як то показали студиї над істориєю давньої Руси за останнїх 50 лїт, і не були наслїдком одної невірности, некультурности князїв, а суворе часом їх поводженнє з таким же правом можна виводити з византийського впливу, як т. зв. Faustrecht з римського. Взагалї говореннє про т. зв. византизм в давнїй Руси має дуже мало ґрунту під собою, бо спочиває на сьвідомім чи несьвідомім перенесенню на у.-руський ґрунт прояв житя московського; на у.-руськім ґрунтї-ж одинока, може, сторона, на яку можна напевно вказати як на наслїдок византийського впливу — се певна залежність єрархії від власти княжої.

На с. 15 д. С. зауважає, що слова П. про вплив мішаних шлюбів на споляченнє Руси перейшла через „Достовірну лїтопись до Величка“. Анальоґія між наведеними там уривками доволї слаба і може служити прикладом натягання лише подібних місць до спільного джерела або запозичення, які стрічаємо часом у д. С.*), а крім того замітимо ще ось що: д. С. каже за Величка, але місцé, яке він цитує, стоїть не у Величка, а в переробцї мемуара Титловского з збірника Лукомського (див. перед-

*) Напр. ще с. 116; на с. 135 нема дословно виписаного з Суражського, а є подібна думка і деякі подібні вирази.

мову до Величка т. IV с. VIII); далї — автор уважає „Достовірну лїтопись“ певним конкретним утвором і на с. 90 пробує навіть докладнїйше означити час написання і край автора. Але ся „достовірна лїтопись“ відома нам тілько з ноток Лукомського, що приходять при його писаннях, про джерела, з яких вони зложені; вже О. Левицкий (Лѣтопись Самовидца с. XVI) розумів, що се може бути й колєктивна назва для тубильних, українських лїтописей, і се питаннє досї зостаєть ся нерозвязаним. Що до оповідання про смерть Потія, на яке покликуєть ся д. С., то з нього нїчого певного вивести не можна — перше, ми не знаємо навіть, чи воно взято з тої „достовірної лїтописи“, бо ся нотка може й не належати до сього оповідання, друге — хибні звістки про смерть того чи сього циркулюють часто і можуть попасти в мемуар далеко ранїйше смерти (пригадую собі некрольоґ Є. Рулїковского, надрукований перед кількома роками в К. Старинї, а сам д. Рулїковский і тепер здоров живе!).

Для уваг про причини упадку у.-руської церкви послужила д. С. джерелом розправа О. Левицького (заміщена в Архиві Ю.-Зап. Руси, 1. VI); д. С. виписує звідти буквально довші тиради (на своє джерело він покликуєть ся, але випадало-б поставити їх в „“) і минї здаєть ся такий спосіб трактовання справи не зовсїм відповідним для розправи. Не перевіряючи виводів д. Л., д. С. впадає за ним в недокладність, кажучи про спосіб поставлення епископів в давнїй Руси. Д. Л. (с. 21) наводить епізод 1185 р., де князь не приймає епископа, тому що „не избраша сего людье землѣ нашей“ (Ипат. с. 425), але сей епізод стоїть одиноко і можна думати, що покликаннє на людей був лише претекстом; фактичний вибір, очевидно, належав до князя, чому лїтопись і каже часом за князя, що він постав епископа (див. мій Очерк. ист. Кіев. з. с. 365 і Голубинського Ист. рус. ц. I, 1, с. 310—1); пізнїйше-ж, в XIV—V в., поставленнє епископів переходить, очевидно, в руки клира, як знати з протоколів митр. Теоґноста (публїкованих давнїйше Василєвским, передрукованих Головацьким і тепер на ново виданих у Реґеля, Analecta byzantino-russica) і з устава XV в. про поставленнє епископів, виданого в збірнику памяток руського канонїчного права в Руській историчній библ. т. VI.

На с. 33 цїлком безпотрібно бачить д. С. тенденцийність в П.; подібні слабо уарґументовані уваги бачимо ще на ст. 72 (справа „мемранів“), 122 (про добровільне „відкликаннє“ протеста православних). Взагалї треба признати, що в своїм аналїзї д. С. часом трактує річи трохи залегко — так він збиває часом відомости П. тільки тим, що покликуєть ся на запереченнє їх зі сторони унїятів (напр. с. 105, 131, с. 85 — де автор доводить щирість Потія патетичністю його слів);

але відомости унїятів могли бути так само сторонничі, як і православних, значить треба здати ще справу з вартости їх.

Але годї нам протягати свої уваги. Зауважу ще деякі браки що до бібліоґрафії. Для характеристики Потїя не використав автор дуже важного джерела його листів виданих в Archivum domu Sapiehow (т. I, 1892) дром. А. Прохаскою; меж иньшим тут знайшло ся-б дещо цїкаве для справи про утиск православних, що над нею нераз застановляєть ся д. С. (такі напр. уваги Потїя в N 409: widze że ta hańba świecka potrzebuje karania, pomożcież mi jedno WMcie sua autoritate u pana, wszak obaczycie, jak ja ich uskromię, że się i drudzy kaiać będą, bo dobrocią nic nie sprawimy u tego bydła nierozumnego, або його викрик в тім же листї: dla pana Boga, daj mu WMc łacinę! і т. и. — (характеристику Потїя по сїм його листам дав д. В. Щербина в „Чтеніях" Київ. істор. товар. VII). В сїм же виданню знайшов би д. С. і документ (N 144, датований 10/IX 1595), що він подав з Антірризиса на с. 73.

Можна подекуди зробити ще закиди що до бібліоґрафічного апарату д. С. — так кажучи про братства, називає він одного Флерова, про Курбского — лише Устрялова (а не Горского, Іванїшова etc.); про жидовствующих проминає працю Никитского; але се вже річ другорядна. Натомісь повинен я ще піднести одну річ, яку не мило бачити в дісертациї з історії у.-руського письменства — се неконче поправна мова, значне число польонїзмів і росизмів; такі вирази як вз несла (с. 6), згiршенє (64), безобразиє (с. 21), движеня (25), вiроятно (46), мниме (58), колибанє (67) і т. и. ледви чи можна було уважати у.-руськими.

Я застановляв ся в горі над хибами працї д. С. Вони одначе зовсїм не відбирають у неї стійности наукової. До сього року про Пересторогу малисьмо деякі поодинокі уваги, розкидані в працях історично-лїтературних, др. С. вперше переходить цїлу П., не тільки критикою історичною, але й аналїзою лїтературною, вказуючи звязки сїєї памятки з иньшою попередньою й пізнїйшою лїтературою, і висловляє чимало ориґінальних думок; хоч не з усїма можна годитись, та годї заперечити, що аналїза його дає користну вкладку в науку що до лїтератури українсько-руської XVI—VII в. Меньш ориґінального дають його екскурси, тим часом відтягають на бік увагу читача, доволї слабо привязані до основної теми (про К. Острожського, собор в Берестю, й особливо про С. Зизанія), хоч подають користні відомости й огляд поодиноких справ, а подекуди і виясняють деякі суперечні питання.

Як перша більша праця, робить „Пересторога“ дра Студиньского в усякім разї миле вражінє старанно зібранним материялом, детальностию аналїзи, ріжносторонностию студиєвання; коли автор надальше буде більш дбати про поглубленнє своїх студий, своєї аналїзи й зведеннє їх до якихось загальнїйших сум, то тим значно побільшить користь своїх дослїдів; а тепер на закінченнє жичимо йому щиро енерґії й поспіху в розпочатій науковій діяльности. *М. Грушевський.*

Межигорскій монастырь прежде и теперь (Київські Епархіяльні Відомости 1895, N 8).

Къ исторіи Межигорскаго монастыря (ibidem).

Прот. П. Орловскій — Кіево-Межигорскій Ставропигіальный монастырь въ 1774 г., во время учрежденія архимандріи въ Запорожской Сѣчи. (ibid. N 18).

В Київських Епархіяльних Відомостях минулого року уміщено три статї, присьвячені одному з видатнїйших українських монастирів — Межигорському. Перша — се коротенький начерк історії монастиря. Межигорський монастир, що стоїть при Днїпрі, кілька верст вище Київа, був заснований нїби грецьким ченцем, що прибув до Київа разом з митрополїтом Михайлом року 988; зруйнований за часи татарского нападу Батиєм, він був збудований вдруге через два століття. По сім цїлком леґендарнім періодї починаєть ся фактичне істнованнє його в XVI—XVII в., коли він стає одним з найпопулярнїйших, і специяльно — у запорожських козаків. Межигорський монастир був військовим монастирем, а Запорожська Січ — його парафією. Тим-то служби божі в Січевій церкві правили єромонахи з сього монастиря і кожний Запорожець вважав за неодмінний обовязок хоч раз в своєму життю піти на прощу до Межигорского Спаса, а де-котрі з січовиків під кінець своєго життя приходили сюди, щоб сконати свій вік серед монастирської тишї в молитві й послушанні. Коштом Запорожців в Межигорі було збудовано лїчницю й „шпиталь“ для покалїчених і вельми старих січовиків. Весною року 1787 цариця Катерина II, що зимувала тодї в Київі, хотїла відвідати Межигорє, але за день до того, коли цариця мала приїхати туди, монастир до останку згорів. З того часу монастир перестав істновати протягом цїлого століття; в монастирских будівлях завели фаянсову фабрику, що (до року 1822) належала до київського маґістрата, а потім (1822—1876 р.) — до „вѣдомства Императорского Кабинета“. Року 1884 в третє засновано мужеский монастир; до заснования багато спричинив ся київський митрополїт Платон, що сам і випросив дозвіл на се. При монастирі була заведена школа для духовних сиріт і шпиталь

для старих людей духовного стану. Але що справи монастирські вели ся дуже недбало тими монахами, що надіслані були сюди з иньших монастирів, то, року 1894, мужеский монастир перемінено на жіночий. Ся реформа дала добрі наслідки: черниці вельми працюють над тим, щоб монастир придбав собі гарний вигляд.

Друга — коротенька замітка належить власне до історії київського подвіря Межигорського монастиря, що засноване було з початку XVIII в. (1709 р.) в Київі на Подолї. На се подвірє звичайно заїздили Запорожцї, що прибували до Київа в яких небудь військових справах, або своїх особистих. Автор замітки на підставі документів, знайдених в київскій духовній консисториї, доводить, що церква на сьому подвірю во імя св. Пантелеймона була збудована в 1768 р. коштом всього війска Запорожського, а не одного лиш кошового судї Миколи Тимофієвича, як думали до сього часу. Яко додаток до замітки, надруковано два документи 1767 р. — „прошенія" до київского митрополїта Арсенія: одно — від ігумена і братиї Межигорського монастиря, а друге — від Петра Калнишевського, військової старшини і всього війска Запорожського; в обох просять дозволу збудувати церкву на київскому подвірю Межигорського монастиря.

Третя статя основана на архивних документах київської духовної консисториї за 1774 рік. Запорожска Січ з початку свого заснування зачисляла ся до Київської митрополїї, тим то служби божі і ріжні „треби" в Січи і навкола Січи правили ченцї київського Межигорского монастиря. Але в другій половинї XVIII віку Запорожцї пробують відокремитись від Межигорского монастиря і київського митрополїта. І от року 1758, коли в Січ приїхав з Грециї, щоб збирати гроші для запомоги бідним Грекам, Анатолїй епископ мелегинский, що був родом з україньского Переяславского полка, то січовики витали його з великою честию, дозволили йому по січових церквах правити служби й задумали засновати у себе самостійну епископію. Анатолїй почав запрошувати до себе ріжних захожих сьвященників і ченцїв і поставляти їх до Запорожских церков. Але ігумен Межигорського монастиря зараз же удав ся до Синоду з доносом про заміри січовиків, і російський уряд примусив Анатолія вибратись з Січи і втікти за кордон. Потім, 13 років пізнїйше Запорожцї з своїм кошовим атаманом Петром Калнишевським випрохали у цариці Катерини II і Синода дозвіл на заснованнє в Запорожській Січи окремої архимандриї при Самарськім монастирі. Року 1774 на посаду архимандрита запорожського був закликаний єромонах Межигорського монастиря Володимир Сокольський і під його догляд перейшли всї запорожські церкви.

Звичайно, що новий устрій запорожського церковного життя не сподобав ся ченцям Межигорського монастиря, і вони удались до

Синоду з заявою, що їх монастир здавна посилає у Січ єромонахів правити служби і треби, що один тільки їх монастир мав право продавати воскові сьвічки в Січи; кажучи се, вони опирались на грамотах московського патриярха Іоакима 1688 р. й царя Петра І 1698 р. Далї ченцї писали, що вони позбудуть ся значних доходів з Січи і не зможуть утримати себе при таких умовах, які повстануть по заснованню на Січи окремої архимандриї. Синод поручив київському митрополїту Гавриїлови зібрати відомости про материяльний побут Межигорського монастиря і дати звістку про се в Синод, а також і те, на яких умовах повинна істновати ново-заснована архимандрия. Автор наводить в статї текст відповіди межигорського архимандрита про материяльний побут монастиря, про його землї, маєтности, братства, про кількість селян в монастирских селах і т. и. Сей документ вельми цїкавий і має велику вагу для історії монастирского володїння взагалї і для історії Межигорского монастиря з особна.

Київський митрополїт не встиг подати до Синоду анї яких небудь звісток про материяльний побут Межигорського монастиря, анї своєї власної думки що до справи заснования нової архимандриї в Січи, що теж вимагалось від його: скоро Запорожска Січ перестала зовсїм істновати, і нїчого було й думати про заснованнє нової архимандриї. 4 червня 1775 року після приказу царицї Катерини ІІ Січ Запорожську зруйновано. Володимира Сокольского, що був призначений на посаду запорожського архимандрита, 5 жовтня 1775 р. зроблено настоятелем батуринского монастиря. Се була нагорода за те, що він переконав Запорожцїв, щоб вони підлягли российському війску без жадної бійки та різанини. Запорожцї справдї поклали зброю, і таким чином дуже велике кровопролиттє усупуто під впливом слів Володимира Сокольского.

Ю. С.

Князь А. Б. Лобановъ-Ростовскій — Русская родословная книга, вид. друге, 1894, т. І, с. V+467, т. ІІ с. V+481.

Книжки сї представляють собою перероблене і доповнене виданнє ґенеальоґічних таблиць, виданих вперше редакцією „Русской Старины". Всього заведено коло півтретя ста родів, між ними чимало й українських; подано поколїнні реєстри, з короткими поясненнями. Праця має характер підручника для справок; одначе можна пожалувати, що джерела тих родословій звичайно не подано. *М. Г.*

П. фонъ-Винклеръ — Русская геральдика, исторія и описаніе русскихъ гербовъ, съ изображеніемъ всѣхъ дворянскихъ гербовъ, внесенныхъ въ общій гербовникъ

всероссійской имперіи, вып. I, 1892, с. VIII ненум. + 48, III і II, 1894, с. IX ненум. + 49—176.

Як поясняє в передмові автор, його виданнє має заступити урядовий „Гербовник“, неприступний своєю ціною, а заразом дати історию російських гербів, заступлену досї лише давньою працею Лакієра. Свою працю д. Вінклєр поділяє на дві половини — основи геральдики і історию російських гербів, сподіючись умістити се в семи випусках. Видані три випуска обіймають більшу частину першого відділа, що займаєть ся аналїзою і описею складових частин герба. Самі рисунки гербів приходять як ілюстрация відповідних уступів текста, а для вишукування їх має служити азбучний показчик на початку кождого випуска. Автор одначе постановив змінити такий порядок і почавши з IV вип. подати всї герби „Гербовника“ (коло півтретя тисячи) в порядку азбучнім.

Ся геральдична праця може бути тим цікава для нас, що містить герби української шляхти, признаної російським урядом. Друга половина — история гербів мати ме більший інтерес, видані-ж випуски можуть служити для справок що до рисунків заведених сюди гербів. *М. Г.*

Дневникъ генеральнаго подскарбія Якова Марковича (1717—1767 г.), изданіе „Кіевской Старины“, подъ редакціей Ал. Лазаревскаго, часть первая (1717 -1725 г.) К., 1893, ст. XVI+II+329, часть вторая (1726—1729 г.), К., 1895, ст. II+342.

Дневник Якова Маркевича, типового заступника аристократиї лївобічної, поруч з дневником його „кондисципула“ Миколи Ханенка становлять першорядні джерела до внутрішньої історії лївобічної України в XVIII в. Дневник Маркевича видав 1859 р. в Москві в двох томах його внук Андрій Маркович („Дневныя записки генеральнаго подскарбія Якова Марковича“), але з значними скороченнями (більш як на половину) і поправками не тільки правописи, але й фразеольоґії на мову російську. Се спонукало звістного знавця лївобічної України і невтомного робітника на її полї д. Олександра Лазаревського підняти нове виданнє сеї памятки. Колиж лївобічна археоґрафія в Росиї зостаєть ся в неприкаяному становищу і немаючи свого орґану, яким для правобічної України напр. є київська комісия археоґрафічна, мусить тиняти ся в сусїдах по ріжних видавництвах, то й „Дневник“ мусів шукати собі такого пристановища і став виходити в додатку до „Київської Старини“. Таким чином протягом р. 1891—2 видрукована була перша, а протягом р. 1893—4 друга його частина. Признаючи всю користь нового видання, трудно втримати питаннє — чи дійде воно до кінця? уважаючи на подану

редактором опись рукописей, прийдеть ся на окінченнє сего видання дати ще яких 6—7 томів, значить 11—13 років. Пожадати отже треба, щоб якась комбінация прискорила се виданнє.

В новім виданню редактор положив задачею дати повний і незмінений текст дневника; випущено лише меньш цікаві виписки з иньших книжок і писань, які часом приходять в дневнику, особливо фільософічно-теольоґічного змісту. Aquila muscas non capłat, але не можемо не піднести справи коректи; вид, в якому приходять на ст. 314 т. II. відомі вірші Горация, надає думку, що вона мусїла-б бути поправнїйшою. Правда, що се все трудно при малім складї сил редакцийних приводити до потрібної перфекциї.

При текстї приходять подекуди пояснення слів і імен власних. Перший том попережає маленька стаття редактора про С. Марковича — в значній мірі се лиш витяг з його біоґрафії тогож автора, виданої в звісній серні „Люди старой Малороссіи“ (К. Старина 1894, I).

М Г.

Прот. П. Орловскій — Грановскій протопопъ Іоаннъ Строцкій, какъ поборникъ православія на Украинѣ во второй половинѣ XVIII столѣтія (Київска Старина, 1895, XI стор. 119—144, XII стор. 328—350).

— Странствующій архіерей (1777—1778 г.) (ibid. 1896, I стор. 78—100.

Перша статя написана на основі актів переяславської духовної семинариї про православіє на Українї в рр. 1772—1783, що переховують ся нинї в архиві київскої консисториї; автор користував ся крім того в більшій части польскими рукописями протоп. Строцкого в бібліотецї Києво-Софійского собора подаємо тут докладнїйший зміст статї, що трактує відносини мало вияснені доси.

Межи православними сьвящениками на Українї в другій половинї XVIII стол. відзначаєсь яко дбалий пастир о. Іван Строцкий (рук. р. 1746). Діяльність свою присьвятив він виключно майже оборонї переслїдуваного тодї православія на Українї. Будучи протопопом в м. Гранові (Брацлавщина), що був осередком просторих дібр кн. Адама Чарторийского, з'єднав він собі вже в 60-тих роках прихильність дїдича і найбільше єму, єго могучому впливови завдячував сей те, що ключ Грановский не потерпів нїчого від Коліївщини. Син кн. Адама Чарт. Адам був ще більш приязним до грановского протопопа, а приязни чи прихильности сїй завдячує І. Строцкий те значінє, до якого дійшов він в 70-тих роках XVIII стол. Строцкий обудив в серци князя бажанє стати оборонцем

переслїдованої віри православної, і він обіцяв протопопови заступати православних духовних де лиш зможе.

За радою єго та за дозволом переяславского епископа Іова Бавилевича, під зарядом якого були тодї усї українські церкви, о. Строцкий скликав р. 1774 до Гранова збір значнїйших сьвящеників Грановского ключа, щоб вибрати делеґатів в Варшавский сойм; делеґати мали б подати Повсечасній Радї просьбу про відновленє привілеїв східній церкві, і про кару за нарушенє тихже привілеїв. Подорож в Варшаву завдяки стараню кн. не проминула без успіху. Назначена соймом комісия прибула на Україну в мартї 1775 р., і розслїджуванє жалоб, поданих делеґатами, принесло користні результати для гонених православних. Духовеньство, з вдячности за таку прихильність, зложило кн. Чарт. письменно подяку.

Хоча кн. А. Чарторийский брав горячу участь в оборонї релїґійних прав всїх укр. православних, то всеж з добрих результатів єго заходів користали якийсь час лиш ті з них, що пробували в добрах Грановских. В иньших землях положенє православних справдї було незавидне. Вправдї видавано унїверсали в оборонї православия, але се позіставало мертвою літерою, бо польска республика і при охотї не могла перешкодити поступованю против унїверсалів. До того належить зазначити, що й унїятскі митрополїти також немало прикладали рук до того гоненя православних. Автор статї наводить приклад, де не то що ті митрополїти спиняють виконанє унїверсалів видаваних в оборонї православія, але навіть спиняють видачу подібних унїверсалів. Автор наводить лист митр. Л. Шептицкого, що спинив видачу унїверсалу в оборонї православия. Коли в р. 1778 на внесенї українськими делеґатами жалоби мала бути дана православним сатисфакция від унїятів, Шептицкий просить письменно Раду відрочити остаточну резолюцию на внесений православними мемориял, бо й унїяти можуть неодну скаргу внести на православних. Він вносить мемориял з сторони унїятів, а проволоку, яка звідси наступила, задумав Ш. використати для забираня православних церквей, і т. и. Унїятскі офіцияли розсилали до більших панів листи, де давали їм вказівки, як мають навертати нарід на унїю, як забирати церкви православні і як тому незаконному дїлу надати вид законний. (Для прикладу наводить автор лист Любіньского). До цїлковитих успіхів тою дорогою Лев Шептицкий не дійшов, бо в дорозї з Варшави в Радомисль (де була тодї катедра митропол. унїятских) помер нагло в маю 1779 р. По смерти головного ворога православия здавало ся, що не трудно буде направити положенє православної церкви. Треба було зладити відповідь на мемориял Л. Шептицкого; за радою секретаря кор., приятеля Строцкого Коссаковского, і на порученє епископа переяславского,

виготовив Строцкий, спільно зі всіми протопопами і старшими сьвящениками, опровержене точок письма Л. Шептицкого. Вибрані протопопи мали виїхати до Варшави і предложити єго королеви і єго Раді. Просторую сю полємічну працю Стр., що переяславська консистория признала „удовольственнымъ и годнымъ для дѣла“, наводить автор в цілій основі (на стор. 134—144). Одначе сей мемориял не досяг своєї мети.

Надужитя зі сторони офіциялів поступали дальше, однак в Гранівщині не важились они уживати незаконних способів для привертаня народу на унію. Тим часом наслїдник Льва Шептицкого, І. Смогоржевский забажав конче привернути собі під послушенство протопопію Грановску, але не помогли ніякі намови, ніякі листи (стор. 329), бо Строцкий за ніяку ціну не покинув би грецкої віри. Так отже головний ворог унії удержав ся, і заходи офіцияла Примовича, для того підняті, не довели до нічого. Удавану приязнь змінив тепер Примович на явну ворожнечу. В Грановщині являють ся два вороги, що силою хотїлиб змусити православних до принятя унії. Оден з них Бернатович, комісар Гранівских маєтностей, а другий Єрлїч, ґенерал польских війск в брацлав. воєводстві. На їх надужитє вніс Строцкий мемориял, але се розуміє ся, зійшло без успіху. Аж р. 1786, коли Віктор Садковский, яко православний еп. переяславский, приїхав для огляду правосл. церков, Строцкий особисто вніс єму скаргу, і знов кн. А. Чарторийский залагодив щасливо цїлу справу.

Завдяки впливови цариці Катарини II почав ся рух в користь православия. Але такий стан тревав коротко. Вже в кінци 1788 р. незнати звідки почала ширитись неправдива вість про народний бунт против польского правительства. На Росию, що була зайнята війною з Турциєю р. 1787 спала вина, що она має підпомагати до тої нової „колїївщини“. Рішено взятись до всяких способів обережности, установлено навіть осібні комісиї (волиньску, київську, брацлавську і подільську) для близшого розслїдженя цїлої справи. Тим збільшено ще більше панїку. Підозріних монахів, купців, що вештались по краю, увязнено, а 18 цьвітня 1789 арештовано Садковского і вкинено до вязниці. Строцкого також візвано перед комісию брацлавску і загрожено вигнанєм, колиб не приняв унії. Але хоч був вже 70 лїтний старець, не настрашив ся сего і дальше боронив свого православия. Заходами Чарторийского позволено Строцкому оставатись в Гранові; охорони від уніятских насильств не одержав сей протопоп жадної, але він з тими гоненями зжив ся, не упадав духом і по увільненю заняв ся будовою нової церкви, а заразом виправив „Відповідь“ уніятскому митрополїту І. Сморжевскому, виступає остро против наруг і обид нанесених правосл. церкві.

Відповідь ту в перекладї з польского подає автор по росийски (на стор. 343—357).

Тим часом, в половинї 1792 р. Катерина II зайняла Україну і Литву; Строцкий розвинув новий рух в користь православия. Нарід і духовеньство домагалось від цариці дозволу перейти на православиє. Але цариця Катерина II довго опиралась тїй просьбі, доперва заходами Садковского в цьвітни р. 1794 наступив дозвіл вертати з унії на православиє. Новим росказом з 16 мая 1794 поручено синодови постарати ся для о. Віктора помічників в тїй справі вибрати з иньших епархий сьвященників і вислати до него. Між тими помічниками Садковского в справі привернення униятів на православиє був і Строцкий. 18 серпня 1794 р. відбував з'їзд всїх сьвящеників в Лебединскім мон. що до способів до привернення униятів. Не маючи одвітних жерел, автор опускає опис місионерскої роботи о. Строцкого. Зазначує тілько автор, що сповнились бажаня Грановского протопопа, що на Українї возсияв дїйсно „тишайшій и чистѣйшій греко-россійскаго исповѣданія свѣтъ".

В другій статї автор хоче виказати на основі певних даних самозваньство Євсевія, що користуючись невідрадним положенєм православних, на Подїлю і в Брацлавщинї, хотїв собі привластити митрополїчий стіл в сих землях, що належали до Польщі.

Стрітившись в Молдавії з ґенерал-фельдмаршалом Румянцевим, що доводив росийскою армією в Туреччинї, назвав себе Євсевій призремским митрополїтом, що утечею з тяжкої вязниці, на яку засудила єго Порта за чорногорский бунт, спасає житє. Якийсь час оставав він при армії, а потім коло половини 1777 р., за дозволом Румянцева, поїхав в нинїшну подільску ґубернію, де яко православний архиєрей, признаний Румянцевим, проживав якийсь час в Могилеві над Днїстром, а потім в Немирові. На вість про православного архиєрея, богато з Українців, котрі не могли одержати рукоположеня в Периясдаві, почали з всїх сторін Поділя і Брацлавщини удаватись до него за рукоположенєм. Тому митрополїт сей не був до вподоби униятам, а до того і висшу росийську єрархию занепокоїло се появленє православного митрополїта. Тож перенесено Євсевія з Немирова до Київа, до Пустинно-Миколаївского монастиря.

Сей побут Євсевія в київских монастирах широко описаний в актах київської духовної консисторії. Київський митрополїт Гавриїл поручив зібрати про житє сего митрополїта деякі дати, а доносячи синодови про прибутє Євсевія до Київа, долучив їх, та на се зажадав синод від Гавриїла грамот, що дїйсно-б стверджували архиєрейство Євсевія. Між тим Євсевій не вдоволяв ся тихим житєм в монастирі, він переходить з одного монастиря до другого, вимагає богатого принятя, а всюди

достарчують єму чого хоче. Автор наводить вельми цікаві дати про поводженє Євсевія в Київі, з котрих аж надто наглядно показуєсь надмірне житє митрополїта; в протягу 436 днів вийшло на него 48 відер горівки, 2180 кварт пива, і всяких иньших напоїв немала скількість; певно, подібного архиєрея немав ще серед своїх мурів Київ! Вкінци хотїв (в р. 1779) Євсевій перенестись з Кирилівского монастиря в Петропавловский, але на се єму вже не дозволено. Здаєсь почало духовеньство сумнїватись в правдивости сего митрополїта, і як автор пізнїйше згадує, — може вже діставало в тій справі потрібні відомости з Царгорода. Рівночасно в Київі пробував в Катериненьскім монастири щирий приятель Євсевія, Теофіл, що назвав себе ігуменом сербскої нациї. З сим задумав Євсевій непримітно винести ся з Київа. Зготовивши все, що до подорожи було треба, Теофіл і Євсевій 14 жовтня 1779 в вечер виїхали раз на все з Київа.

Сї відомости документів київскої консисториї доповняє автор незначними датами, що зібрав Коялович в синодальнім архиві і помістив в книзї „Исторія возсоединенія западно-русскихъ уніятовъ старыхъ временъ“. В кінци зими 1780 був уже Євсевій в Варшаві, де одержав від короля дозвіл архиєрействовати на Подїлю і в Браплавщинї і вернув в Могилев над Днїстром, а коли в Могилеві непокоїв його униятский офіциял Любиньский, то переніс ся з своєю консисториєю до Немирова. Тут удїляв многим рукоположеня, а духовним велїв про всякі обиди на православну церкву собі доносити. Немирівский дїдич ґр. В. Потоцкий прихильно відносив ся до Євсевія, а навіть дозволив єму в домі устроїти церков православну. Тут трафив ся з ним характерний випадок: Любіньский з шестидесятьма униятскими попами, ухопив одного сьвященика, що рукоположив Євсевій і удав ся з ними в с. Війтівцї, що було приходом намісника протопопії Немирівскої. Православну церков, майно її, забрав офіциял, а родину намісника розігнав. Вість ся обурила Євсевія, що ще сьвятковав в Немирові, і він сказав: „поїдьмо туди всї й будеми бити за те униятів“. Коли наближив ся до Війтівець нарід з радости почав дзвонити, унияти кинулись на тих, що дзвонили, а митрополїт дивлячись на се велїв православним помститись за забранє православної церкви. Вернувши в Немирів, митрополїт другого дня удав ся в Варшаву, щоб королеви пожалуватись на поступованє униятів.

Але переяславский епископ Ілярий вніс до св. Синода жалобу на Євсевія, що він неправно вмішуєсь в дїла правосл. переяславскої епархиї, до котрої належали всї православні церкви на Українї, Подїлю і в Брацлавщинї, а синод пропоручив російскому послови в Варшаві, домагатись вигнаня Євсевія з Польщі; домаганє се дійсно осущилось, а „вандрівний архиєрей“ повандрував з границь Польщи до Сучави...

На основі сьвідоцтв, які маєм про побут Євсевія в Київі і в Подільскій ґубернії, по думці автора, належить Євсевія признати самозваним архиєреєм. Автор вказує на поодинокі дати, які наглядно вказують на те, що Євсевій був простим обманцем. Самозваньство Євсевія узнав крім того чорногорский митрополіт Сава Петрович, кажучи виразно, що Євсевій „не єсть архиєреєм", а Лев Шептицкий каже, що рукоположенє Євсевія, то „хиротонія фальшивая". Наконець Синод в р. 1794 в § 10. інструкциї свої для ігуменів і протоєреїв, на котрих наложено обовязок приєднати Українців до православної церкви, не признає рівнож Євсевієви власти уділювати важного рукоположеня. *Ол. Л—ий.*

А. А. Васильчиковъ-Семейство Разумовскихъ, т. V: приложенія къ біографії кн. А. М. Разумовскаго, изд. А. Брикнера, Спб., 1894, ст. VI+398+портрет.

Князь Васильчиков на підставі приватних архивів задумав був написати історию роду Разумовських, історию незвичайного виходу в аристократию простої української родини і перехода її потомків в французських аристократів, „неприступних космополітів, переповнених феодальними забобонами" (I с. IX); нема чого й казать, яку цікавість мала така робота для українських істориків, особливож важний був перший том (1880) присьвячений старшому поколінню Разумовських. З т. III розпочалась біоґрафія Андрія Кириловича, третього сина гетьмана, російського дипльомата, якого автор характеризує як „цїлковите втіленнє космополїтизма". Нововиданий том, за смертию кн. Васильчикова приготований дром Брикнером і видрукований коштом одинокого заступника гетьманського (правнука гетьмана) ґр. Каміля Разумовського, німецького аристократа (в Саксен-Кобурґ-Ґотї) і лютеранина, містить в собі окрім уривка біоґрафії одної з дочок гетьмана — Наталї Загряжської, кореспонденцию ґр. Андрія. Для України ся мало цікава, займаючись двірськими й дипльоматичними справами російської держави. До тому долучено портрет Загряжської. *М. Г.*

Выписки изъ полнаго собранія законовъ, 1895, in. fol.

Під такою загальною назвою надруковано 11 брошур in folio обер-прокурора св. синоду К. Побєдоносцева. Ся праця — то прості витяги із „Полнаго Собранія Законовъ Рос. Имперіи" по окремим питанням — земельного володїння, суду, кріпацтва та ин. і належить ще до 50 р., до часу об'єктивно-наукової дїяльности сучасного обер-прокурора. Цікаві уваги єго на де-які постанови минулого віку, — постанови, що сьвідчать про дикі тогочасні норови адмінїстрацийні; у своїх увагах він дав їм справедливий присуд. Для нас вагу мають виписки єго під заголовком

„Малороссія“ у розділї 9 („Гражданскіе законы“). Тут наводить ся кілька фактів, що сьвідчить, — як каже автор, — „про силкування України держатись особих прав своїх і стараннє російського уряду більш та більш опутати її правами своїми. Усї коментариї Сената на т. з. „разговорные пункты“ дуже важні, яко зразок полїтично-под’ячеcкої диялектики. Варті уваги резолюциї, що не без особої думки положив Петро I під пунктами умови, — резолюциї, у яких таїть ся початок широкого втручування центрального уряду у всї справи України“. Витяги зроблено що-до заведення „словесныхъ судовъ“, подїлу спадщини, роскольничих справ, справ маґістратских та судових і знесення гетьманства. *О. Л.*

Л. Винеръ — Еврейско-нѣмецкія слова въ русскихъ нарѣчіяхъ (Живая Старина 1895, I с. 57- 70).

Займава розвідка д. Л. Вінера (Leo Wiener) присьвячена жидівско-німецким словам, які находять ся в язиках українсько-руськім, російскім і польскім. Л. Вінер виказує походженє слів взятих з жидівско-німецкого, а поміщених в словарях Носовича (Словарь бѣлорусскаго нарѣчія, С. Петербургъ 1870), Желеховского і Недїльского (Малоруско-німецкий словар, Львів 1886), Лїндого (Słownik języka polskiego. Lwów 1854—60) і почасти також В. Даля (Толковый словарь живаго великорусскаго языка, вид. 2).

В нашім язицї, а іменно в білоруских говорах, вкорінилась купка слів взятих з жидівско-німецкого язика. Декотрі з тих слів успіли навіть проникнути в лїтературні язики Поляків і Росиян. Жидівско-німецка бесїда розвилась із східно франконьского, а почасти більше полудневого німецкого нарічия середних віків при помочи еврейского язика, з котрого она зачерла більшу скількість слів що відносять ся до релїґії, фільософії, науки і означають взагалї відсаджені (абстрактні) понятя. На рускім ґрунтї в склад тої бесїди ввійшло богато руских і польских слів, що вкупі з декотрими синтактичними і фонетичними особливостями славяньских нарічий утворили его нинїшну форму, звісну у самих же жидів під назвою жарґона.

Слова, взяті Русинами і Поляками від Жидів, самоперше походять з німецкого і еврейского язика. Л. Вінер уважає жидівско-німецкими тільки такі слова, які виказують примітні жидівско-німецкі черти, а іменно: середнонімецке **u** удержалось перед носовою суголоскою і не перейшло в **o**, на пр. genumen місто genommen [галицко-рускі Жиди говорять часто genimen; — взагалї наші жиди o і u перемінюють на i. Кім гер місто komm her, gekimen м. gekommen, Winde м. Wunde,

Hind м. Hund etc.] ei i î перейшли в одвітні сполуки ej і aj (ei i ai), а не злились в двуголоску ei, як в нїмецкім пр. wejs знаю і wajs білий; ch остає гортанним у всїх положенях.

З тих признак видко, що слова кум гер, шлеєр, шлех — взяті просто від Жидів. Здаєся богато нїмецких слів дістолось до руского язика за посередою Жидів; але що они не мають примітних признак жидівщини, то треба подрібнїйше і точнїйше дослїджувати, щоби провірити їх походженє. В польскім язицї (а звідти у Малорусів не виключаючи і Білорусів) суть слова zegar, ceber [в Галичинї цебер, цебрик, цебричок, цебря, цебриня, цебринятко; в наших горах подекуди уживають місто дзиґар: „годильник“ „годинник“, а в Мармарошчинї: „часувни́к“]*), в жарґонї zejger, zuber (zeber). Тут трудно порішити, хто від кого взяв і чи не взяли оба прямо з середне-нїмецкого saegare, zuber.

В декотрих випадках жидівско-нїмецке походженє слова помагає нам означити склад морфольоґічний. Жарґон розвив закінченя многого числа здрібнілих слів lich, lach по всїй імовірности із l (lî) нїмецкого полудня + зборове ach (напр. dornach; — Wolfram von Eschenbach VI, 211); оттак „креплики“, що повстало із Kreplich, єсть слово́м жидівско-нїмецким. Крім того значенє слова часто помагає дізнатись, відки оно взято; коли в рускім оно має те саме значенє, що в жидівско-нїмецкім, а то́то значенє нїмецкому не властиве, або оно означає жидівский обряд, звичай і т. и., то знов можна вірно виводити про жидівске походженє відносного слова.

Слова з підкладом єврейским не представляють жадних трудностий. Тут тілько треба ріжнити межи такими, котрі прямо взяті від жидів, і такими, що переняті від Нїмцїв в державних документах. Послїднї слова мож узнати по портуґальскій вимові; до них належать: раввін, рав, кагал. Про другі слова мірковати слїд тілько по так званім виголошеню польскім, якого вживали і вживають в послїднї чотири віки рускі Жиди. Через єврейский язик треба розуміти єврейский язик середних віків; в склад єго входить язик халдейский. В сїй розвідцї „єврейским язиком“ поіменований згаданий язик ново-єврейский.

Жидівско-нїмецкі слова в руских наріччях мож розділити на такі скупинї (ґрупи):

1) Жидівска страва: боксар, креплики, куґель, маца, фарфолї, хала, цимус; з виключкою хали і маци другі їства́ мали таку саму назву

*) Ueber die Mundart der Marmaroscher Ruthenen. Ein Beitrag zur ruthenischen Dialektologie von J. Werchratskij. Stanislau 1883. стор. 49.

у західних Німців середних віків і по части ще мають в Баварні і других західних сторонах Німеччини.

2) Жидівскі занятя і уряди: балабос, балагула, бахур, ґіморник, рабін (рав).

3) Жидівскі празники і обряди: Гаман, кабала, кошерний, лїхтар, пейсах, пейс, талес, треф, хамец, шабаш, шлеєр.

4) Торговщина: дабара, махир, ребохи, тахлеваць, хаврус, шахрувати.

5) Згірдні і пестливі слова: агундер, беньоха, бейзехалеймус, фанаберія, шамбер.

6) Бідність, страданє, несчастє: далус, капцан, слимазарник.

Далї наведені в азбучнім порядку слова взяті з жидівско-німецкого. Приводжу тут тиї слова разом з поясненями подекуди мною скороченими. Декотрі реченя білорускі, яко дуже примітні, а записані прямо з уст люду поміщаю в латоках „ “, декотрі власні замітки в ломаних скобках [ ].

Агу́ндер (згірдне слово, з жидівско-німецкого: a hund, a hund der) песїй син, обідранець, обшарпанець. „Обшарпав ся, як агундер. Повели агундера в станок“. — Також в білорускім уживане цугундер повстало з німецкого zu Hunder переробленого на лад першого слова значить 1) собачник, злодїй, лайдак, драбуга, „добре било-б, коли-б цугундера гетого в некрути приняли. Жид цугундер, єму нїчого вєриць“ 2) пеня, строга кара, кайдани. „Узяли, повели на цугундер“.

Балабо́с (з еврейского) Жид-господар дому. „Позови балабоса“. Балабоска господиня (хазяйка) дому. „Балабоска твоя казала“. [В Галичинї: балабу́с, балабу́ц; балабу́ста = хозяйка Жидівка коло Залїщик і в Київщинї]. Тутка належать може білорускі згірдні слова: балбо́с і балбе́с та московске: балбесъ? У Даля великоруске балбесъ об'ясняє ся виразами що підходять до галицко-руских: бовван, штурпак; глуптан, урвитель; великдан, хабла́к, великоруск. балбесить, балбесничать шлендати ся без дїла, пустякувати, укр. байдики бить, великоруск. балбешка кацава́лок, опецьок; дурачок, непотріб, негодяй. [Тут згадаєм ще галицкоруске: бульбас, бельбас, укр. більбас; бельбасоватий = lümmelhaft].

Балагу́ла (з еврейск., жидівско-нїм. balagóle. На полудни жиди вимовляють акцентоване о як у) фірман (візник) жидівский; жидівска будка (критий віз) до подорожи.

Ба́хур (В многих нїмецк. говорах слово bacher, bocher, bager значить молодий чоловік, учитель, з еврейского bocher plur. bachorim, що значить молодого чоловіка, іменно що занимаєть ся наукою талмуда)

1) згірдно: дитя, іменно жидівске 2) байструк, байстря 3) любас „бахура к себє принимаєць“ 4) волоцюга, волоцюжник. В білорускім нарічю ще 5) пузань, черевань, черевко „викормив якого бахура“ 6) свинний не чищений самець, кнур, корноз, кнороз 7) молодий жид, що присьвятив ся науцї талмуда. — ба́хурка гайта, гукля, женщина розпустна, блудниця. — бахурувати (білоруске: бахурова́ць) за бахурами або любасами уганяти ся, з бахурами водити ся (о гайтї). В білорускім ще: ба́хурок, ба́хурство. [Тут галицкоруск. бах = хлопець, Bube, Knabe; ба́шиця = дївчина, Mädchen, Magd — ужив. у люду в Вишенцї коло Городка].

Беньо́ха (в білоруск., з єврейск. benjachid = єдиний син, єдинак, одинчик) 1) нянька, пестунка 2) пещене дитя, розвезена дитина „Дав Бог беньоху, все цацкаєцца да бенехаєцца з малим“. — Беньо́ханнє: 1) няньченє дитини 2) Забавка з якою небудь річию 3) гайка, загайлива робота, нипанє, пипханє, копирсанє. „До вечера будзєць гето бенеханнє“. — Беньо́хи пустощі, баляси; гуцульске: фіфі-кікі. „Беньохи не доведуць до добра“. Окрім того беньохаць, беньохацьца, беньошка [Тут може назвище родове галицкоруске: Банах?].

Бо́ксар (в білоруск. жидівско-нїм. bokser, з нїмецкого: Bockshorn, Ceratonia siliqua, gr. αἰγόκερας wegen des bockzenden Geruches der Blätter; у Русинів галицких: ріжки — декуди пр. коло Угнова: біб турецкий). „Гарєлка з боксаром“.

Бейзехалеймус (з нїмецкого böse (bejse) і євр. chalejmes = злі сни; уживає ся яко наруга або проклон пр. ale bejse chalejmes ouf dajn Kop = всї мутні (злі) сни на твою голову!) біда, чорна доля, тяжка невзгода. „Будзєць нам бейзехалеймус“.

Га́ман (В місяцї мартї Жиди празнують пурім т. є. освободу від кормиги Гамана. На той празник Жидівки печуть трикутні пиріжки з маком або з повилами „гаманові вуха“, як наш люд говорить, a Homentaschen по жидівскому. Жиди виговорюють „Homen“, однак у Русинів удержалась библїйна форма Гаман). 1) празник жидівский Гаман 2) особа, над котрою жиди буцїм знущають сь. — Гаманува́ти бити і штовхати, як жиди Гамана. — Укр. гама́н (deminut. гамане́ць) = скіряний мішок на гроші, мошонка; мішочок на кресило; тож гаманщик = злодїй кишеневий, мошенник Л. Вінер тут відносить. Оба послїдні слова мали утворити ся з огляду на так звані Homentaschen. В білоруск. гама́н 1) погорджений чоловік. „Усї кричаць на його, як на гамана. Напали, як на гамана якого“ [між галицким людом чути иноді лайку: „ти дурни́й гама́не!“] 2) злий чоловік, злюка. „Попадзись тільки в руки гаману гетому“.

Ґ і м о р и (з єврейск., жидівсконїм. gemore = часть талмуда що містить коментарнї і т. и. написані після Мішна) хитрощі, мудрагельствуванє, мудрагелюванє, мудрованє, мудрикованє, пусті здогади. „Ти усе береш на ґімори. Ґіморами своїми спорцив дзело". Ґ і м о р н и к уж. Жидами = хитрець, хитряга, хитрак. „А ґіморник, собацкий син!"

Ґ о й (з жидівско-нїм. goj = християнин, мужик; в єврейск. = люд, згірдне слово, котрим іменують жиди християнина. [Іноді чути між людом галицким лайку: дурний ґою! = дурний хлопе!].

Д а б а́ р а (євр. dabar слово; daber говори, розкажи нїсенїтницю) ляпун, ляпа, тріскач, пустомеля, бовтач, що венї-теревенї править. „Не переслухаєш добару гетого". Д а б а р и ц ь пусте молоти, пусте розказувати, небиличити, билиндіти [тут відай належить коло Львова уживане слово в д о б а́ р и т и пр. не могу́ вдоба́рити = не можу доглу́пати ся. укр. р о з д о б а́ р ю в а т и = пусте говорити, говорити не до ладу, тратити часу на непотрібні розмови].

Д а л у́ с (з єврейского; з жидівско-нїм. dales; тото слово переняте многими нїмецкими нарічами) 1) непорядок, безлад, нелад 2) нужда, біднота.

К а б а́ л а (з єврейск. середних віків; рускі Жиди виговорюють кабо́ла, що у них значить містичне викладуванє теольоґії) 1) викладуванє з карт, вороженє. Кабали класти. 2) [підсоки, підступ, хитрощі пр. людскі кабали]. К а б а л я́ р к а, що з карт ворожить або читає долю. [З а к а б а л и́ т и неправдою когось обсилити, умотати, заневолити]. В білорускім к а б а л а́ 1) клопоти, непокоєнє. „Взяв кабалу на свою голову" 2) головоломне діло. „Кинь ти гету кабалу, не ломай голови своєй, 3) обман, дурниця, пусті бре́хнї. „Ат, все гето кабала". [К а б а́ л ь н и к Ränke schmied].

К а г а́ л (з єврейск. — в жидівско-нїм. Kohol або Kol значить множество, збір людий; потім члени товариства. Португальский спосіб вимови Kahał сьвідчить о раннім уживаню того слова) 1) жидівске духовне товариство „Нехай вас кагал розсудзиць" 2) жидівска школа. „Як в кагалї нїчого не чутно за вашим криком" 3) товпа, купа, горшак. „Там цілий кагал їх зобрав ся". К а г а́ л о м товпою, купою. „Вошли кагалом і бацька з жигалом". К а г а л ь н и й щоналежить до жидівского духовного товариства, [к а г а л ь н и к]. К а г а л и т и с я товпити ся з криком.

К а п ц а́ н (В жидівско-нїм. Kabzen означає того що збирає милостиню, милостинника; оттак: бідака́, бідолаку, бідола́ху з єврейск.) 1) обідранець, драптигуз, драптяр, голодранець, обдертас, обдертус, бідняга, іменно жид; слово згірдне „Капцани ополонили. Чого гетий капцан при-

вязав ся к нам. Вздайце гетому капцану хорошенько". Капцани́ лахмани, лахи, лахмітя. „Капцани свої разложив. Ходзиць в капцанах. Жидівскі капцани". [В галицко-руск. скапцанїти = скапу́рити ся, капцаном стати, з'убожіти, збіднїти; пр. скапцанїв жид зовсїм, буде єму небавом капурец].

Коше́рний (з еврейск. кошер = гожий до їдіня, придатний на їду і в загалї річ позволена). „Каждая вещ у жидов подлежиць кошеру". „Перед скоцини у жидов кошер, а зад треф".

Кре́плики (з жидівско-нїм. Kreplich, що своєю дорогою взято з нїм. Krapfen) 1) пиріжки начинені посїканими грибами, сливками, капустою тощо, до борщу. 2) [тїста смажені в маслї, цукром посипані, хрупкі або хрусткі і тому часто звані по руски „хрущики" або також „хруплики"; послїдне слово переробила людова етимольоґія з слова „креплики", а то з оглядом на глагол: хрупати = knuppern].

Ку́ґель (жидівско-нїм. Kugel з нїм. Gogelhopf, Gugelhopf) в Галичинї ґуґель. Жидівскі ґуґлї [зр. укр. бублик].

Кум-ге́р (не з нїм. kommen Sie her, а з жидівско-нїм. kumher) жартовливо: „Кум гер сюди. Кум гер на кльоцки".

Лїхта́р (имовірно з жидівско-нїм. Lichter. — Luchter, lichter, lucerna Dief. Grimm. VI. 833) сьвічник, підсьвічник. „Лїхтар жидівский украв". — Лїхтарний щоналежить до лїхтаря. „Лїхтарний вершок". — Лїхтарня = Laterne [Лїхтарник = Laternenträger, Laternenputzer, ческ. lucerník, росс. фонарщик].

[Локшина. Локша имовірно з жидівско-нїм. локшине; у жидів коло Станиславова: Langschnitt (лонґшнїт). З „локшина" повстало в малоруск. коротше слово: локша, а з того мабуть великоруске: лапша].

Махир (з жидівско-нїм. macher, з нїмецк. machen, властиво орудник, фактор. З того розвилось в білоруск. значенє плут, мошенник, той, що орудує неправим дїлом, обманець. В польскім язицї те слово під впливом нїмецк. Mäkler перемінилось в machlarz, а відси перейшло оно до нас і до Білорусів) „Видали ми таких махиров много". — Махирский = плутовский, мошенничий. „Махирская ухватка". Ма́хирицъ хапатнею жити, жити хитро-мудро невеличким коштом. „Досиць тобє махириць, возьмись жиць хорошо". Махляр обманець, мантя́р. Махлярка обманиця, мантярка. — Махлярство обманство. — Махлювати обманювати. [Замахлюва́в гроши = обманчиво гро́ши утопив нїби то в якімсь предприємстві, затратив гроши способом мантярским]. В білорускім ще: Махлеванє. Махлеватий. Махльовка.

Маца́ (жидівско-нїм. maze з еврейск. В Туринґії печуть так звані Matzkuchen, щов би наші палянички: плоскі коржики, покриті

верствою сира (творога), що крають ся на чотирекутні кусники) жидівскі опрісники, що їх готовлять на жидівскі сьвята пасхи. „Жиди мацу пекуць. Сковородники твоє тонкі, як жидовская маца“.

[Мойра (еврейск. мора = timor, reverentia; жидівск. мойре) боязнь і честь заразом; острах. Має перед ним мойру].

Пейс (з еврейск. значить волосє на висках; відти жидівско-нїм. pejes мовби многе число) „Пейс твой видзеру, подай моє гроши“. — Пейси. Пейсаки. Пейсаки. „Пейси тобі за гетакоє дзєло оборву“. Також розпущене волосє загалом, патли. „На што ти дзевуля розпусціла своє пейси?“ — „Пейсахи видзеру, коли не справдзїш“. Пейсик deminut. „Пейсики своє випусціла спод намйотки“. Пейсатий з пейсами, Жид-пейсач старосьвітский Жид з пейсами.

Пейсах (еврейск. пасха, жиди виговорюють pejsach) жидівский празник опрісників. „В самий пейсах обокрали жида і пейсаху не шанували. Жиди для пейсаху мацу пекуць. Пейсаховий. Пе́йсашний властивий пейсаху; в час празника опрісників уживаний. „Пейсахова гарелка. Пейсашні ложки. Пейсашная посуда“. — Пейсаховка горівка, котрої вживають Жиди у сьвято опрісників. „Пейсаховкою почестовав мене“.

Ра́бін (з еврейск. в жидівско-нїм. row значить духовник, а rebe учитель, духовник, пан господин, між тим скорочене reb значить пан). „Пойдзем до рабіна, нехай тобє присягу дасць“. Рабей idem. „Жиди во всем слухаюць своего рабея“. Ребе = пан. „Будзь ласкав, ребе Іцка, дай в кредит соли“. [Рабінувати = рабіном бути. пр. Тобі Мойше рабінувати. В одній україньскій думі задержала ся старинна форма рав. „Буть минї тепер у Білій церкві наставним равом, Назвав мене козак мостивим паном гл. Записки о Южной Ру́си из. П. Кулишъ I ст. 59].

Ребохи (з еврейск. жидівско-нїм. rewach значить: прибиль, бариш, зиск, дохід. — На Білоруси тото слово перероблено під впливом виразу рабовник, грабитель. На Українї-Руси Жиди виговорюють rejwach, в котрім то видї находить ся тото слово у Русинів галицких та в значеню одмінним) плутовскі доходи, зривки. „Нахватав ся ребохов. — Ребохами не разживеш ся“. — Рабо́хом (в Галичинї: ребу́хом) хабарі, кубани, зривки мов грабіж. „Рабохом схвацїв у мене, каб его за живот хвацїло“. Ре́йвах галас, ґвалт. Рейвахува́ти галас підняти (о жидах) [жиди счинили рейвах і ґвалт великий].

Слимаза́рник (В жидівско-нїм. schlimasel значить зла доля, лиха пadь, зла судьба, злий рок; ничгід, ничпо́тім, негодяй, пройдисьвіт. Тото слово зложене з нїм. schlimm + евр. masel (= звізда, відтак: щастє); відси попало оно в нїмецкі нарічя в видї schlammassel, schlamm-

assen і мабуть Schlehmihl. Рускі жиди переробили єго на славяньский лад (в польскім: ślamazalnik) додавши до него закінченє ник і посунувши наголос на вторий склад від кінця, по анальоґії з другими словами закінченими на а́льник: schlimesálnik = тюхтїй, негодяй, замяло, почупайло; залога; ледащук, ледарь; паскудник — і женьского рода: schlimesalnize залога, масе́са (уживане у Лемків); почупайка, мазниця, мазуля, паскудниця, плюха) досл. слиною запацьканий мальчук, мазунчик, мазниця 1) гидкий смаркуль, гидкий смаркач; нехлюйник, слинавець. „Куди ти лєзиш, слимазарник?“ 2) партола, партич, пустий реміснник. „Гдзє тобє слимазарнику гето здзєлаць?“ Слимазарний досл. заслинений, обсмарканий, запацьканий, замазаний, мазура́тий (ужив. у Лемків); — малий і худий, никлий, млавий. „Слимазарноє дзиця“ = никла дитина. — Слимаза́рненький худенький, слабосильненький. „Слимазарненький який твой хлопчик“. Слимазу́риць 1) марати мов слиною або соплями, обслинувати, обсмаркувати. „Не шиєш, а тільки слимазуриш полотно“ 2) мяти в руках, пиняво занимаючись. „Досиць тобє слимазуриць книжку“. 3) дов. заслимазу́риць запацькати, заялозити. „Досиць тобє заслимазуриць шиццьо. Заслимазурила полотно“. Слимазурицьця 1) замазувати ся, замарувати ся смарками. „Дзиця слимазурицця“ 2) пиняво занимати ся. „Досиць тобє слимазурицьця коло гетой роботи“. — Слимазу́рник 1) мазу́нчик, смаркач, слинавець, „Оботри гетого слимазурника“. 2) плохий ремісник, партич. „Слимазурник гетий нє здзєлаєць хорошо“. — Слимазу́рница 1) смаркуля, мазунка, нехлюя, нехлюйниця. „Оботри слимазурницу гету“. 2) малолітка, ще не вийшовша з літ дітских (з дітства). „Слимазурницу гету єще не пора видаваць за муж“. 3) Плоха робітниця. „Проч слимазарница, ти тільки порциш роботу“. Слимазу́рний 1) слимазарний „Слимазурний хлопчик. Слимазурна дзєвчонка“ 2) Гидкий, нечистий, мазуратий, запацьканий. „Слимазурними руками береш ся за бєлизну“ 3) пинявий, дрібничковий. „Слимазурная робота“ [Слимаза́р (уж. коло Мостиск) = слимазарник. Слимаза́рити (уж. коло Мостиск) поволї і зле робити]. При переходї в білоруске людова етимольоґія бачучи в тім слові то слимак, то мазаць переробила єго на білоруский лад: „слимазарник“ та надала значеня, що випливають з тої хибної етимольоґії. „Слимазурник“ з своєї сторони показує на дальший вплив тої же етимольоґії що видить в нїм: мазур (від мазати, білоруск. мазаць).

Талеси (з єврейск. жидівско-нїм. tales = талар, мантія, керея, плащ) покривало з тонкої шерстяної ткани уживане жидами під час моленя. „Жид без талесов в дорогу нє поєдзиць“.

Тахлевaць (з єврейск., жидівско-нїм. tachles значить цїкь, економія. Відти утворене дієслово fortachlewen (нїм. ver + жидівско-нїм.

tachlewen) процындрити, розтратити, розточити, розтринкати. В польскім, а також білорускім і галицкім відшиблена приставка, котру почували нїмецкою, і осталось tachlewen, tachlować тахлювати що має противне значенє від tachles) матачити, розтратити, заподїти обманно. „Ти, як видно, тахлюєш грошиками. [галицке Перетахлювáти = з рук до рук передавати і обманно запропастити. Затахлювáти (коло Мостиск Заташлювáти) Затахманúти (в Самбірщинї) замантачити; сховати украдене].

Треф (з еврейск. слова, що означає річ або живину розірвану дикими зьвірами, жидівско-нїм. trejf нечистий по закону) „Свинї для жидов треф". „У мене трефу нї на што нема". Трефний. Траф. Трафний. [Стрефити ся у жидів: зробити ся трефним. Стрефила ся курка (коли не зарізано по приписам жидівского закона].

Фанаберия (з еврейско-жидівск. berje ствір, чоловік хват собі, удалець, майстер; sich berjen мужати ся, храбрувати, бадьорити ся a fajne (нїм. fein) berje гордий родом, юрливий, гуцульске, пурявий; чванько, хвалько, хвастун. При переходї в рускі говори „фанаберія" задля закінченя свого приняло відсаджене значенє) чванство, спесивість, гордота. „Збили єму троху хванаберію дурную". Хванабер чванько, гордїй. „Не чепай ся з хванабером гетим". Хванаберик dem. — Хванабéрка гордїйка. Хванаберистий. Хванаберливий. Хварабéрний чванливий, чванний, гордий — у Гуцулів: фіціґóрний. Хванабéрицьця гал. фанаберити ся.

Фарфолї (лат. far мукá) з жидівско-нїм. farfel, що знов походить з середненїм. farfeln pl. geriebener teig (терте тїсто), gequirlte Eier (колочені яйця), mhd. varvelen, pultes etc. Grimm, Deutsches Wörterbuch III 1332) мілко потовчене, висушене пшеничне тїсто на стать перлових круп. „Мала к свату фарфолї готовиць".

Халá (з еврейск., жидівско-нїм. chale = пиріг) пшенична булка жидами зготовлена на сабаш, над котрою они молять ся в навечерок суботи. „Жиди вже хали напекли. Халý в полý, а ґуґель за пазуху".

Хамéц (з еврейск., жидівско-нїм. chómez щось квасного) хлїб, так погордливо прозиваний жидами в час празника опрісників, перед котрим, по закону Мойсеєву, они повинні виносити геть все квасне з дому, а також хлїб. Селяне сміють ся з Жидів, мов они перед сьвятами своїми вигоняють хлїб кажучи: „Хамéц, хамéц, ідзи вон!" а по скінченю празника мов то звинюють ся перед хлїбом кажучи: „Хамéц, хамéц! ходзи в хату; то не я казув: ідзи вон, а собака брехнув".

Хаврýс (з еврейск., жидівско-нїм. chawrúse = товариство, обчество) тайна умова стоваришенє, спілка. „У цебе з їм хаврýс".

Ци́мус (жидівско-нїм. zimes, з нїм. der Inbisz, Imbisz, Immis, Immes = Zwischenmall; mhd. daz und der imbîz, imbiz. — Z'Imbisz (z'immds) eszen. Daherauch substantive das Z'immds. Schmeller, Bayerisches Wörterbuch I. 292. Das Zimmes. Das vocab. venez.-tedesco v. 1460 gibt zimmesz durch vivanda. „Leer waren zimessäck und schmalzkübel H. Sachs ib. II. 1125) зварені і присолоджені медом морхва або пастирнак (пустирнак). „Ти сподзєвав ся на цимус жидівский, да не готовили єго для цебє". [У Русинів галицких: цимес = жидівскі присмаки; сластьони. — насьмішливо: Жидик солодкий, як цимес].

Са́баш. Ша́бас (з єврейск. шаббат, жидівско-нїм. schabes, субота, день відпочивку. — Вже в початку шіснайцятого віка слово „шабаш" уживалось жидами для означеня дрібної монети. Мойсей га-Гола з города Лида в Виленьскій ґубернії писав в 1515 р. „шаба́ш" для означеня шага подаваного музиканту, як догадує ся А. Гаркави, з оглядом на східний оклик (персидскій) ша баш = будь веселий!) Ша́бас сьвяткуванє суботи у жидів. „Жид круцинь і шабасу не глядзиць". Шаба́ш 1) перепо́чивок, віддих, вільгота, полекша. „Коли примем ся за дзєло, тогди нїкому шабашу нє дам". 2) В людов. знач. досить, повно, дальше вже годї. „Шабаш тобє давацъ на вєру, бо круцищ".

[У лоцманів українських на Днїпрі єсть кличка: „шабаш!", командо „стерника" (керманича), щоб гребцї перестали гребсти веслами. Вже у Котляревского Енеїдї находимо:

„Хвалїте", крикнув, „бра́тця Бо́га,
Гребіте ду́жче, я́ко мо́га,
От пе́ред но́сом Тибр у нас;
Ся річка Зе́всом обіща́на
І з берега́ми намодда́на
Греби́! — от закричу́ шаба́с!"

Писання И. П. Котляревського. Санктпетербург 1862. стор. 123]. Ша́басний. Ша́башний. Шабасо́вий — з сабашу, призначений на сабаш. — Шабасува́ти білоруск. Ша́басовацъ обходити шабас сьвяткувати шабас. Шабасовка. Сабашівка 1) шапка шабасова. 2) горівка на сабаш 3) сьвічка, що запалюють жиди в навечерок суботи.

Шамбер (як фанаберия зложене з fajne+berje, так шамберия єсть нич иньшого, як schejne (нїм. schöne) + berje т. є. хороший (іронїчно) молодець; хитрак, плут, мотяга. Тутка також належить великоруск. шалбе́рничать — вести пусте житє, без дїла час проводити і польск. szalbierzyć — плутовати, матачити, мантачити. szalbierstwo =

плутовство, мошенництво, матачня) обманець, мантяр, манитель. „Невір гетому шамберу; не позичай грошей, скруцицьˮ. 2) сьміхованець, сьміховалець, сьмішко, сьмішок; висьмівлка. „Шамбер гетий усякого пересьмеєцьˮ. 3) шуткар, жартовник; триль (ужив. в Золочівщинї).

„Ой ти Ваничка, шамбер,
Не бери мене за ручку цепер“.

Шамбéрка манителька, мантярка. Шамбéрливий. Шамбéрний насьмішливий; трильоватий; плутовский. Шамберство 1) підцьковане, підюждуване, підтровлюване, підщуване 2) хитрість, підступ; викрутаси. Шамберинне 1) підцьковуване 2) уживане лукавих способів, викрутасів, крючків; крючковане. Шамбéриць доверш. Подшамбериць 1) підцьковувати, підбехтувати, під'юджувати 2) хитрити, лукавити; злукавити, лукаво здїяти; покривити. 3) насьміхати ся; трильовати 4) дов. Пошамбериць сплутовати, сплутняжити; покривити, обманно поклюкати; 5) Сшамбериць утащити, сцупнути і потиху винести.

Шахрувáти білоруск. Шаховáць (в жидівско-нїм. нема того слова. Єсть лишень socher з еврейск. = купець і schöjre = товар; крім того єсть слово sacher = прибиль, прибуток. В мові нїмецких злодїїв, в котрій єсть богато слів еврейского походженя, sachern і schachern уживає ся в значеню покупати, закупувати, обманювати. Відтак тото слово попало в язик нїмецкий, а відти в польский і малоруский. Білоруске „шахир-махирˮ (уживане також Русинами в Галичинї) легко об'яснити з віддільних тих слів — порівняй: махир) мантити, обманювати, лгати. „Не шахруй коло мене. Як в картах шахруєць Не правда, шахруєшˮ (= лжеш). Шахир-махир 1) способом мантярским, мошенничим робом; марнотратно. „У єго усьо добро шахир-махир пошлоˮ 2) плутовство. „Пустить ся на шахир-махирˮ. Шахрáй мантяр, ошуканець. Шахрáйка обманиця. Шахрáйский обманний. Шахрайство обманство, обман.

Шлеєр (з жидівско-нїм. schlejer, нїм. Schleier) 1) Повязка наголовна з тонкого полотна, котру Жидівки-невісти носять мов чіпець. „Не хочеш у нас жиць, будзеш шлеєри жидовкинї мицьˮ. 2) повязка мов вуаль (заслона, велон). „Обвязалась шлеєром, як жидовская невеста, штоб нє загорєцьˮ.

Шлех (жидівско-нїм. і нїмецк. schlecht плохий, злий) 1) послїдуща дрянь, дрянь пуща, послїд, вибірки, вибракуване, збракуване, збрак. „Сам лепшенькоє вибрав, а мнє усьо шлех оставивˮ 2) сволоч'

збрід, бридня, голота, омéтиця. „Шлеху гетому нїколи не уступлю. Коли-б хто добрий говорив, а то шлех. Ти против мене шлех“.

[Шляґ (нїм. Schlag; галицко-руск. людом переняте від жидів, з котрими люд часто зносить ся). Шляґ би тя трафив, у польского люду: szlag niech cię trafi].

Окрім тих тут наведених слів єсть, надїйсь, еще декілька уживаних тут і там межи людом, хоть ї не записаних в книжках. За такими словами також слїдити належить і провірити їх походженє так, як се зробив Л. Вінер в своїй цїкавій розвідцї. Не одно слово що з нїмецкого походить дісталось імовірно до нас посередно через жидів. З єврейского через Жидів дістались декотрі слова також в другі язики европейскі пр. в нїмецкий, польский, российский...

Іван Верхратский.

Pamiętnik fizyograficzny. Wyd. A. Ślusarski i Br. Znatowicz. Tom. XIII, Варшава 1895, 4°.

Dział I Meteorologia i Hydrografia. 1. Zestawienie roczne spostrzeżeń dokonywanych na stacyach meteorologicznych w ciągu roku 1892. (Стор. I–XX).

Спис щоденних спостережень метеорольоґічних з р. 1892 доконаних в 31 стациях метеорольоґічних секциї цукрівничої варшавського відділу товариства попираня российського промислу і торговлї, з котрих одна (Житинь) лежить в ґубернії Волиньській, а сім в ґуб. Подільській (Соколівка, Стрихівцї, Уладівка, Немірче, Стрільники, Борівка і Бершад).

2. Wypadki spostrzeżeń meteorologicznych etc. (Стор. 1—137).

Єсть се дневник цїлорічний спостережень метеорольоґічних з року 1892, доконаних на стациях висше згаданої секциї цукрівничої.

3. Wykaz spostrzeżeń fenologicznych z roku 1892 nadesłanych do redakcyi „Wszechświata“. (стор. 138–152).

Виказ пори розцьвіту і дозріваня овочів рослин поручених редакциєю до обсервациий — однак мале число стациий (10), з котрих кожда майже лежить в иньшій ґубернії (одна з них Фусів в волиньській) не дає нам можности нї відповідної підстави до випроваджена загальнїйших уваг.

Dział II. Geologia z chemią. 1. Objaśnienia do mapy geologicznej gubernii Lubelskiej przez D-ra Jana Trejdosiewicza (стор. 1—23).

Єсть се перша половина докладної мапи ґеольоґічної ґуб. Люблиньскої в відн. 1 : 126000.

З доданої статї про виступлюванє утворів крейдових, треторядних і напливових, на поверхнї ґуб. Люблиньської, мусимо увзгляднити хоч коротко те, що відносить ся до околиць Холму замешканих Русинами.

Цїлий той простор займають майже виключно верстви утворів крейдових, лиш тут і там покриті они верствами напливовими — відкриті місця звітріли і змінились на просторі орні поля; верстви міоценьські займають обшир без порівнаня менший від верств крейдових, на котрих безпосередно спочивають, а суть они останками давного міоцену, сполоканого водами ділювіяльними.

Ділювіюм складаєсь з піскової глини і глини мамутової (löss).

2. Rudy żelazne ze wschodniego okręgu górniczego etc. K. Koziorowski (ст. 25—29).

Dział III. Botanika i zoologia. 1. Przyczynki do znajomości flory krajowej przez Józefa Paczowskiego (ст. 1—34).

Між иньшими подибуєм тут і опис рослин, що їх автор зібрав в околицях Деражнї в Летичівськім повітї на Поділю. Автор виказує безосновність твердженя проф. дра А. Регмана мовби то Поділє становило найдальше на захід висунений конець високорівнї чорноморської (A. Rehman: Podole Pokutskie. Wszechświat. 1893. N⁰ 33) бо:

1) вже з ґеоґрафічних причин се неможливе, бо Поділє на схід як раз обнижуєсь, за те стоїть в тїсній звязи з підгірєм Карпатським;

2) многі із рослин, які проф. Регман подає на потверджене своєї гадки, належать до так званих „космополїтів“, або непевних, що до свого походженя;

3) суть вправдї рослини що мають безперечно характер східний — але на Поділю знаходимо зарівно і рослини, що зайшли туди з північи а навіть із Балкану (через Бесарабию), більшість однак має характер безперечно західний, що промавляє за тим, що Поділє як під взглядом ґеоґрафічним так і фльористичним єсть як раз найдальше на схід висунений конець карпатського підгіря.

2. Sprawozdanie z wycieczki botanicznej odbytej w okolicy Koła i Sompolna w r. 1891 i 1892. D. Drymmer. (стор. 35—51).

3. Materyały do flory wodorostów okolic Międzyrzecza. Tab. I. Eichler B. (стор. 53—63).

4. Przyczynek do flory wodorostów okolic Warszawy. Wł. M. Kozłowski (стор. 65—73).

5. Rośliny zebrane w gubernii wołyńskiej w r. 1891 przez Annę Mochlińską (стор. 75—95).

Спис рослин зібраних авторкою в повіті Володимирськім на Волини а головно в селах: Фусів, Княже і Шпиколоси (на границї Галичини), на Полїсю і в повіті Луцькім.

6. Studya nad pierwotniakami okolic Warszawy przez J. Eismonda. Tab. II. III. IV. V. (стор. 97 - 227). *I. Раковский.*

Видавництва й книжки, обговорені в сїм томі:

Кіевская Старина за р. 1895.

Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, т. XVIII, 1895.

M. K. O religii pogańskich Słowian, 1894.

И. Филевичъ — Очеркъ карпатской територіи и населенія, 1895.

А. Трачевскій — Русская исторія, том I і II, 1895.

С. Миропольскій — Очеркъ исторіи церковно-приходской школы отъ перваго ея возникновенія на Руси до настоящаго времени, II, 1895.

А. Павловъ — О началѣ Галицкой и Литовской митрополіи и о первыхъ тамошныхъ митрополитахъ по византійскимъ документальнымъ источникамъ XIV вѣка, 1894.

И. Д. Тихомировъ — Галицкая митрополія, церковно-историческое изслѣдованіе, 1895.

Monumenta medii aevi historica, res gestas Poloniae illustrantia, t. XV, continet: Rationes curiae Vladislai Jagiellonis et Hedvigis regum Poloniae 1388—1420, 1896.

Dr. I. Franko — Z dziejów Synodu Brzeskiego 1596 r., 1895

Др Кирило Студиньский — Пересторога, руський памятник початку XVII віка, історично-лїтературна студия, 1895.

— Причинки до історії унії, критичні замітки на розвідку дра І. Франка п. з. „Z dziejów Synodu Brzeskiego 1596 r.“, 1895.

Межигорскій монастырь прежде и теперь, 1895.

Къ исторіи Межигорскаго монастыря, 1895.

Прот. П. Орловскій — Кіево-Межигорскій ставропигіальный монастырь въ 1774 г., во время учрежденія архимандріи въ Запорожской Сѣчи, 1895.

Князь А. Б. Лобановъ-Ростовскій — Русская родословная книга, т. I і II, 1894.

П. фонъ-Винклеръ — Русская геральдика, исторія и описаніе русскихъ гербовъ, съ изображеніемъ всѣхъ дворянскихъ гербовъ, внесенныхъ въ общій гербовникъ Всероссійской имперіи, вып. I—III, 1892—1894.

Дневникъ генеральнаго подскарбія Якова Марковича (1717—1767 г.), т. I і II, 1893 і 1895.

Прот. П. Орловскій — Грачовскій протопопъ Іоаннъ Строцкій, какъ поборникъ православія на Украинѣ во второй половинѣ XVIII столѣтія, 1895.

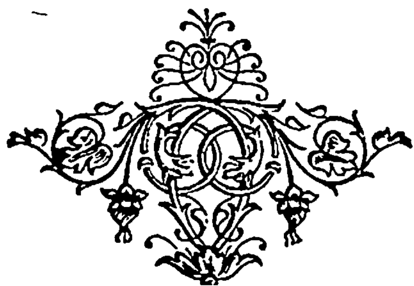
— Странствующій архіерей (1777—1778 г.), 1896.

А. А. Васильчиковъ — Семейство Разумовскихъ, т. V, 1894.

Выписки изъ полнаго собранія законовъ, 1895.

Л. Винеръ — Еврейско-нѣмецкія слова въ русскихъ нарѣчіяхъ, 1895.

Pamiętnik fizyograficzny, т. XIII, 1895.

З ТОВАРИСТВА.

Загальні збори Наукового Товариства імени Шевченка

відбули ся д. 4-го н. ст. червня у Львові при значній участи членів львівских і замісцевих. Голова товариства п. Барвінський відкрив збори о год. $3^1/_2$ промовою:

„Сьвітлі Збори!

Як-раз три роки минуло з того часу, як наше товариство перемінило ся в наукове. Третий раз сходимо ся на загальні збори і тепер можемо по трирічній діяльности Наукового товариства оцінити о скільки така його переміна показала ся відповідною і користною. Оцінку сю лишаю сьвітлим зборам, однак з становища виділу, в котрім протягом всїх сих трех років я засїдав, мушу заявити, що така переміна вплинула вельми користно на розвиток і діяльність Наукового товариства. Орґанїзация, переведена на основі статута з р. 1892, завела поділ працї в виконуваню задач наукових і адмінїстрацийних. Се розмежуванє адмінїстрациї і наукової роботи показало ся вельми практичним, і хто пильно слїдив за діяльностию товариства в остатних трех роках, дійшов мабуть до такої самої думки, що й виділ товариства.

Наукова робота і діяльність товариства зосереджувала ся в трех секциях а члени секций під проводом директорів могли зовсїм свобідно переводити наукову задачу товариства, вложену на них статутом, не спинювані в тім нїякою журбою і клопотами адмінїстрацийними. Окреме справозданє з наукової діяльности товариства в р. 1895, подане директором історично-фільозофічної секциї і головним керманичем наукової роботи в нашім товаристві Вп. проф. Грушевським в X томі „Записок“ розісланім свого часу Вп. членам, подає повну спроможність оцінити мету і напрям наукової роботи в товаристві, як і дороги та засоби, якими товариство до сеї мети змагає. Вп. члени можуть впевнити ся, що

ся робота не тільки розширює ся й розвиває ся, але й поглублює ся і починає виходити по-за обсяг загальний а розділювати ся і розвивати в подрібних галузях науки. Число робітників на ниві науковій збільшує ся, завдяки невсипучим трудам нашого керманича, хоч по щирости сказавши число се не відповідає анї великим потребам і труднїй задачи українсько-руської науки, анї поважнїй численности осьвіченої верстви українсько-руської суспільности. Дїйстно можна тут сказати: „жатва убо многа, дїлателей же мало!“ Треба сподївати ся, що з кождим роком, відповідно тому, як зростає в нашій суспільности заінтересованнє товариством і його науковою дїяльностию та видавництвами, як з кождим роком зростають необхідні для такої роботи матерiяльнi засоби товариства, що раз ширшати-ме кружок наукових робітників і помічників його.

Тут з жалем зазначити мушу, що задля непорозуміня адміністративних органів в Росиї наших видавництв не допускають в границї держави і тим не тілько спинюють наукову роботу, але й утрудняють взаємини з науковими товариствами, інституциями і видавництвами.

Уступаючий видїл, як і єго попередники перейняли ся були сею думкою, що задля наукової роботи для товариства потрібна необхідно наукова бібліотека і музей, а дотеперішні заходи протягом недовгого часу можуть св. зборам виказати значні успіхи в тім напрямі. І щедрими дарами приятелїв нашого товариства і обміною з науковими інституциями та видавництвами, і закупном повело ся видїлови товариства заспувати гарну, як на перші почини, бібліотеку, вже впорядковану, також зробити почин до заснования музея.

Головну бачність звернув видїл на придбаннє для нашого товариства материяльних засобів, позаяк без тих була-б неможливою наукова робота і дїяльність товариства і його-ж видавництва. Придбаннє печатання руських книжок шкільних для друкарні товариства подало спроможність впорядкувати фінансові обставини, значно розширити і добре випосажити друкарню і дохід з друкарнї обертати на наукові видання. Се однак зовсїм не старчило-б на потреби наукові і видавництва; і задля того видїл удавав ся і до в. сойму і міністерства просьвіти о підвисшенє субвенциї на наукові видання признаних на рік 1895. В. сойм удїлив, окрім звичайної підмоги 1000 зр., для археографічної комісиї, на видавництво історичних жерел 1000 зр., а 500 зр. на Руску історичну бібліотеку. До міністерства просьвіти вніс видїл в червни 1895 р. подане о субвенцию 5000 зр., але позаяк справа ся з опінією намістництва наспіла до Відня аж в марті с. р., а запомоги на цїли наукові міністерство роздїлило вже до 15 лютого, за-для того справа та оперла ся о міністерство скарбу, і єсть надія на успішне порішенє. Щоби на будуче запобігти можливим таким проволокам, вніс видїл 26 мая с. р. подане до міні-

стерства просьвіти о вставлене до буджету державного постійної позициї на субвенцию товариства 5000 зр.

Таким способом товариство достарчило в 1895 р. секциям на їх наукові виданя до 4½ тисяча зр., а коли до того додамо значний вклад, який мусить товариство робити для піддержки „Зорі", видатки на розширенне і уліпшенне друкарні, підмоги для артистів і письменників, то дійдемо до того висліду, що виділ мусів на потреби наукового товариства за рік 1896 достарчити більш 10.000 зр. Виділ вважає отже милим обовязком всім тим, що материяльними засобами пособили змаганям нашого товариства, висказати прилюдно щире спасибі.

Коли-ж нам тут свобідно і спроможно користувати ся всіма тими засобами і розвивати та плекати наше письменьство і науку в рідній мові, то маємо се передовсім завдячити Тому, що при кождій нагоді заявляє дбалість про культурні потреби нашого народу і думаю, що стану вірним речником почувань св. збору, наколи внесу оклик: Наш Наймилостивійший Цісар Франц Йосиф най живе: Многі літа!

Справозданнє секретаря з діяльности виділу подане в X книжці Записок і розіслане Вп. членам, дає образ справ, якими займав ся виділ, а також, які бажаня і потреби подавали виділови до полагодження директори секций в наукових справах. Дотеперішна практика трилїтна на основі статута з 1892 р. довела виділ до пересьвідчення, що випадає ще докладнїйше розмежувати справи адміністрацийні і наукові і повірити їх відповідним, в статуті означеним орґанам, а при тім також піднести значіннє і вагу наукового характеру товариства. За-для того св. збори знайдуть на нинїшнім порядку дневнім яко найважнїйшу точку — зміну статутів, відповідну до поступу і розвитку як і для наукового значіння товариства. Провідна гадка нарису статута, що находить ся в руках Вп. членів, єсть та, щоби секциї були орудником наукової роботи і орґанїзациї, а виділ має вести справи адміністрацийні, отже дбати про майно і достарчувати засобів для переведеня наукових задач товариства. Дирекциї секций будуть сполучником між секциями і виділом і мають нагоду на засїданях виділу переводити наукові змагания секций. В подрібностях представить св. зборам зміни статуту окремий референт, а я іменем виділу можу лише запевнити, що предложені зміни пороблені в найлїпшій думцї доброї прислуги для дальшого розвитку і успіху товариства і прошу, щоби св. збори зволили сей нарис статута ухвалити.

Позаяк розправа над зміною статута вимагати-ме чимало часу, тому виділ в порозумінню з директорами секций сим разом виїмково не поставив на порядку дневнім ніякого наукового реферату, що св. збори зволять виправдати.

Від останних зборів забрала смерть нашому товариству трех вельми щирих і надійних членів: Івана Череватенка з Росиї, д-ра Василя Дідошака з Калуша і Романа Зарембу зі Львова. Помянім їх, повставши з місць.

Уступаючий виділ розбирав зріло справу поміщення товариста з бібліотекою, музеєм і друкарнею у відповідній власній хаті, позаяк дотеперішне дуже невигідне приміщенє, вимагає річно більше $1^1/_2$ тисяча видатків, котрими можна-б уморити довг при закупні власної хати. Однак в сій хвили не може ще виділ подати св. зборам певного внесення, а просить лише, щоби св. збори об'явили свою думку. З закупном хати могла-б бути полагоджена і справа відкритя книгарні, приміщеної тепер вкупі з друкарнею.

На останку прошу іменем уступаючого виділу, щоби Св. збори зволили з цілою точностию, сумлінною строгостию і предметовостию видати свій сьвітлий суд про дотеперішну діяльність уступаючого виділу і секций, висловити свої погляди і думки про дальший розвиток і потреби наукового товариства, подати свої сьвітлі ради, позаяк нива наукової роботи вижидає пильних і щирих рук, вимагає скуплення і невсипучої діяльности всїх спокійних до тої роботи сил. Єднаймо ся окликом праці і науки, щоби поставити наш нарід поруч иньших культурних, бо в науцї — правда і воля!“

По вступній промові голови п. Барвінського наступило справозданє з діяльности виділу за час від 1 січня 1894 р. до 31 грудня 1895 р. (надрук. в Записках т. X). Дискусия розвела ся головно над двома справами: заснованнєм власної книгарнї і редаґованнєм „Зорі“. П. Кость Паньківский подав на те в імени виділу пояснення такого змісту: Товариство має концесию на книгарню, платить за неї податок і концесия вигаснути не може, зголосив ся чоловік з України до веденя книгарнї, давав кавцию, однак жадав значної місячної плати, на що товариство пристати не могло, бо річно розпродує книжок заледви на 800 зр. Попит на книжки поміж Русинами дуже малий, а товариство не в силї ризикувати великого вкладу на книгарню. Проф. Шухевич звернув увагу на се, що лише в власнім домі товариства можна буде примістити книгарню, а що дім поки що не куплений, тому треба виждати; по довшій дискусиї він поставив внесеннє: поручаєть ся виділови, поробити відповідні кроки в сїй справі так, щоби на близших загальних зборах був предложений нарис коштів на заснованє книгарнї. Внесеннє прийнято.

Ширшу дискусию викликала також справа мови в „Зорі“; уважаючи на те, що по забороні в Росиї „Зоря“ мусить числити на читачів галицьких, доводили декотрі члени потребу приладжуватись більше до бесїди галицької; знов иньші вказували на трудність уставати якийсь

крітерий в сій справі, бо мова жиє, розвиваєсь, а що нездале — то само собою упаде. По переведеній дискусиї в сій справі збори, на внесеннє о. Д. Танячкевича, висказали встанпєм з місць подяку редакторови „Зорі“ п. В. Левицкому за його щиріть і пожертвованнє для сего видавництва.

По тому розвелась дискусия над справою власного дому товариства. На запитання д-ра Чайковского і д-ра К. Левицкого голова п. Барвіньский пояснив, що виділ і вибрана для тої справи комісия хотять або купити готовий або вибудувати дім, не чиншовий, але для потреб товариства. По дискусиї на ту тему справу дому полишено виділови, бо на основі статута він має право сам в тій справі рішати.

Наступило справозданнє касове. Грошевий білянс товариства, відчитаний і пояснений п. К. Паньковским, представляє ся так:

Активи:

Готівка в касї	5.048·66	зр.
Вартість інвентаря	16.515·07	„
Дебітори	8.000·00	„
Запас накладів [маґазин]	23.925·78	„
Запас паперу до друку	3.500·00	„
Запас фарби	50·00	„
Вадиюм в виділї кр.	100·00	„
Разом	57.139·51	зр.

Пасиви:

Кредитори позичок	840·00	„
„ паперу	5.980·50	„
„ черенок	20·00	„
„ фарби	515.30	„
Залеглий податок	150·00	„
Разом	7.505·80	зр.

Стан 49.633·71 зр.

Далї по деяких інтерпеляциях що-до фінансової сторони друкарнї (н. пр. що-до кредиторів і дебіторів, що-до друку книжок шкільних) і по відповідях на ті інтерпеляциї — комісия контрольна поставила внесенє, щоби збори ухвалили виділови абсолюторию, бо комісия знайшла все в порядку. Збори ухвалили абсолюторию, а в додатку на внесеннє о. Д. Танячкевича, висказали признаннє виділови за адмінїстрацийну діяльність, а проф. Грушевському за провід в діяльности науковій. Кромі того збори, на внесенє виділу, однодушно і при оплесках іменували проф. Грушевського почестним членом товариства.

Почались вибори до нового виділу. Головою вибрано п. Ол. Барвінського. До виділу вибрано пп. Ол. Борковського, С. Громницького,

Ос. Макарушку, П. Огоновського і Костя Паньковського, заступниками виділових пп. В. Коцовського і Ів. Копача. До комісиї контрольної вибрано пп. Тисовського, Гр. Врецьону і Ос. Ганинчака.

До президиї секций вибрали ґрупи членів поодиноких секций: в історично-фільозофічній головою М. Грушевського, заступником д-ра К. Левицького а секретарем д-ра К. Студинського; в фільольоґічній головою д-ра Стоцького, заступником д-ра Франка а секретарем д-ра Колессу; в природничо-математичній головою п. Юл. Медвецького професора техніки, заступником Ів. Верхратського а секретарем П. Огоновського.

Справу зміни статутів відложено і вибрано для перегляду приготовленого виділом проєкту нового статуту комісию зложену з д-рів К. Левицкого, Ст. Федака і Франка.

По принятю зборами ще двох внесень: о. Д Танячкевича, щоби секция фільольоґічна слідила за поступом мови нашої, і п. Барвінського, щоби секциї природописна з фільольоґічною занялись укладом термінольоґії медичної, — збори закінчили ся.

Поправки: в т. XI в статї О. Кониського належить поправити: с. 11 рядок 20 зв. надруковано: не дати ся треба: скидати ся; с. 13 р. 3: (1851) треба: (1857); с. 21 р. 3 знизу: 1849 треба: 1842; с. 22 р. 19: назвичайну треба: незвичайну; с. 32 р. 19: Вже ж так треба: Вже ж пак; с. 34 р. 10: минане треба: минало; с. 39 р. 4: до Бутакова треба: та Бутаков; с. 41 р. 20: віршомова треба: віршомаза; с. 45 р. 17: „вшкворив“ треба: вшкварив; с. 46 р. 24: якась треба якось; с. 54 р. 1 зн. унтер треба унтера; с. 55 р. 4: степних треба: етапах.